

บางเรื่องจากสำราญกรมไทย

ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

เสวียดโกเศศ

เรียบเรียง

ตีพิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ท้าวจางอรรคกัลยาณวินิจ

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐

คำนำ

บัดนี้ ถึงเวลาที่จะขอพระราชทานเพลิงศพหลวงอรรถ-
กัลยาณวินิจ (เอื้อน ยุกตะนันท์) เจ้าภาพปรารภเรื่อง
พิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึก เนื่องในงานสังสารศพ ตาม
ที่กำหนดนิยม ถือเป็นธรรมเนียมประเพณีกันมา และ
เจาะจงให้เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าแต่ง ในฐานะที่ท่านผู้วายชนม์
และลูกหลานของท่าน นับถือข้าพเจ้าเสมอเป็นญาติผู้ใหญ่
คนหนึ่ง เหตุด้วยตระกูลของท่านผู้วายชนม์ และตระกูล
ของข้าพเจ้า มีความสัมพันธ์กันในทางเกี่ยวดอง บุตรของ
ท่านผู้วายชนม์ทุกคน ก็ไปมาหาสู่กับที่บ้านข้าพเจ้าอยู่เสมอ
อย่างใกล้ชิด เสมอเหมือนเป็นลูกหลานข้าพเจ้าโดยตรง
เพราะฉะนั้น จึงเป็นหน้าที่ของข้าพเจ้าจะต้องจัดหาหนังสือ
ที่ตนแต่งเอง หลีกเลี้ยงไม่ได้ ด้วยเป็นภาระทางญาติ
สังคหะ แต่โดยเหตุกำหนดงานเป็นเวลากระชั้นชิด
ข้าพเจ้าจึงจัดหาเรื่องที่แต่งไว้แล้ว มอบให้ไปตีพิมพ์ตาม
ประสงค์ ดึงม้วนอยู่ในหนังสือเล่มที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้
ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านที่ได้อ่านหนังสือนี้ไป จะโดยตรงหรือโดย

ปรีชาญาณที่ คงน้อมจิตระลึกถึงคุณงามความดี ที่ท่าน
 ผู้วายชนม์ได้บำเพ็ญตนมาแล้วด้วยดี ทั้งในทางศาสนา
 และสังคม และคุณธรรมที่กล่าวนี้ ย่อมเป็นที่ประจักษ์แก่
 ข้าพเจ้าและท่านทั้งหลาย ที่ทราบน้ำใจอันแท้จริงของท่าน
 ผู้วายชนม์

ด้วยอำนาจกุศลบุญราศีที่กษิณานุปทาน ที่เจ้าภาพได้
 บำเพ็ญในครั้งนี้ พร้อมทั้งคุณงามความดีที่บุตรและธิดา
 ท่านผู้วายชนม์ ได้ประพฤติมาแล้วและที่จะบำเพ็ญต่อไป
 จึงเป็นพลวปัจจัยประมาลกัน ส่งผลให้ท่านผู้วายชนม์
 ประสพแต่ความเกษมสันต์ผาสุก ทุกภพชาติโน้น เทอญ.

เจริญ วัฒนกุล

๒ เม.ย. ๑๐

หลวงอรรถกัลยาณวิจิตร (เื้อน ยุกตะนนท์)

ชาติ ๑๑ มีนาคม ๒๔๔๑

มรณะ ๗ มกราคม ๒๕๑๐

ประวัติสังเขป

หลวงอรรถกถญาณวิจิตร (เอื้อน ยุกตะนันท์) เป็นบุตรคนโตของหลวงบริมาณเมณุกิจ (ปุ้ย ยุกตะนันท์) และนางเข็ม (รักตะประจิตร) ยุกตะนันท์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ ณ บ้านใกล้วัดกุสิตาราม ตำบลบางพลัด อำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี มีน้อง ๔ คน คือ

๑. พ.อ. ทองปอนด์ ยุกตะนันท์
๒. นายทองอ่อน ยุกตะนันท์ (ถึงแก่กรรม)
๓. นางอ่อนเรือน อักษรนันท์
๔. น.ส. จรูญ ยุกตะนันท์

การศึกษา

เมื่อเด็กได้เข้าศึกษาที่โรงเรียนวัดใกล้บ้าน พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๖ เป็นนักเรียนโรงเรียนราชวิทยาลัย แล้วย้ายมาศึกษาที่โรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์จนจบชั้นมัธยมศึกษาที่ ๗ ประวัติการศึกษาชนต่อมาเช่นคิง

(๒)

พ.ศ. ๒๔๖๑ อายุ ๒๐ ปี เข้าศึกษากฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม

พ.ศ. ๒๔๖๓ อายุ ๒๒ ปี ถูกเกณฑ์เข้ารับราชการทหาร แล้วสมัครเป็นนักเรียนนายดาบ

พ.ศ. ๒๔๖๔ อายุ ๒๓ ปี เป็นนายดาบประจำกรมทหารราบที่ ๑๗ ลำปาง

พ.ศ. ๒๔๖๕ อายุ ๒๔ ปี ปลดจากราชการทหารตามพระราชบัญญัติรับราชการทหาร

พ.ศ. ๒๔๖๖-๗ อายุ ๒๖ ปี เข้าศึกษากฎหมายต่อสอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิต

การเข้ารับราชการและประกอบอาชีพ

๑ มีนาคม ๒๔๖๑ เป็นเสมียนกรมอัยการ กระทรวงยุติธรรม รับเงินเดือน ๒๐ บาท

๒๔ สิงหาคม ๒๔๖๖ เป็นนักเรียนอัยการ

๑ เมษายน ๒๔๖๘ อัยการในกรมอัยการ รับเงินเดือน ๑๐๐ บาท

(๓)

๑ มิถุนายน ๒๔๖๘ ช่วยราชการในแผนกอัยการ
จังหวัดสงขลา

๑๐ กันยายน ๒๔๖๘ อัยการจังหวัดนครศรีธรรมราช
รับเงินเดือน ๑๕๐ บาท

๑ ตุลาคม ๒๔๗๖ อัยการประจำกรมสรรพสามิต และ
อัยการจังหวัดสมุทรสาคร รับเงินเดือน ๒๖๐ บาท

๑ มิถุนายน ๒๔๗๗ อัยการจังหวัดนครปฐม รับ
เงินเดือน ๓๐๐ บาท

ธันวาคม ๒๔๗๘ ข้าหลวงประจำจังหวัดยะลา รับ
เงินเดือน ๔๐๐ บาท

๑๕ ธันวาคม ๒๔๘๐ ผู้บัญชาการเรือนจำกองทัพอากาศ
รับเงินเดือน ๔๐๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๘๒-๓๑ มีนาคม ๒๔๘๔ เป็นผู้ช่วย
อธิบดีกรมราชทัณฑ์ รับเงินเดือน ๕๐๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๘๕ เป็นข้าหลวงประจำจังหวัด
สุราษฎร์ธานี รับเงินเดือน ๕๐๐ บาท

เดือนมิถุนายน ๒๔๘๕ ได้ลาออกจากราชการเพื่อรับ
บำนาญ และในปีนั้นได้รับการแต่งตั้งจากกรมสรรพสามิต

(๕)

ให้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานกลางบริษัทจังหวัด
และผู้อำนวยการโรงงานสุรา กรมสรรพสามิต

พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นทนายความ

พ.ศ. ๒๔๘๙ ได้รับการแต่งตั้งให้^๕เป็นสมาชิกพฤต-

สภา

๒ พฤษภาคม ๒๔๙๓ ได้รับการแต่งตั้ง^๕จากสำนักงาน
เนติบัณฑิตยสภา ให้เป็นกรรมการมารยาททนายความ

๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๙๙ ได้รับการแต่งตั้ง^๕จากคณะ
กรรมการผู้อำนวยการอบรมศึกษากฎหมายในสำนักอบรม
ศึกษากฎหมายเนติบัณฑิตยสภา สมัยที่ ๙ ประจำปีการ
ศึกษาพุทธศักราช ๒๔๙๙ ให้เป็นกรรมการสอบความรู้
กฎหมายในสำนักอบรม

๑๓ กันยายน ๒๕๐๐ ได้รับการแต่งตั้ง^๕ให้เป็น
กรรมการมารยาททนายความอีก

๙ ธันวาคม ๒๕๐๐ ได้รับการแต่งตั้ง^๕ให้^๕เป็นกรรมการ
สอบความรู้กฎหมาย ในสำนักอบรมศึกษากฎหมาย สมัย
ที่ ๑๐ ประจำปีการศึกษา ๒๕๐๐

(๕)

ยศและอิสริยาภรณ์ที่ได้รับ

- ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๖๙ เป็นรองอำมาตย์โท
๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๑ เป็นรองอำมาตย์เอก
๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๗๒ เป็นหลวงอรรถกัลยาณวินิจ
ถือศักดินา ๖๐๐
๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๔ เบญจมาภรณ์มงกุฎสยาม
๒๔๗๕ เหรียญที่ระลึกฉลองพระนคร
๑๕๐ ปี
๗ ตุลาคม ๒๔๘๐ จัตุรตาภรณ์ช้างเผือก
๒๙ กันยายน ๒๔๘๒ ตริตาภรณ์มงกุฎสยาม
๒๗ กันยายน ๒๔๘๓ ตริตาภรณ์ช้างเผือก

ชีวิตครอบครัว

หลวงอรรถกัลยาณวินิจ ได้ทำการสมรสกับ น.ส. พงา
อักษรนันท์ บุตรี พระจำนงสารบรรณ (อวบ อักษร-
นันท์) และนางจำนงสารบรรณ (แม่ อักษรนันท์)
เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ขณะดำรงตำแหน่งอยู่การจังหวัด
นครศรีธรรมราช เกิดบุตรและธิดา ๖ คน ดังนี้

(๖)

๑. นายอภัย ยุกตะนันท์
๒. พ.ต.ท. อมร ยุกตะนันท์
๓. นายอเสกข์ ยุกตะนันท์
๔. นางอมรา อนุমানราชธน
๕. ส.ต.อ. อมฤทธิ ยุกตะนันท์
๖. ร.ต.ท. อร่าม ยุกตะนันท์

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๙๔ นางพงา ภรรยา ถึงแก่กรรม จึงได้สมรสกับ น.ส. ละออง อักษรนันท์ และได้ร่วมชีวิตกัน โดยมีเด็กชายมณูศิริ เป็นบุตรอีกคนหนึ่ง หลวงอรรรถ กัลยาณวินิจฉัย ได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๑๐ เวลา ๐๗.๓๐ น. ด้วยโรคหัวใจวาย ที่โรงพยาบาลเลิศสิน รวมอายุได้ ๖๘ ปี ๙ เดือน ๗ วัน

คำไว้อาลัย

ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหลวงอรรถกัลยาณ-
วินิจ บุตรของท่านได้ขอร้องให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัย
เนื่องจากข้าพเจ้ากับคุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจเป็นเพื่อน
รักสนิทสนมกันมา ข้าพเจ้าจึงมีความยินดีที่จะเขียนคุณงาม
ความดีของท่านให้ปรากฏไว้ตามสมควร เมื่อราว พ.ศ.
๒๔๖๔ ข้าพเจ้าเริ่มรับราชการเป็นเสมียนอยู่ในกองบัญชา
การกระทรวงยุติธรรม ขณะนั้นข้าพเจ้าได้มีโอกาสรู้จัก
กับคุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจ ซึ่งเป็นเสมียนอยู่ที่เวร
รับส่งกระทรวงยุติธรรม เนื่องจากเรามีโอกาสที่ต้องกันจึง
ได้เริ่มคบพอกันแต่นั้นมา ต่อจากนั้นไม่นานหลวงอรรถ
กัลยาณวินิจได้ย้ายไปรับราชการที่กรมอัยการ ขณะนั้น
เราทั้งสองเป็นนักเรียนโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม
ซึ่งมีหลักสูตรการเรียนแบ่งเป็นสองภาค คือภาค ๑ และ
ภาค ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ เราทั้งสองสอบไล่ภาค ๑ ได้
พร้อมกัน ในการเรียนกฎหมายสมัยนั้นเรียนกันที่โรง-
เรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมเป็นอาคารเล็ก ๆ ซึ่ง

ได้ถูกรื้อไปเมื่อได้สร้างศาลแพ่งและศาลฎีกาในปัจจุบัน
 เนื่องจากโรงเรียนกฎหมายคับแคบเวลาสอบไล่กฎหมาย
 กระทรวงยุติธรรมจึงจัดให้สอบกันที่ระเบียงวัดพระศรีรัตน-
 ศาสคาราม เพราะปีหนึ่ง ๆ มีนักเรียนสอบกันมากเต็ม
 ทงสองสามระเบียง แต่คราวหนึ่ง ๆ มีผู้สอบไล่ได้คราว
 ละประมาณ ๒๐-๓๐ คนเท่านั้น ในการเตรียมตัวเข้า
 สอบกฎหมายภาค ๒ ข้าพเจ้ากับหลวงอรรถกัลยาณวินิจ
 ได้ศึกษาใกล้ชิดกันมาก เราพบปะปรึกษาหารือกันอยู่เสมอ
 เนื่องจากเราไม่มีผู้ใดที่จะอบรมให้ นอกจากไปฟังคำ
 อธิบายของครูที่โรงเรียน เราจึงตกลงชักซ้อมวิชาความรู้
 ระหว่างกันเองตลอดมาจนถึงเวลาสอบไล่ เราทั้งสอง
 สอบไล่ภาค ๒ ได้เป็นเนติบัณฑิตใน พ.ศ. ๒๔๖๗ และที่
 นำแปลกก็คือเราสอบไล่ได้ติดกันด้วย ระหว่างการเรียน
 บัณฑิตท้ายหลวงอรรถกัลยาณวินิจ เป็นผู้มานะพากเพียร
 แรงกล้า ถึงกับล่นวาจาบอกข้าพเจ้าหลายครั้งว่า บันถา
 สอบไล่ไม่ได้อีกอย่าอยู่เป็นพวคนเลย

เมื่อสอบไล่เป็นเนติบัณฑิตแล้ว โชคของเราทั้งสอง
 ถัดชั้นโดยลำดับ หลวงอรรถกัลยาณวินิจ ได้รับคำสั่งแต่งตั้ง

ตั้งให้เป็นอัยการจังหวัดทางภาคใต้ ต่อจากนั้นมีการสอบ
 คัดเลือกอัยการขึ้นเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด หลวงอรรถ
 กัลยาณวินิจ เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า สอบไล่ได้ที ๑ มีท่าน
 เจ้าพระยามหิธรเป็นผู้สอบ ท่านได้ตั้งคำถามว่า ในการ
 เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดนั้น ถ้าสมมติว่ามีอำนาจแล้วและมี
 เงินแล้วจะควรมีอะไรอีกหรือไม่ หลวงอรรถกัลยาณ-
 วินิจตอบว่า ควรต้องมีอีกอย่างหนึ่ง สิ่งนั้นคืออิทธิพล
 จึงจะทำกิจการได้สะดวก หลวงอรรถกัลยาณวินิจเล่าว่า
 ท่านเจ้าพระยามหิธรพอใจในคำตอบถึงออกปากชม ซึ่ง
 แสดงว่าหลวงอรรถกัลยาณวินิจเป็นผู้มีสติปัญญาและปฏิ-
 ภาณเฉียบแหลม หลวงอรรถกัลยาณวินิจเป็นผู้ว่าราชการ
 จังหวัดไม่นานก็ย้ายมาเป็นผู้บัญชาการเรือนจำคลองเปรม
 จังหวัดพระนคร แล้วได้ย้ายไปทำหน้าที่อื่นอีกหลายอย่าง
 ในที่สุดได้ลาออกจากราชการและได้เปลี่ยนอาชีพเป็น
 ทนายความในบั้นปลายของชีวิต

แม่หลวงอรรถกัลยาณวินิจ และข้าพเจ้าจะดำเนิน
 ชีวิตคนละทางไม่เหมือนกัน เราทั้งสองก็รักใคร่ชอบพอ
 กันอยู่ตลอดมา . . . เมื่อเราพบกันพูดคุยถึงเรื่องเก่า ๆ ก็ทำ

ให้สดชื่นหนักถึงเมื่อครั้งที่ยังหนุ่ม ๆ ทุกซี่ยากมาด้วยกัน
 ในตอนหลัง ๆ นี้หลวงอรรถกัลยาณวินิจเคยปรารภกับ
 ข้าพเจ้าว่า ในการดำเนินชีวิตมีความมุ่งหวังสำคัญอยู่สอง
 ประการ คือความซื่อตรงและระลึกถึงคุณของท่านผู้มี
 พระคุณ ข้าพเจ้าจึงมานึกว่าเพราะเหตุนี้เอง ในที่สุดของ
 ชีวิตหลวงอรรถกัลยาณวินิจจึงมีความเจริญรุ่งเรือง และ
 สามารถเลี้ยงดูบุตรภรรยาให้ได้มีความสุขเป็นหลักฐาน
 โดยทั่วกัน ในทางพระศาสนาหลวงอรรถกัลยาณวินิจเล่า
 ให้ข้าพเจ้าฟังว่า เคยทำบุญมามาก เคยสร้างพระพุทธรูป
 อุทิศถวายเป็นพระประธานในวัด และทำบุญไหว้พระอยู่
 เองนิตย

หลวงอรรถกัลยาณวินิจได้พบกับข้าพเจ้าบ่อย ๆ
 ระหว่างที่ไปร่วมรับประทานอาหารกลางวันของนักเรียน
 เก่าราชวิทยาลัย ซึ่งจัดเป็นประจำทุกเดือน เข้าวันหนึ่ง
 ข้าพเจ้าไปที่ร้านหนังสือพิมพ์ที่บ้านเห็นประกาศว่า
 หลวงอรรถกัลยาณวินิจถึงแก่กรรมมีการบำเพ็ญกุศลทั่ว
 มกุฎกษัตริยาราม เห็นทีแรกข้าพเจ้ารู้สึกงงไม่ค่อยเชื่อ
 เพราะไม่เคยเห็นคน คำนวนนั้นข้าพเจ้ารีบไปที่วัดมกุฎ ฯ

(๑๑)

เห็นรูปหลวงอรรถกถยานวินิจตั้งอยู่ที่หีบศพ เหมือนหนึ่ง
อยากจะพูดบอก อนิจจา! เพื่อนได้ตายไปแล้วจริง ข้าพเจ้า
รู้สึกเสียดายนัก แต่การตายเป็นของธรรมดาที่รูปนาม
ทั้งหลายจะต้องประสพ ไม่มีใครที่จะล่วงพ้นความมีความ
เป็นเช่นนั้นได้ หลวงอรรถกถยานวินิจได้ดำเนินชีวิตตน
มาให้เป็นประโยชน์ทางพระศาสนาจัดว่าเป็นชีวิตที่ไม่ยาก
จนเกินที่ทนแห่งความบีบคั้นและปราโมทย์ ขออำนาจแห่ง
บุญกุศลที่หลวงอรรถกถยานวินิจได้บำเพ็ญมาแล้ว จงเป็น
ผลให้ใต้ศานตีสขในสัมปรายภพนั้น เทอญ.

หลวงอนุสรณ์นิตสาร

๓๐ มีนาคม ๒๕๑๐

คำไว้อาลัย

แด่

หลวงอรรถกัลยาณวินิจ

ด้วยนายอภัย ยุกตะนันท์ ซึ่งเป็นเจ้าของภาพคนหนึ่ง
ในการจัดงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงอรรถกัลยาณวินิจ
(เอื้อน ยุกตะนันท์) ได้ให้เกียรติแก่ข้าพเจ้า โดยขอให้
เขียนคำไว้อาลัยแด่หลวงอรรถกัลยาณวินิจ ผู้เป็นบิดา
ข้าพเจ้ารับสนองคำขอนั้นด้วยความเต็มใจ

ข้าพเจ้ากับคุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจ มีความรักใคร่
ชอบพอและสนิทสนมกันมาเป็นเวลาประมาณ ๔๐ ปีเศษ
ในฐานะที่เป็นคู่เขยกันมา และบ้านพักอาศัยก็อยู่ติดกัน
แม้คุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจ จะได้ย้ายจากบ้านเดิมไป
อยู่ที่บ้านใหม่ ในซอยนิลแผน ๑ ถนนลาดพร้าว ซึ่งห่าง
ไกลกันไปที่ตาม แต่ในเวลาต่อมาอีกไม่ช้านัก ข้าพเจ้าก็
ได้ย้ายจากบ้านเดิม ไปอยู่ที่บ้านใหม่ใกล้กับบ้านของ
คุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจอีก แม้จะอยู่ไม่ติดกันเหมือน

(๑๓)

อย่างเต็ม แต่กั้ห่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ตลอดเวลาที่
รู้จักกันมา ข้าพเจ้าและคุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจ ต่างได้
ไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ ด้วยเหตุดังกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าจึงทราบ
ได้ทีว่า คุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจ เป็นบุคคลที่แข็งแรง
มีความประพฤติและนิสัยดี มีน้ำใจโอบอ้อมอารี พุดจา
เสียงดังและคล่องแคล่ว โดยเฉพาะ เป็นผู้ทศมนและ
เคารพในทางพระพุทธศาสนาโดยแท้จริง สรุปแล้วเห็นว่า
คุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจ เป็นคนดีและเป็นบุคคลที่น่า
นับถือเป็นอย่างยิ่งคนหนึ่ง ทั้งจะไม่ก่อให้เกิดผู้ทศมนคบค้า
สมาคมต้องได้รับความเสื่อมเสียแต่ประการใดเลย

เมื่อปลายเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ข้าพเจ้าทราบว่า
คุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจไม่ค่อยจะสบาย จึงได้ไป
เยี่ยม ปรากฏว่ามีอาการผิดปกติไปบ้างเพียงเล็กน้อย
ยังคงอยู่กับข้าพเจ้าอย่างสนุกสนานด้วยเสียงอันดังตามเคย
ต่อมาเมื่อวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐ เวลาประมาณ
๑๑.๐๐ น. เศษ ได้ทราบว่านายแพทย์มาตรวจ และขอ
ให้ส่งตัวไปรักษาที่โรงพยาบาลเลิดสินในวันนั้น ข้าพเจ้า
จึงได้ไปเยี่ยมอีกครั้งหนึ่งก่อนที่จะออกจากบ้านไปโรงพยา-

บาล คุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจ ยังนั่งคุยกับข้าพเจ้าอย่าง
ปรกติ แต่รู้สึกว่ามีอาการอ่อนเพลียอยู่บ้าง ไม่ได้บ่นเจ็บ
อะไรมากมายเลย เมื่อได้ไปพักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาล
เพียงไม่กี่วัน ก็คงจะหายเป็นปรกติและกลับบ้านได้ และ
ได้ตั้งใจไว้ว่า ในวันรุ่งขึ้นจะไปเยี่ยมที่โรงพยาบาล เพื่อ
เป็นการบำรุงขวัญแก่คุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจด้วย

ครั้นเวลา ๐๕.๐๐ น. เศษ ของวันที่ ๗ มกราคม
พ.ศ. ๒๕๑๐ ญาติซึ่งไปอยู่ด้วยที่โรงพยาบาล โทรศัพท
แจ้งมาว่า คุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจ มีอาการหนักมาก
ข้าพเจ้าได้รับไปยังโรงพยาบาลทันที เมื่อถึงโรงพยาบาล
ปรากฏว่า คุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจ อาการเพียบเสียแล้ว
และได้ถึงแก่กรรม เมื่อเวลา ๐๗.๓๐ น. ข้าพเจ้าตกใจ
และมึนชาไปหมด เพราะคิดแต่ว่า อาการป่วยของคุณหลวง
อรรถกัลยาณวินิจ ไม่หนักหนาอะไร ส่วนในเรื่องที่จะ
ถึงแก่กรรมนั้น ข้าพเจ้าไม่เคยคิดและนึกเลย แต่อยู่ ๆ
กลับมปรากฏว่า คุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจได้ถึงแก่กรรม
ลงในเวลาอันรวดเร็วเช่นนั้น ข้าพเจ้ามีความเศร้าและสลดใจ
เป็นอย่างยิ่ง ทุกคนที่ ๆ อย่างนี้ ได้รับจากข้าพเจ้าไปเสียก่อน

(๑๕)

ในโอกาสที่จะมีการพระราชทานเพลิงศพ คุณหลวง
อรรถกัลยาณวินิจคราวัน^๕ ขอกุศลบุญราศีซึ่งคุณหลวง
อรรถกัลยาณวินิจ ได้บำเพ็ญไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ และ
บรรดาญาติมิตรที่ได้อุปถัมภ์บำรุงบำเพ็ญกุศลให้เป็นลำดับมา
ได้เป็นปัจจัยนำดวงวิญญาณของคุณหลวงอรรถกัลยาณวินิจ
ไปสู่สุคติในสัมปรายภพเถิด.

พลตำรวจเอก วรรณวิชัย

(หลวงวรรณวิชัย)

๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐

คำไว้อาลัย

แด่

หลวงอรรถกถยาณวินิจ

ดิฉันและคุณหลวงอรรถกถยาณวินิจ ได้ทำการสมรส และอยู่ร่วมชีวิตสามภรรยาด้วยกันมาร่วม ๒๐ ปี คุณหลวงอรรถกถยาณวินิจ นอกจากจะเป็นสามีแล้ว ยังมีศักดิ์เป็น พี่ของดิฉันอีกด้วย เนื่องจากคุณหลวงอรรถกถยาณวินิจ เป็นบุตรของอาว์ดิฉัน ตลอดเวลาที่ดิฉัน ได้อยู่ร่วมกับ คุณพี่มา ไม่เคยแสดงให้เห็นเลยว่า คุณพี่เป็นคนขี้โรค หรือเป็นคนอ่อนแอแต่ประการใดเลย ดังจะเห็นได้จากรูปร่างอ้วน เต็มรวดเร็ว พุดจาเสียงดัง และรับประทานอาหารได้ครั้งละมาก ๆ จริงอยู่คุณพี่เป็นโรคความดันโลหิตต่ำ และเป็นโรคเบาหวานเพียงเล็กน้อย แต่โรคดังกล่าว ไม่เคยแสดงอาการทำให้ร่างกายผิดปกติแต่อย่างใด คุณพี่เป็นคนสนุกสนานและรื่นเริง ชอบพุดเล่นและหยอกล้อกับเพื่อนฝูงตลอดจนเด็กเล็กและคนในบ้านอยู่เสมอ

คุณพี่เป็นผู้ยอมในพุทธศาสนาโดยแท้จริง ทุกเช้า
จะต้องทักบาตรเป็นการประจำ ทุกเวลาเช้าและทุกเวลาเย็น
จะต้องเข้าห้องพระและสวดมนต์นับเป็นเวลา ๑ ชั่วโมง
เสมอไป ในเวลาที่สวดมนต์อยู่นั้น เมื่อมีญาติพี่น้องหรือ
ผู้ใดมาขอพบเนื่องจากมีธุระด่วนแล้ว ก็ฉันจะต้องไปหา
และเล่าเรื่องนั้นให้ฟัง คุณพี่ก็หันหน้ามารับฟัง ทั้ง ๆ ที่
มีอย่างพนมมอยอย่างเต็มเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้จึงเป็นกุศลที่ทำให้
ให้คุณพี่ได้จากไปด้วยความมีสติและด้วยอาการอันสงบ
และเป็นบาปกรรมของดิฉันผู้อยู่หลังอย่างหนึ่ง

ตลอดเวลาที่อยู่ร่วมกันมา คุณพี่ไม่เคยบ่นววยเจ็บชนิต
ล้มหมอนนอนเสื่อเลย ครบวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐
หลังจากรับประทานอาหารมอเย็นแล้ว คุณพี่ได้บอกว่า
รู้สึกไม่สบายและท้องเดินถึง ๕ ครั้งแล้ว แต่ทำไม่จึงยัง
แน่นหน้าอกอยู่ ดิฉันจึงได้เรียกลูกชายของคุณพี่ซึ่งอยู่ด้วย
และแจ้งเรื่องอาการบววยให้ทราบ ลูกชายจึงได้พาไปหา
นายแพทย์ทันที นายแพทย์ได้ทำการตรวจและให้ยารับ
ประทาน ทั้งได้แนะนำให้ไปตรวจร่างกายที่โรงพยาบาล

เมื่อกลับมาบ้านแล้ว คุณพ่อบอกว่าสบายดีแล้ว ไม่จำเป็น
 จะต้องไปโรงพยาบาลตามที่นายแพทย์ได้แนะนำไว้ แต่
 พอถึงวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐ ตอนดึก อากาศกลับ
 ฟ้าเรบখনอก และอาเจียนออกมาหลายครั้ง รุ่งขึ้นวันที่ ๖
 มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐ ได้ไปรับนายแพทย์ผู้เคยรักษามา
 ตรวจรักษา เมื่อนายแพทย์ได้ทำการตรวจแล้ว ได้ขอให้
 นำไปโรงพยาบาล กว่าจะยอมไป นายแพทย์ต้องอ้อนวอน
 และขู่แจ่งเหตุผลให้ทราบอยู่เป็นเวลานาน ได้นำคุณพ่ไปถึง
 โรงพยาบาลเลิดสิน เวลา ๑๔.๓๐ น. ของวันนั้น ตกตอน
 เย็นอาการดีขึ้น มีการพูดคุยและหัวเราะอย่างคนธรรมดาที่
 มิได้ป่วยเจ็บ แต่พอถึงวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐
 เวลา ๐๗.๓๐ น. ก็สิ้นใจไปเฉย ๆ ปราศจากความกระวน
 กระวาย ความคิดที่ดิฉันคิดไม่ถึงก็ได้มาถึงแล้ว ดิฉัน
 เศร้าใจและจำเหวอย่างที่ไม่ทราบว่า จะพูดอย่างไร

ด้วยกุศลผลบุญที่คุณพ่อได้เคยประกอบไว้เมื่อครั้งยังมี
 ชีวิตอยู่ และด้วยบุญกุศลที่ดิฉันได้ทำไว้ และจะได้ทำต่อไป
 ได้เป็นปัจจัยนำดวงวิญญาณของคุณหลวงอรรณกัลยาณวินิจ
 สามีของดิฉัน ไปสู่สุคติในสัมปรายภพเถิด.

(๑๕)

และในที่นี้ ดิฉันขอขอบพระคุณ นายแพทย์ และนาง
พยาบาล แห่งโรงพยาบาลเลิดสิน ซึ่งได้พยายามที่จะช่วย
ชีวิตสามีของดิฉันไว้จนสุดความสามารถ โดยมีได้เห็นแก่
ความเห็นดเห็น้อย และรังเกียจแต่ประการใด ไว้ในที่นี้
ด้วยเป็นอย่างสูง.

ละออง อรรถกถยาณวินิจ

อาลัยจากลูก

วันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐ เป็นวันที่ลูกของคุณพ่อทุกคนต้องเศร้าโศกอย่างสุดซึ้งในการจากไปของคุณพ่อหลังจากเหตุการณ์เช่นนี้ได้ประสบกับลูก ๆ มาแล้วครั้งหนึ่ง เมื่อวันจากไปอย่างไม่มีวันกลับของคุณแม่เมื่อ ๑๕ ปีก่อนนั้น ลูก ๆ ทุกคนจำได้ดีว่าคุณพ่อเป็นคนเช่นไร เพราะจากการที่คุณพ่อได้พยายามส่งเสียลูก ๆ ให้ได้เล่าเรียนหาวิชาความรู้จนประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองได้ทุกคนด้วยความเหนื่อยยากของท่านแล้ว ในชีวิตการงานของคุณพ่อยังต้องไปอยู่หัวเมืองเมื่อหนุ่ม และต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ ตอนปลายชีวิตก็เป็นที่ประจักษ์ในใจของลูกคืออยู่อย่างสุดพรรณนาอยู่แล้ว

อาลัยเหตุที่ลูก ๆ เข้าใจดีว่า ความตายเป็นของธรรมดาของชีวิต ยิ่งคุณพ่อถึงแก่ความตายด้วยนิมิตดี ไม่คืนรนกระวนกระวาย ไม่ทรมาน ก็ยังเป็นพลังให้ลูก ๆ เชื่อมมั่นว่าวิญญานอันบริสุทธิ์ของคุณพ่อกงไปจุติในพิภพเบื้องสูงเป็นแน่นอน และลูก ๆ ขออธิษฐานกันไว้ว่า หากเกิดมีชาติหน้าอีก พวกลูก ๆ ก็จะสมัครเป็นลูกของคุณพ่ออีกต่อไป

คำขอพบพระองค์

เจ้าภาพขอกราบขอพบพระองค์บรรดาท่านผู้
ใหญ่ที่เคารพผู้มีอุปการคุณ ตลอดทั้งบรรดาญาติ
มิตรสหายของหลวงอรรถกัลยาณวินิจ และของ
เจ้าภาพที่ได้กรุณาสละเวลาอันมีค่ามาเป็นเกียรติ-
ยศในการพระราชทานเพลิงในวันนี้ หากมีข้อ
บกพร่องใด ๆ ขอให้โปรดกรุณาอภัยให้ด้วย และ
ขอขอบพระคุณ ท่านเจ้าคุณอนมานราชชน ซึ่ง
เป็นญาติผู้ใหญ่ที่เคารพท่านหนึ่งของเจ้าภาพ ที่
ได้กรุณาอนุญาตให้เจ้าภาพจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้
ขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์

เจ้าภาพขอประทานกราบขอพบพระองค์เป็น
อย่างสูงต่อองค์สมเด็จพระสังฆราช ที่ได้ทรง
กรุณาเทศน์หน้าศพให้เมื่อก่อนบรรจุศพ และ
ขอขอบพระคุณท่านที่เคารพที่ได้กรุณารับเป็น
เจ้าภาพสวดอภิธรรมให้เป็นเวลาติดต่อกัน ๑๕ วัน
ก่อนบรรจุ ตลอดทั้งขอขอบพระคุณ คุณหม่อ
และพยาบาลที่โรงพยาบาลเลิดสิน ซึ่งได้ให้การ
รักษาพยาบาลอย่างดีที่สุดแล้ว.

บางเรื่องจากสารานุกรมไทย

โคดม

พระพุทธเจ้าองค์หลังที่สุดในพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ (พระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ คือ พระที่บึงกร พระโกณฑัญญะ พระมงคล พระสมณะ พระเรวัต พระโสภิต พระอโนมทัสสี พระปทุม พระนารท พระปทุมตตระ พระสุเมธ พระสุชาติ พระปิยทัสสี พระอัทธทัสสี พระธรรมทัสสี พระสิทธัตถะ พระติสสะ พระมุสสะ พระวิปัสสี พระสีขี พระเวสสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมน์ พระกัสสป และพระโคดม ห้าองค์หลัง เรียกเป็นเฉพาะว่าพระเจ้า ๕ พระองค์ (ขุ. อป. ๓๓-๔๑๖ ๑ ล ๑; ลางแห่งนับพระกกุสันธะเป็นองค์แรก และนับพระศรีอารยที่จะมาตรัสข่างหน้าเป็นองค์ที่ ๕) พระประวัติของพระโคดมพุทธเจ้าซึ่งกล่าวไว้ในที่นี้เป็นเรื่องข่อยอมรับกันทั่ว ๆ ไปในฝ่ายลัทธินิกายเถรวาทอันมีอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ส่วนใหญ่ได้จากคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ โดยเฉพาะนิกายกถาของเรื่องชาดก และ

เรื่องพุทธวงศ์ รายละเอียดของพระพุทธประวัติ มีอยู่ใน
พระคัมภีร์เหล่านั้น คือ พระวินัยปิฎกมหาวิคค์และจุลวิคค์
พระพุทธวงศ์ และข้อความอื่น ๆ อันมีอยู่กระจัดกระจาย
ในที่ต่าง ๆ ในพระสุตตันตปิฎกหมวดนิกาย

พระโคตมพุทธเจ้ามีพระนามเดิมว่าสิทธัตถะ (สิทธารถ
ในสันสกฤต แปลว่าผู้สำเร็จตามความมุ่งหมายแล้ว) เป็น
เชอวงศ์สักยะ ในโคตรหรือสกุลโคตม (เขียนอย่างไทยว่า
โคตม) คำสักยะ เขียนเป็น สักยา สักกะ หรือสากิยา ก็มี
เป็นศากยในสันสกฤต พวกสักยะเป็นชนในวรรณกษัตริย์
อยู่ทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ชนอยู่กับพระมหา
กษัตริย์แห่งแคว้นโกศล เหตุที่พระพุทธเจ้าจึงเคยเรียก
พระองค์เองว่า โกศลัม แปลว่าชาวแคว้นโกศล

พระโคตมพุทธเจ้า เป็นพระโอรสพระเจ้าสุทโธทนะ
พระราชาผู้เป็นประมุขแห่งเมืองกบิลพัสดุ์ และพระนาง
มหายาพระมเหสี ก่อนเสด็จลงมาปฏิสนธิ พระองค์เป็น
เทพบุตรสถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต ทรงรออยู่บนนั้น จน
กว่าจะถึงเวลาเหมาะ เพื่อเสด็จจุติลงมาปฏิสนธิในพระชาติ
ครั้งสุดท้าย เมื่อได้ทรงพิจารณาคนกว่าถึง “บัญญัติมหา

วิโลกนะ” ๕ ประการ คือ กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล
และมารดา ที่ทรงกำหนดไว้ว่าจะเสด็จลงมาปฏิสนธิแล้ว
จึงทรงลาเทพทั้งหลายผู้เป็นพระสหาย และจุติลงมายัง
มนุษยโลก ในคัมภีร์ลลิตวิสูตรว่า ก่อนจะเสด็จจุติ ทรงตั้ง
พระเมตไตรยโพธิสัตว์ (พระศรีอารยเมตไตรย หรือเรียก
ย่อว่า พระศรีอารย์) เป็นเทพผู้ปกครองสวรรค์ชั้นดุสิต
แทนพระองค์

ขณะสู่ปฏิสนธิและขณะประสูติ มีเหตุการณ์ปรากฏขึ้น
อย่างประหลาดอัศจรรย์ เป็นบุพนิมิตคือเป็นเครื่องหมาย
บอกให้ทราบล่วงหน้าอยู่มากประการ (ดูข้อความพิสดาร
ในอัจฉริย์พุกตธรรมสูตร ม. อุป. ๑๔-๒๔๖ และ อรรถกถา-
ชาดก เอกนิบาต ๑-๔๐-๔๑) ในคัมภีร์ลลิตวิสูตรและ
คัมภีร์มหาวัสตุ กล่าวเรื่องปฏิสนธิและเรื่องประสูติต่าง
ต่างไปจากรายละเอียดในคัมภีร์ข้างต้นนี้. วันและเวลา
เสด็จลงมาปฏิสนธิ เป็นวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ (เดือนแปด
ทางจันทรคติ). พระจันทร์เสวยฤกษ์อุตราสาฬหะ และ
พระนางมหามายาเทวี ก็มีได้ร่วมความเกี่ยวข้องกับพระ
ราชสวามีแต่อย่างไร เป็นแต่เพียงทรงพระสุบินขึ้นอย่าง

ประหลาดอัศจรรย์ว่า พระโพธิสัตว์เป็นช่างเผือกลงมาเข้า
 สวรรโกทรของพระนางทางด่านปรศว์ (สี่ข้าง) ในวัน
 รุ่งขึ้นทรงแก้พระสับนในที่ชุมนุมพราหมณ์ พราหมณ์
 เหล่านั้นก็ถวายคำทำนายว่า พระโอรสในครรภ์ ต่อไปจะ
 ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หรือไม่เช่นนั้นนั้นก็จะได้ตรัสรู้เป็น
 พระพุทธเจ้า (สุมังคลวิลาสินี ๒-๓๓)

ขณะพระมหาสัตว์เสด็จทรงถือปฏิสนธิ เกิดแผ่นดิน
 ไหวและบุพนิมิต ๓๒ ประการ (มีประการไรบ้างดูหนังสือ
 พระปฐมสมโพธิ) ล่วงต่อมาได้ ๑๐ เดือน นับตั้งแต่
 พระปฏิสนธิ พระนางมหามายามีพระปรารภจะเสด็จไปทรง
 เยี่ยมพระมารดาและพระบิดา ณ เมืองเทวทหะ ระหว่างทาง
 จากเมืองกบิลพัสดุ์ไปสู่เมืองเทวทหะ จะต้องเสด็จผ่าน
 สวนลุมพินี พระนางมหามายามีพระประสงค์จะใคร่เสด็จ
 ประพาส ค่ำวันเสด็จไปถึงต้นสาละใหญ่ต้นหนึ่ง ทรงโน้ม
 เหนียวกิ่งสาละกิ่งหนึ่ง ขณะนั้นทรงรู้สึกเจ็บพระครรภ์
 ชวนทันที ครั้นซาราชบริพารจตุรุมมาน บังล่อมพระนาง
 ไว้รอบด้านแล้วก็พากันออกไปอยู่ภายนอก ขณะที่พระนาง
 ประทับยืนอยู่ ก็ประสูติพระกุมาร วันนั้นเป็นวันเพ็ญเดือน

วิชาชะ มีทำวมหาพรหม ๔ องค์ ทรงนำชายทองมารองรับ
 พระกุมาร พร้อมกันนมธารนำจากอากาศ ไหลตกลงมา
 ไสรจสรุงพระกุมาร ครั้นแล้วพระกุมารก็เสด็จลุกขึ้นยืน
 บ่ายพระพักตร์สู่ทิศเหนือ แล้วทรงก้าวย่างไป ๗ ก้าว เปล่ง
 พระสุรเสียงดังสืหนาทว่า “เราเป็นจอมแห่งโลก” และใน
 วันเดียวกันนั้น มีผู้และสิ่งซึ่งเกิดร่วมวันเดียวกับพระกุมาร
 เป็นสหชาติทั้งเจ็ด คือ

๑. ไม้มหาโพธิ์

๒. พระราหุลมาตา (พระนามหนึ่งนางยโสธรา หรือ
 พิมพาเทวี)

๓. ขุมทรัพย์ทั้ง ๔

๔. ช้างทรง

๕. ม้ากัณฑ์กะ (เขียนเป็น กัณฑ์กะ กัม)

๖. ฉันทะ นายสารถี

๗. กาฬทายีเถระ (บุตรอำมาตย์เมืองกบิลพัสดุ์ ซึ่ง
 ภายหลังสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และเป็นผู้ไปกราบทูลเชิญ
 พระพุทธเจ้าให้เสด็จเยี่ยมเมืองกบิลพัสดุ์) (อรรถกถาชาดก
 เอกนิบาต ๑-๔๔-๔๕, สมังคลวิลาสินี ๒-๒๕)

ในหนังสือพระปฐมสมโพธิว่ามี

๑. พระพิมพา
๒. พระอานนท์
๓. นายฉันทะอำมาตย์
๔. ม้ากัณฐกะ
๕. ไม้มหาโพธิ์
๖. ขุมทองทั้ง ๔ (ไม้ครบ ๗)

ครั้นประสูติแล้ว ก็มผู้มีบุญเชิญพระกุมารพร้อมด้วย
พระมารดา กลับคืนสู่เมืองกบิลพัสดุ์ในวันนั้น และล่วง
ต่อมาอีก ๗ วัน พระชนนีของพระกุมารก็สิ้นพระชนม์
(ที. มหา. ๑๐-๑๕, ขุ. ขุ. ๒๕-๑๔๕)

กล่าวถึงฤๅษีอสิตะหรือกาฬเทวิล (ในพระปฐมสมโพธิ
เป็นกาลเทวิล) บำเพ็ญพรตอยู่ที่เขาหิมालย์ เมื่อทราบข่าว
จากเทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ถึงเรื่องพระพุทธเจ้า
ประสูติ ก็มาเฝ้าพระเจ้าสุทโธทนะในวันนั้น แล้วฤๅษีอสิตะ
พร้อมทั้งพระเจ้าสุทโธทนะก็น้อมเคารพพระกุมาร แต่ฤๅษี
อสิตะนั้นร้องไห้ เพราะรู้ว่า จะมีอายุอยู่ไม่ทันเห็น
พระกุมารตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงส่งนาคกะณูเบนหลงน

ให้เตรียมตัวคอยทำงานกว่าวันอันยิ่งใหญ่ที่กล่าวนั้นจะมาถึง
 (นาลกะผู้ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสพระปฐมเทศนาได้
 ๗ วัน ได้ตรัสเทศนาโมเนยยปฏิบัติทาโปรตนาลกะ ภาย
 หลังได้สำเร็จเป็นอรหันต์องค์หนึ่ง) เมื่อพระกุมารประสูติ
 แล้วได้ ๕ วัน ได้มีพิธีมงคลตั้งพระนามกุมาร มีพราหมณ์
 มาเข้าพิธี ๑๐๘ คน ในจำนวนนั้นมีอยู่ ๘ คน ชื่อ ราม
 รัช . ลักขณะ . มันทิ . โกณฑัญญะ . โภชะ . สยามะ และ
 สุทตต์ ซึ่งเป็นผู้ตรวจดูพระลักษณะของพระกุมาร
 พราหมณ์เหล่านี้ นอกจากพราหมณ์โกณฑัญญะ ถวาย
 คำทำนายว่า พระกุมาร มีคติซึ่งอาจเป็นไปได้สองสถาน
 คือ จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิสถานหนึ่ง หรือไม่ก็จะ
 ได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า แต่พราหมณ์โกณฑัญญะ ซึ่งมี
 อายุน้อยกว่าเพื่อนในพราหมณ์ทั้ง ๘ นั้น ถวายคำทำนาย
 อย่างแน่นอนว่า พระกุมารจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
 ส่วนพระนามซึ่งถวายแก่พระกุมารเนื่องในพิธีนามกรรม
 ใดๆ ไม่มีกล่าวไว้ในที่ตรงนี้ แต่ก็อาจอนุมานได้จาก
 ข้อความแห่งอื่น ๆ ในพระไตรปิฎกว่าทรงพระนาม สิท-
 ธัตถะ (ในคัมภีร์มหาวัสตุว่า ทรงพระนาม สรวารถุสิทธ)

ในบรรดาเหตุการณ์อื่น ๆ อันเกิดขึ้นแก่พระพุทธ-
 เจ้า เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์อยู่ มีเรื่องหนึ่ง คือ พระกุมาร
 ได้ทรงบรรลพมานสมาบัติเป็นครั้งแรกที่ใต้ต้นหว้า เรื่อง
 มีว่าวันหนึ่งมีงานมงคลแรกนาขวัญ พระราชบิดาโปรด
 ให้เชิญเสด็จพระกุมารไปด้วย พระเจ้าสุทโธทนะทรงจับ
 คันไถทอง และทรงไถนาพร้อม ๆ กันไปกับเหล่าพวก
 ชาวนาขณะนั้น พระพี่เลี้ยงนางนมพากันไปคองานพระ
 ราชพิธีกันหมด ทั้งพระกุมารอยู่ใต้ต้นหว้าตามลำพังแต่
 อดคนเดียว ครั้นพวกพระพี่เลี้ยงนางนมกลับมา เห็นพระ-
 กุมารทรงนั่งสมาธิอยู่ เงาไม้ก็หยุดอยู่ที่ เพื่อให้ร่มเงาบัง
 อดพระกุมารไว้ เมื่อมีผู้นำเหตุการณ์นี้ไปกราบทูลพระ-
 เจ้าสุทโธทนะ พระองค์ก็ทรงแสดงการเคารพบูชาพระ
 กุมารเป็นครั้งที่สอง (มีกล่าวอยู่ใน อรรถกถาชาดก เอก-
 นิบาต ๑-๕๑-๕๒, ปปัญจสุตตันิ ๒-๓๕๓. และในมหาสังจก
 สุตต ม. ม. ๑๒-๔๕๗, ม. ม. ๑๓-๔๕๕ ในคัมภีร์มหาวัสต
 กล่าวเรื่องตรงกัน แต่ว่าเรื่องมีขึ้นที่ในอุทยานและมีราย
 ละเอียดต่างกัน ในคัมภีร์ลลิตวิสตรมีสองความ ความหนึ่ง
 เป็นความเรียง อีกความหนึ่งเป็นคาถาคำปริพันธ์ มีเรื่อง

คล้ายคลึงกับในมหาวัสต แต่ว่าขณะนั้นพระกุมารมีพระชนมายุแก่กว่านี้ ในคัมภีร์ทวยาวทาน และพระพททประวัติของทีเบต ฉบับ ร็อกฮิล แพล กล่าวเรื่องนั้นว่า เมื่อพระกุมารมีพระชนมายุมากแล้ว)

กล่าวกันว่า พระโพธิสัตว์ ทรงอยู่ในฌราวาสวิสัยเป็นเวลาถึง ๒๙ พรรษา ทรงมีชีวิตอยู่ด้วยความสุขอย่างยิ่งท่ามกลางวิสัยโลก แวดล้อมไปด้วยสิ่งบำเรอความสุขทุกอย่าง เสด็จอยู่ปราสาทสามฤดู ชื่อ รัมมปราสาท สุรัมมปราสาท และสุภปราสาท (มีเรื่องอยู่ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย อัง. ตัก. ๒๐-๑๔๓-๑๔๔ และในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย ม.ม. ๑๓-๒๗๔, ขุ. อป. ๓๓-๕๔๓-๕๔๕ ปราสาทชื่อ สุจันทะ โกกนุทะ และโกญจะ และมีรายละเอียดเพิ่มเติมใน มโนรถปรีดี ๒-๑๖๒-๑๖๔, อรรถกถาชาดก เอกนิบาต ๓-๘๒ อยู่ในคัมภีร์มหาวัสต ๒-๑๑๕ และที่มณิกาย ที. มหา. ๑๐-๑๗๖ ด้วย) เมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระราชาบิดาทรงบอกไปยังพวกกษัตริย์สักยิจะว่าจะทรงจัดให้พระโอรสเลือกชานาจากเหล่าธิดาของพวกกษัตริย์

ตามเรื่องราวซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่าเมื่อพระโพธิสัตว์
 มีพระชนม์ได้ ๒๙ พรรษา ได้มีเหตุกลางประการเกิดขึ้น
 อันกระทำให้พระโพธิสัตว์ทรงสละชีวิตฆราวาสไปอย่าง
 เต็มใจ กล่าวคือ จำเดิมแต่พรหมณ์ทั้ง ๘ ได้ถวายคำ
 พยากรณ์ไว้ พระราชาบิดาก็ได้ทรงหาทางป้องกันทุกอย่าง
 เพื่อมิให้พระราชโอรสได้ทอดพระเนตร เห็นเรื่องเกี่ยวกับ
 ความแก่ความเจ็บป่วยและความตาย แต่พวกเทวดาเห็น
 ตกกลางกันว่า ถึงเวลาแล้วที่พระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้เป็น
 พระพุทธเจ้า จึงบันดาลให้พระโพธิสัตว์ทรงร้อนพระทัยจะ
 ไคร่ประพาสอุทยาน ระหว่างทางที่เสด็จไป เทวดาสร้าง
 เนรมิตเป็นคนชรามาให้ทอดพระเนตรเห็น พระโพธิสัตว์
 ก็เสด็จกลับ และทรงปรารถนาจะออกผนวช เมื่อพระเจ้า
 สุกโชทนะทรงทราบความช้อน ก็ทรงจัดสิ่งแวดล้อม
 สำหรับบำรุงบำเรอสุขแก่พระโพธิสัตว์ให้ยิ่งขึ้น ครั้นล่วง
 ต่อมาอีก ๒ วัน พระโพธิสัตว์เสด็จไปประพาสอุทยานอีก
 คราวนี้เทวดาสร้างเนรมิตเป็นคนเจ็บป่วยและคนตายให้
 ทอดพระเนตรเห็น ครั้นถึงวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ
 (เดือน ๘) อันเป็นวันมหาภิเนษกรรม (วันออกบรรพชา

ของพระพุทธเจ้า) พระโพธิสัตว์ได้ทอดพระเนตรเห็น
 นักบวช และเมื่อได้ทรงฟังนายฉันทะสารถิของพระองค์
 ชมเชยความมีชีวิตเป็นนักบวช พระโพธิสัตว์ก็ทรงเบิก
 บานพระทัย ทรงสำราญอยู่ในอุทยานต่อไป (กลางแห่งใน
 ที่มณฑลกะว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการนี้
 พร้อมกันในวันเดียว อรรถกถาชาดก เอกนิบาต ๑-๕๓-๕๕)
 ขณะนั้นท้าวสักเทวราชตรัสให้เทพวิสุกรรมมาเป็นผู้ถวาย
 การสรณานและจัดเครื่องอาภรณ์ถวายพระโพธิสัตว์
 ครั้นแล้วพระโพธิสัตว์ก็เสด็จกลับ แวดล้อมพร้อมพรัง
 ถวายเครื่องพระอิสริยยศ ครั้นมาถึงพระราชวังก็ทรงได้
 รับข่าวว่าพระอัครชายาประสูติโอรส พระโพธิสัตว์ทรง
 เห็นการณลวงหน้าว่าชานเป็นประหนึ่งเครื่องผูกพัน
 พระองค์ จึงตกลงพระทัยทรงชานนามพระโอรสนว่า
 ราहुล (แปลว่าห่วง) ระหว่างนั้น นรังกิสาโคตมี (นาง
 ขัตติยานี คนหนึ่งในเมืองกบิลพัสดุ์) กำลังระลึกถึง
 พระโพธิสัตว์อยู่ เมื่อเห็นพระโพธิสัตว์เสด็จมร ก็กล่าว
 ถ้อยคำเป็นคาถา ซึ่งในคำถานนั้นมีคำว่า นีพพุต (ดับแล้ว
 พุชแล้ว) พระโพธิสัตว์ทรงสดับก็จับพระทัยในความสำคัญ

แห่งคำวานิพพตนั้น ตรัสให้ราชบุรุษนำสร้อยพระศออัน
 มีค่ายิ่งไปให้แก่นางกิสาโคตมี แล้วเสด็จเข้าสู่พระราช
 มณเฑียรและเข้าสู่ที่พระบรรทม ถึงเที่ยงคืนทรงตื่นขึ้น
 ทอดพระเนตรเห็นนางพนักงานขับร้องและดนตรี นอน
 หลับอยู่อย่างระเนระนาด มีอาการนอนหลับเป็นท่าต่างๆ
 กัน พระโพธิสัตว์ก็ทรงรู้สึกเบื่อหน่าย และเกลียดชังชีวิต
 แห่งโลกวิสัย ตัดสินพระทัยจะทรงสละชีวิตเช่นนี้ไปเสีย
 จึงตรัสสั่งนายฉันทะสารณผู้มากันถกะด้วยเครื่องอาณ
 เตรียมไว้ให้พร้อม แล้วเสด็จเข้าไปในกรรมมณเฑียรของ
 พระชายา เพื่อทอดพระเนตรเห็นพระชายาและพระโอรส
 เป็นครั้งสุดท้าย (นางฉบับว่าเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ
 ภายหลังที่พระราหุล ประสูติแล้วได้ ๗ วัน อรรถกถาชาดก
 เอกนิบาต ๑-๕๖-๕๘)

ครั้นแล้วพระโพธิสัตว์ก็ทรงม้ากันถกะเสด็จออกจาก
 พระนครไป มีนายฉันทะเกาะหางม้าติดตามเสด็จไปด้วย
 ฝ่ายเทวดาก็บันดาลไม่ให้มีเสียงฝนเข้ามาและเสียงม้าร้อง
 และเปิดพระทวารกำแพงพระนครไว้กว้าง เพื่อให้พระ
 โพธิสัตว์เสด็จไปได้โดยสะดวก ขณะนั้นพระยามารก็มา

ปรากฏตนอยู่เฉพาพระพักตร์พระโพธิสัตว์ พยายามจะ
 หน่วงเหนี่ยวพระโพธิสัตว์ไว้ โดยทูลว่าอย่าเสด็จไปเลย
 และให้คำสัญญาว่าจะบันทาลให้พระองค์ได้เป็นจักรพรรดิ
 ภายใน ๗ วัน ครั้นพระโพธิสัตว์ทรงปฏิเสธพระยามารก็ช
 ว่าจะติดตามไปรบกวนพระองค์ต่อไป

ครั้นพระโพธิสัตว์เสด็จออกจากพระนครแล้ว ก็ทรง
 ชักม้าหันกลับมาทอดพระเนตรพระนครเป็นครั้งสุดท้าย
 กล่าวกันว่าพื้นแผ่นดินที่ทรงนั้น ก็หมุนไปตาม เพื่อให้
 ทอดพระเนตรเห็นได้สะดวก ภายหลังได้มีผู้สร้างเป็นเจดีย์
 ที่ระลอกชอกกันถกนิวัตน์เจดีย์ พระโพธิสัตว์ทรงชักม้าเสด็จ
 ดำเนินต่อไป มีหมู่เทวดาโดยเสด็จ เป็นระยะทางได้ ๓๐
 โยชน์ ผ่านรัฐชนบททั้งสามคือ รัฐพวกกษัตริย์สาภิกยะ
 โกลิยะ และมัลละ ก็ถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา (นักปราชญ์ชาว
 ตะวันตกผู้หนึ่งว่าเป็นแม่น้ำ ออุมิ—Aumi ในปัจจุบันอยู่ใน
 แขวงเมืองโครักขปุระ อีกท่านหนึ่งว่าเป็นแม่น้ำกุตวนท์
 —Kudawa Nadi ในแขวงเมืองพัสติ — Basti แห่งแคว้น
 โออูธ—Oudh = อโยธยา, B. C. Law, Geography of Early
 Buddhism) มาถึงนครโคคขามเพียงครั้งเดียว ก็ถึงฝั่ง

อีกข้างหนึ่ง พระโพธิสัตว์ทรงเปลื้องอาภรณ์มอบให้แก่
 นายฉันทะ แล้วเอาพระขรรค์ตัดพระเกศาและพระมัสสุ
 โยนขึ้นไปในอากาศ ท้าวสักเทวราชก็ทรงรับไว้ แล้วนำ
 ไปบรรจุและประดิษฐานไว้ในจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้น
 ดาวดึงส์ แล้วพระขณิกการพรหม (ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง)
 นำเครื่องอันจำเป็นแก่ภิกษุ ๘ อย่าง (อัฐบริขาร) มาถวาย
 พระโพธิสัตว์ทรงรับไว้ แล้วตรัสสั่งให้นายฉันทะและ
 ม้ากัณถกะ กลับไปกราบทูลเรื่องแก่พระราชบิดา แต่ม้า
 กัณถกะเสียใจมาก ก็ถึงแก่ความตาย ณ ที่นั้น แล้วไปเกิด
 เป็นเทวดา ชื่อกัณถกเทวบุตร (ข้อความตอนนี ส่วนใหญ่
 เอามาจากนิทานกถาใน อรรถกถาชาดก เอกนิบาต ๑-๑๐๓)

พระโพธิสัตว์เสด็จต่อไปจากฝั่งแม่น้ำอโนมา ก็ถึงป่า
 มะม่วงในเมืองอนุปิยะ (เมืองหนึ่งในมัลลชนบท อยู่ถัดเมือง
 กบิลพัสดุ์ไปทางตะวันออก) เมื่อประทับอยู่ ณ อนุปิยะ
 ๗ วัน คือสวนมะม่วงในเมืองนั้นได้ ๗ วันแล้ว ก็เสด็จ
 ไปด้วยพระบาทเป็นระยะทางได้ ๓๐ โยชน์ ก็ถึงกรุง
 ราชกฤห์ได้ในวันเดียว และเริ่มเสด็จออกมารับบิณฑบาต

เมื่อราชบุรุษของพระเจ้าพิมพิสารเห็นมีนักบวชแปลกหน้า
 มา จึงนำความขึ้นกราบทูล พระเจ้าพิมพิสารจึงตรัสให้
 ราชบุรุษสะกดยตามไปดูจนถึงเชิงเขาบ้นทวบรรพต
 (ภูเขาลูกหนึ่งใน ๕ ลูก ที่ล้อมกรุงราชคฤห์ คือ อสิคิลิ
 เวปุลละ เวภาระ บ้นทวะ และกิชฌกุฏ อันเป็นที่ซึ่ง
 พระโพธิสัตว์เสวยพระกระยาหารอยู่ ราชบุรุษเห็นดังนั้น
 แล้ว จึงกลับไปกราบทูลพระเจ้าพิมพิสาร ท้าวเธอก็เสด็จ
 ดำเนินไปพบพระโพธิสัตว์ เมื่อทอดพระเนตรเห็นพระ
 ลักษณะของพระโพธิสัตว์มีความสง่าผ่าเผยก็ทรงเลื่อมใส
 ทูลถวายราชสมบัติแก่พระโพธิสัตว์ แต่ครั้นพระเจ้าพิมพิ
 สารทรงทราบถึงธรรมที่พระโพธิสัตว์กำลังแสวงหาอยู่
 พระองค์ก็ทูลขอเป็นค้ำประกันสัญญาจากพระโพธิสัตว์ว่า ถ้า
 ทรงแสวงธรรมที่กล่าวสำเร็จแล้วเมื่อใด ขอให้เสด็จกลับ
 มาเยี่ยมกรุงราชคฤห์ก่อนทอน พระโพธิสัตว์ก็ทรงรับคำ
 (เรื่องตอนนมกกล่าวอยู่ในบัพพิชชาสูตร ข. สุตต. ๒๕-๔๐๗
 เหมือนกัน แต่ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องให้ค้ำประกันสัญญา เรื่อง
 เสด็จกลับมาเยี่ยมกรุงราชคฤห์ก่อนทอน)

ถัดจากนั้น พระโพธิสัตว์ได้เสด็จจาริกต่อไปโดยลำดับ และที่สุดทรงขอเข้าเป็นศิษย์คนหนึ่งของอาจารย์ดาบส กาลามโคตร เมื่อได้ทรงศึกษาและปฏิบัติตามลัทธิของ อาจารย์ดาบสจบแล้ว ทรงเห็นว่ายังไม่จุพระทัย จึงเสด็จ ไปศึกษาต่อในสำนักอุทกดาบสรามบุตร แต่ลัทธิที่ดาบส อุทกะสอน ยังไม่ทำให้พระองค์ทรงเห็นจริงได้ จึงทรงละ จากสำนักนั้น เสด็จจาริกต่อไปจนถึงตำบลอรุเวลาเสนา นิคม ณ ที่นั้น พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่าง อุกฤษฏ์ทุกอย่างอันไม่เคยมีผู้ใดได้กระทำมาก่อน เป็น เวลานานถึง ๖ ปี มีอยู่ครั้งหนึ่งถึงกับชวนพระองค์และ สลบบไป เทวดาองค์หนึ่งสำคัญผิด คิดว่าพระองค์สิ้น พระชนม์เสียแล้ว จึงนำข่าวไปกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะ แต่พระเจ้าสุทโธทนะไม่ทรงเชื่อ (ปปัญจสูทนี ๒-๓๕๐) เพราะพระองค์ยังทรงยึดมั่นอยู่ในคำทำนายของดาบสกาฬ- เทวลอยู่

กล่าวถึงพระราชามารดาแห่งพระโพธิสัตว์ ซึ่งบัดนี้ไป เกิดเป็นเทพบุตรอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้เสด็จลงมาให้ กำลังใจแก่พระโพธิสัตว์ ณ อรุเวลาเนมิภิกษุ ๕ รูป เรียกว่า

ว่าบุญจวักคัย ติดตามเป็นศิษย์พระโพธิสัตว์มาด้วย และ
 ขณะนั้นเมื่อพระโพธิสัตว์ทรงเห็นว่าการบำเพ็ญทุกรกิริยา
 อย่างอกุศลเช่นนี้ไม่เป็นทางให้ตรัสรู้ได้ พระองค์จึง
 ทรงกลับพระทัยตั้งตนเสวยภัตตาหารเป็นปกติอีก กระทำ
 ให้พวกภิกษุบุญจวักคัยผิดหวังจึงพากันละทิ้งพระองค์ไปสู่
 แดนอิสสิปัตตะนะ (ม. ม. ๑๒-๓๑๒-๔๓ ม.ม. ๑๓-๔๕๕-
 -๖๔๕) (เรื่องตอนนั้น ในอรรถกถาเถรคถา กล่าวถึง
 อาจารย์ของพระโพธิสัตว์อีกองค์หนึ่งชื่อ ภักควะ ซึ่งพระ
 โพธิสัตว์ได้เสด็จไปหาก่อนที่เสด็จไปยังสำนักอาฬารดาบส
 ในลลิตวิสูตรกล่าวเรื่องพระโพธิสัตว์เสด็จไปหาอาจารย์
 ต่างๆ ไว้อย่างพิสดาร ว่าได้เสด็จไปพบนางพราหมณ์ชื่อ
 ศากี และ บัณฑมา ก่อน ถัดไปทรงพบกับ ไรวัต และ
 รัชกะผู้บุตร ตริมณฑิกะ แล้วในที่สุดจึงไปสู่สำนักอาฬาร
 ดาบสที่เมื่อยังไวยาสี)

ความปรารถนาที่พระโพธิสัตว์ทรงดำริจะกลับเสวย
 ภัตตาหารเริ่มใหม่อีก ได้เป็นผลสำเร็จเพราะด้วยนางสุชาดา
 เป็นผู้นำอาหารเครื่องสังเวทย์มาถวายเทวดาที่โคนต้นไทร
 ซึ่งพระโพธิสัตว์กำลังประทับอยู่ ที่นางสุชาดาพร้อมด้วย

ทาสีขอปณณา นำเครื่องสังเวทย์มาที่โคนต้นไทร ก็เพราะ
 สำคัญผิดคิดว่าพระโพธิสัตว์เป็นรุกขเทวดา แกล้งมาปรากฏ
 ตนให้เห็น เพื่อรับข่าวปายาสเครื่องสังเวทย์ของนางสุชาดา
 ซึ่งบรรจุอยู่ในภาชนะทอง และพระโพธิสัตว์ก็ทรงรับข่าว
 ปายาสนั้นไว้ ก่อนหน้านั้นในคืนวันก่อนพระโพธิสัตว์ทรง
 สุกินถึง ๕ ครั้ง (อ. บัญจก. ๒๒-๒๖๗, และมหาวัสสุ)
 อันเป็นบพณิมิตที่ทรงเชื่อมั่นในพระทัยว่าพระองค์จะได้
 ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า วันนั้นเป็นวันเพ็ญเดือนวิสาขะ
 พระโพธิสัตว์เสด็จลงทรงสนานยังทำนน้ำช่อ สุปตติถ์ แห่ง
 แม่น้ำเนรมุชรา เมื่อเสวยข่าวปายาสแล้วก็ทรงลอยถาด
 ทองที่บรรจุข่าวปายาสให้ทวนกระแสน้ำชนไป แล้วถาด
 ทองนั้นก็จมลงไปยังพิภพบาดาลของพระยากาล (หรือมหา
 กาล) นาคราช

ครั้นแล้วพระโพธิสัตว์เสด็จมาประทับสำราญพระกาย
 อยู่ในป่าต้นสาละ ตลอดเวลาที่เหลืออยู่ในวันนั้น ตกเวลา
 ค่ำเสด็จไปที่โคนต้นโพธิ์ มีเหล่าเทวดาและอมนุษย์มีกน
 ธรรพนาครครุฑโดยเสด็จ ณ ที่นั้นมีชายตัดหญ้าช่อ โสตุถิยะ
 นำหญ้ามาถวาย ๘ กำ พระโพธิสัตว์ทรงรับหญ้านั้นไว้

ทรงพิจารณาแล้วกล้าคณฺหาทง ๘ กําทํไคโคณฑนโพธิเบอง
 ทิศตะวันออก เกิดเป็นอาสนบัลลังก์สูงและยาวได้ ๑๔ คืบ
 พระองค์ประทับนั่งขัดสมาธิบนอาสนะนั้น ทรงตั้งพระทัย
 แน่วแน่ว่าจะไม่เสด็จลุกชนจากอาสนะ จนกว่าจะได้ตรัสรู้
 เป็นพระพุทธเจ้า (จาก อรรถกถาชาดก เอกนิบาต ๑-๑๑๑
 -๑๑๓ , ในพระไตรปิฎกไม่กล่าวถึงเรื่อง นางสุชาดาถวาย
 ข้าวปายาส และเรื่องโสติดิยะถวายหญ้า ในลลิตวิสตร
 กล่าวว่ามีหญิงสาว ๑๐ คน นำพระกระยาหารมาถวาย
 ตลอดเวลาที่ทรงบำเพ็ญตบะเพื่อตรัสรู้ ในทิวาวทานว่า
 มีเพียง ๒ คน ชื่อ นันทา และนันทพลา)

ขณะนั้น พระยามารผู้เป็นใหญ่เหนือโลกแห่งกิเลสกาม
 ประสงค์จะหักห้ามไม่ให้พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้ให้จงได้ จึง
 รวบรวมกำลังไพร่พลทั้งหมดที่มีอยู่ จัดเป็นกองทัพใหญ่
 มหึมา มีความยาวของกระบวนทัพ ทงกองหน้าจากปีกซ้าย
 ปีกขวาได้ ๑๒ โยชน์ กองหลังจดถึงขอบจักรวาล และ
 สูงขึ้นไปในอากาศได้ ๘ โยชน์ พระยามารเองถืออาวุธ
 มากมายหลายชนิด และทรงช้างชื่อ คริเมชล์ สูงได้ ๑๕๐
 โยชน์ ฝ่ายเทวดาและอมนุษย์มีเหล่าท้าวมหาพรหม ท้าว

สักเทวราช ท้าวมหากาลนาคราช เป็นต้น บรรดาที่กำลัง
 เฝ้าแวดล้อมพระโพธิสัตว์อยู่ ณ ที่ใต้ต้นโพธิ์ เมื่อเห็น
 พระยามารก็พลันหายตน หนีไปหมดสิ้นในชั่วพริบตา
 คงเหลือแต่พระโพธิสัตว์โคตมเดียวพระองค์เดียว พระ-
 โพธิสัตว์ทรงยึดเอาพระบารมี ๑๐ ประการ ซึ่งได้ทรง
 บำเพ็ญและสร้างสมไว้ช้านาน เป็นเครื่องต่อต้านและคุ้ม
 กันพระองค์เท่านั้น พระยามารพยายามกระทำอาการคุก
 ความ เพื่อให้พระโพธิสัตว์ตกพระทัยกลัว เช่นทำให้เกิด
 พายุ มีภูตผีมาหลอกหลอน แต่ก็ไม่สามารถกระทำให้
 พระโพธิสัตว์ทรงหวาดหวั่นสะเทือน ในที่สุดพระยามาร
 ขว้างอาวุธจักรไปประหารพระองค์ แต่จักรนั้นกลายเป็น
 ฉัตรลอยอยู่กลางอากาศกางกันพระโพธิสัตว์ไป แม้นาง
 พระชนนีเอง ก็มาปรากฏตนเพื่อเป็นสักขีพยานว่า พระ
 โคตมโพธิสัตว์สมควรได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ช้างครี-
 เมขลิกก็เขาลงบูชาพระองค์ ฝ่ายพระยามารเมื่อถึงแก่ความ
 พ่ายแพ้ ก็ปลาทหนีไปพร้อมทั้งกองทัพ อย่างไม่เป็น
 กระบวน บรรดาเทพและอมมนุษย์ซึ่งพากันหนีไป เมื่อ
 ครองพระยามารมาเผชิญหน้า ต่างก็กลับมาเฝ้าพระโพธิสัตว์

ตามเดิม แซ่ซ้องสารการในชัยชนะของพระโพธิสัตว์
 (เรื่องผจญมารทั้งหมดนี้ เห็นได้ชัดว่าเป็นเรื่องที่เจริญคดี
 คลายชนภายหลัง เพราะในคัมภีร์มัชฌิมนิกายก็ไม่ได้กล่าว
 ถึงเรื่องพระยามาร แม้เรื่องต้นโพธิ์ก็ไม่กล่าวถึง แต่ค
 ฎ. มทา. ๑๐ - ๔ ตามกาลิงคชาดก ใน อรรถกถาชาดก
 เทรสนิบาต ๕ - ๑๘๔ กล่าววาทันโพธิ์เป็นต้นไม้มผู้
 เคารพบูชา แม้แต่ในสมัยพุทธกาลก็เป็นเช่นนั้น คงเริ่มมี
 มาแล้วแต่ปฐมปรา เรื่องพระยามารมีกล่าวอยู่ในปธานสูตร
 ในคัมภีร์สุตตนิบาต ขุ. สุตต. ๒๕ - ๔๐๔ ลางที่เรื่องนเอง
 ที่ก่อให้เกิดมีเรื่องมารผจญขึ้น)

พระโพธิสัตว์ทรงเข้าฌานสมาบัติอย่างเคร่งเครียดอยู่
 ตลอดคืน ในยามแรกทรงระลึกพระชาติที่ล่วงมาแล้ว ใน
 ยามกลางทรงได้ทิพจักขุญาณ และในยามปลายทรงทบท
 ทวน "เหตุอันต่อเนื่องกันอย่างลูกโซ่" (ปฏิจจสมุปบาท)
 (ม. ม. ๑๓ - ๔๖๐ - ๖๘๖) ขณะที่ทรงแจ้งถึงเหตุอัน
 แล้ว แผ่นดินก็เกิดไหว พอเวลารุ่งสว่างก็ได้ตรัสรู้เป็น
 พระพุทธเจ้า เปล่งเป็นพระอุทานว่าจาออกมาเป็น วิมตีสข
 (ในนิทานกถาและอรรถกถาทัวไป ยกพระอุทานชนอ่าง

เพียงสองพระคาถา ซึ่งมีรวมอยู่ในพระธรรมบทว่า เอนก-
 ชาติส์สารี ฯลฯ อรรถกถาชาดก เอกนิบาต ๑-๑๒๐,
 ธรรมบทภาค ๕-๑๒๐, เรื่อง ปฐมโพธิ์) ในพระวินัย
 (วิ. มหา. ๔-๒) ยกมาอ้างแต่ต่างกันสามพระคาถา ใน
 อรรถสาลินีก็เช่นกัน กล่าวว่พระอุทานคาถาหนึ่ง ทรง
 เปล่งทุกระยะเมื่อสิ้นยามหนึ่ง ๆ และในระหว่างยามเหล่านั้น
 ทรงพิจารณาถึงเรื่องปฏิจจสมุปบาท ในมหาวัสตุให้พระ
 คาถาต่างออกไป และต่อไปก็ให้อีกพระคาถาหนึ่ง ซึ่งไม่
 ตรงกับพระคาถาแรก ในพระวินัยของทิเบต ฉบับ ร็อก-
 ซิลล์ แปล ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง)

ในระยะ ๗ วันแรกเมื่อตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จ
 ประทับอยู่ที่ใต้ต้นโพธิ์ ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท ใน
 ๗ วันการบที่สอง พระพุทธองค์เสด็จประทับอยู่ที่ใต้ต้นไทร
 ณ ทนัมพราหมณช่อ หุหังกะ เข้ามาทุกท่ายปราศรัยกับ
 พระองค์ และในที่สุดก็เห็น นางตันทา นางอรดี และ
 นางราคา สามธิดาพระยามาร ได้กระทำความพยายาม
 เป็นครั้งสุดท้ายเพื่อจะให้พระพุทธองค์ทรงห่วงไหวด้วย
 โลกธรรม (อรรถกถาชาดก เอกนิบาต ๑-๑๒๕, ส. ส.

๑๕-๑๕๐, ลลิตวิสูตร ๔๕๐) ใน ๗ วันกำรบที่สาม
 เสด็จประทับอยู่ภายใต้พิงพานของ พระยามุจลินท์นาคราช
 (วิ. มหา. ๔-๔) และใน ๗ วันกำรบที่สี่ เสด็จประทับ
 บำเพ็ญฌานอยู่ใต้ต้นไม้เกด (ราชายตนะ) (กล่าวตามที่มี
 อยู่ในพระวินัย (วิ. มหา. ๔-๖) แต่ใน อรรถกถาชาดก
 เอกนิบาต ๑-๑๒๒ ยึดเวลาออกไปเป็น ๗ สัปดาห์ ที่
 เพิ่มขึ้นเอาแทรกไว้ในระหว่างสัปดาห์ที่หนึ่งและที่สอง และ
 ว่าเมื่อสิ้นระยะสัปดาห์หนึ่ง ๆ พระพุทธเจ้าเสด็จประทับที่
 อนิมิสเจดีย์ รัตนจงกรมเจดีย์และรัตนฆรเจดีย์ และใน
 สถานที่หลังนี้ ที่ทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎก)

ในตอนท้ายแห่งระยะนี้ มีนายพานิช ๒ คน ชื่อ ตปัสสะ
 และภัลลิกะ (แสดงตนเป็นอุบาสก) ยึดเอาพระพุทธองค์
 และพระธรรมของพระองค์เป็นที่พึ่ง โดยที่พระพุทธองค์
 มิได้ประทานพระโอวาทแต่อย่างไร

ขณะนั้นพระพุทธองค์ทรงรำพึงว่า พระองค์ควรจะ
 ประกาศพระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แก่โลกหรือไม่ เพราะ
 พระธรรมของพระองค์เป็นสิ่งลึกซึ้งนัก เหลือที่ใครจะเข้าใจ
 ได้ ฝ่ายพระสัทมบดีพราหมณ์ทรงทราบข้อที่พระพุทธองค์

ทรงรำพึง^๕ จึงมาปรากฏตนเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า
 และกราบทูล^๖ยืนยันว่า ยังมีผู้คนเป็นอันมากกำลังเตรียม^๗มิ่ง
 พระธรรม และจะ^๘ได้รับประโยชน์^๙อันนั้นจากพระพุทธองค์
 (ใน อรรถกถาชาดก ๑-๑๒๗) ว่าไม่เฉพาะพระสัทม์บดี
 พรหมเท่านั้นที่มาเฝ้า ยังมีทวยเทพในพื้นจักรวาลและรวม
 ทั้งท้าวสักกะ สุยาม สันตสิติ สุนิมมิต วัสสวดี เป็นต้น
 ก็มาเฝ้าด้วย) จึงได้กราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้ทรง
 สอนพระธรรม^{๑๐} พระพุทธองค์ทรงรับ^{๑๑}เชิญพระสัทม์บดี
 พรหม และเมื่อได้ทรงพิจารณาแล้ว ตกลงพระทัยจะ
 ประทานพระปฐมเทศนาแก่พวกบัณฑิต^{๑๒}ที่อัสบัตนะก่อน
 ระหว่างทางที่เสด็จไปเมืองพาราณสี ทรงพบนักบวชพวก
 อาชีวกคนหนึ่งชื่ออุปกะ และนักบวช^{๑๓}ผู้นั้นได้กราบทูลว่า
 พระองค์คือ พระชินะ ครนถึงอัสบัตนะ เมื่อทรงพบพวก
 บัณฑิต^{๑๔}แล้ว ครั้งแรกพวกบัณฑิตแสดงอาการรวนเร
 ใจ จะไม่ยอมรับพระพุทธองค์ว่าเป็นพระตถาคต แต่ใน
 ที่สุดท้ายยอมรับนับถือพระพุทธองค์ และในวันเพ็ญเดือน
 อาสาฬหะ (เดือน ๘) พระพุทธองค์ได้ตรัสเทศนาธัมมจัก
 กัมปวัตตสูตรแก่บัณฑิต^{๑๕} เมื่อตรัสพระธรรมเทศนา

แล้ว พระโกณฑัญญะ (องค์หนึ่งในปัญจวัคคีย์) ก็ได้
 บรรลุโสดาบัน และปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ องค์ก็ได้รับบรรพชา
 อุปสมบทเป็นพระภิกษุ (วิ. มหา. ๔-๘-๒๓, ม. ม. ๑๒-
 ๓๒๘-๓๓๒, ม. ม. ๑๓-๔๖๗, ม. อุป. ๑๔-๔๔๕)

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร
 แล้วได้ ๕ วัน ก็ตรัสเทศนาอนัตตลักขณสูตรแก่พระภิกษุ
 ปัญจวัคคีย์ แล้วพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ องค์ ก็ได้สำเร็จเป็น
 พระอรหันต์ รุ่งขึ้นพระพุทธองค์ทรงพบยสมาณพ ตรัส
 เทศนาโปรดยสมาณพจนเลื่อมใส ส่วนเศรษฐีจูฬิตายสมาณพ
 ซึ่งมาตามหาบุตร ก็ได้รับไตรสรณาคมน์ถึงซึ่งพุท
 ๓ ประการ และยสมาณพก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และ
 บรรพชาอุปสมบท ถัดจากนั้นพระพุทธองค์เสด็จไปยังบ้าน
 เศรษฐีจูฬิตาพระยส ตามที่เศรษฐีได้กราบทูลอัญเชิญเสด็จ
 เพื่อไปเสวยภัตตาหาร ณ ที่นั้น มารดาพระยสและภริยา
 เดิมคนหนึ่งของพระยสก็ได้เป็นอุบาสิกา ๒ คนแรกของ
 พระพุทธองค์ ถัดจากนั้นสหายของพระยส ๔ คน และต่อ
 มามีอีก ๕๐ คน ก็ได้บรรพชาและอุปสมบทเป็นพระภิกษุ
 แล้วได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ บัดนี้มีพระอรหันต์นอกจาก

พระพุทธองค์ เป็นจำนวนได้ ๖๐ องค์ พระพุทธองค์
 ตรัสให้พระอรหันต์เหล่านั้นทั้งหมด แยกย้ายกันไปประกาศ
 เผยแผ่พระธรรมในทิศต่าง ๆ พระอรหันต์เหล่านั้น นำผู้ที่
 เลื่อมใสเป็นจำนวนมากมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อขอรับ
 บรรพชาอุปสมบท ก่อนหน้านั้น พระพุทธองค์ทรงให้
 บรรพชาอุปสมบทโดยวิธีซึ่งเรียกกันว่าเอหิภิกขุอุปสัมปทา
 แต่บัดนี้ประทานอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์ประกอบพิธี
 อุปสมบทได้โดยลำพัง

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาอยู่ ณ เมืองพาราณสี
 แล้ว (ระยะตอนนั้นพระยามารได้พยายามมาล่อลวงพระ-
 พุทธองค์ออก ๒ ครั้ง ครั้งหนึ่งเมื่อตรัสสั่งให้พระสาวกไป
 ประกาศเผยแผ่พระธรรม อีกครั้งหนึ่งเมื่อออกพรรษาแล้ว
 ส. ส. ๓๕-๓๕๐, วิ. มห. ๔-๓๕-๔๐) ก็เสด็จกลับไปยัง
 หมู่บ้านตำบลอรเวลาเสนานิกม ระหว่งทางตรัสเทศนา
 โปรดพวกชายหนุ่มภททวคคีย์ ๓๐ คน แล้วโปรดประทาน
 บรรพชาอุปสมบทแก่คนเหล่านั้น ณ อรเวลานั้น พระพุทธ-
 องค์ได้ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ๓,๕๐๐ ประการ เพื่อ
 โปรดกัสสปสามพี่น้องซึ่งเป็นพวกชุกฺกล เรียกว่า เทภาติก-

ชฎิล ให้เลื่อมใส แล้วประทานบรรพชาอุปสมบท แก่
 กัสสปสามพี่น้องพร้อมทั้งบริวารพันคนเป็นภิกษุ ท่าน
 เหล่านี้เมื่อได้สดับพระธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตร ซึ่ง
 พระพุทธองค์ตรัสเทศนาที่คยาสะแล้ว ก็บรรลุภูมิเป็น
 พระอรหันต์ พระพุทธองค์พร้อมด้วยพระสาวกเหล่านั้น
 เสด็จไปเยี่ยมกรุงราชกฤห์ พระเจ้าเสนียพิมพิสาร เสด็จ
 ออกมาต้อนรับพระองค์ที่สวนลัญจิวินุยาน (ลัญจิวิน))
 (อรรถกถาชาดก เอกนิบาต ๑-๑๒๕) รุ่งขึ้นพระพุทธองค์
 พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ เสด็จเยี่ยมพระราชวัง มีท้าว
 สักเทวราชนิรมิตองค์เป็นมาณพน้อย นำเสด็จ กล่าวเป็น
 คาถาสักดิ์พระพุทธองค์ เมื่อเสด็จเสวยภัตตาหารแล้ว
 พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายสวนเวฬุวัน แก่พระพุทธเจ้าและ
 คณะสงฆ์ พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่กรุงราชกฤห์ และใน
 ระยะเวลา ๒ เดือนนี้ ที่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะได้
 มาบรรพชาอุปสมบทร่วมกัน ทั้งนี้ด้วยการชักชวนของ
 พระอัสสชิ (องค์ที่ ๕ ในพวกปัญจวัคคีย์) (ในอรรถกถา
 พุทธวงศ์ว่า ในระยะที่ประทับอยู่ที่กรุงราชกฤห์นั่นเอง ขณะ
 เมื่อต้นฤดูฝน พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังเมืองเวสาลี ตามกำ

อาราธนาเชิญเสด็จของพวกกษัตริย์ลิจฉวี โดยมีมหาลิขุเป็น
 ราชาแห่งเมืองนั้น เป็นผู้ไปเฝ้ากราบทูลเชิญ เพราะใน
 เมืองเวสาลีเกิดโรคระบาดและภัยจากการขาดแคลนอาหาร
 พระพุทธองค์เสด็จไปครั้งนั้น ตรัสเทศนารัตนสูตรกำจัด
 อันตรายเหล่านั้นให้หมดสิ้นไป) ขณะนั้นผู้ออกมาบรรพชา
 และอุปสมบทกันเป็นจำนวนมากอย่างรวดเร็ว กระทำให้
 ชาวแคว้นมคธตกใจวิตกว่าจะทำให้คนไม่มีบุตร และหญิง
 ต้องเป็นมายผัวร้างเป็นต้นมากขึ้น เพราะด้วยพระพุทธเจ้า
 และสาวกของพระองค์เป็นต้นเหตุ แต่พระพุทธองค์ก็ทรง
 แก้ไขกล่าวหาเหล่านั้นได้ (วิ. มทา. ๔-๗๔)

ในวันเพ็ญเดือนผกคฤณะ (เดือน ๔) พระพุทธองค์
 พร้อมด้วยพระสาวกสองหมื่นองค์ เสด็จเยี่ยมกรุงกบิลพัสดุ์
 ตามคำกราบทูลอาราธนาของพระพุทธรบิดา อันกาฬทายี
 อำมาตย์เป็นผู้นำเสด็จไป พระพุทธองค์เสด็จดำเนินไป
 โดยลำดับจนลงนครกบิลพัสดุ์ และประทับอยู่ที่สวนนิโคร-
 ธาราม เพื่อจะทรงมำราบพยศของพระญาติวงศ์ ให้คลาย
 ความมีมานะกระต้างกระเดื่อง พระพุทธองค์ได้ทรงแสดง
 ยมกปาฏิหาริย์ และตรัสเล่าเรื่องเวสสันดรชาดก รุ่งขึ้น

ว่างการอาราธนาไปเสวยภัตตาหาร พระพุทธองค์จึงเสด็จ
 ออกบิณฑบาตโปรดสัตว์ไปตามละแวกถนนต่าง ๆ ใน
 พระนคร กระทำให้พระเจ้าสุทโธทนะเสียพระทัยเป็น
 อันมาก ภายหลังเมื่อทรงทราบว่า การเสด็จออกโปรดสัตว์
 เป็นประเพณีของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ พระเจ้าสุทโธ-
 ทนะก็ได้บรรลุโสดาบัน และอาราธนาพระพุทธองค์พร้อม
 ด้วยพระสาวก ไปเสวยภัตตาหารในพระราชวัง ได้มี
 ราชกุมารีมาเฝ้าบูชาพระพุทธองค์กันมาก ยกเว้นแต่พระ
 ราहुลมาตาไม่มาเฝ้า ขณะนั้นพระนางปชาบดีก็ได้บรรลุ
 โสดาบัน และพระเจ้าสุทโธทนะก็ทรงลูขันทาคามี ครั้น
 แล้วพระพุทธองค์เสด็จไปทรงเยี่ยมพระราहुลมาตาที่ใน
 พระมณเฑียร และประทานเทศนาเรื่องจันทกนิชาตก
 (อรรถกถาชาตก ปกิณณกนิบาต ๖-๒๕๗) รุ่งขึ้น พระ
 พุทธองค์ทรงแนะนำให้นันทะ พระภาคางมารดาให้ไปเฝ้า
 ที่อาราม แล้วประทานบรรพชาอุปสมบทให้แก่ นันทะ
 ครั้นถึงวันที่เจ็ด ก็ประทานบรรพชาอุปสมบทแก่ราहुลโดย
 ทำนองเดียวกัน เหตุเหล่านี้กระทำให้พระเจ้าสุทโธทนะ
 ทรงโสมนัสมาก ได้กราบทูลขอต่อพระพุทธองค์ว่า ต่อดีไป

ห้ามมิให้ผู้ใดได้รับบรรพชาอุปสมบท เว้นแต่จะได้รับ
 อนุญาตยินยอมจากมารดาบิดาก่อน รุ่งขึ้น พระพุทธองค์
 ประทานเทศนาโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ และได้บรรลุชั้น
 อนาคามี ระหว่างเสด็จเยี่ยมกรุงกบิลพัสดุ์ ได้มีพวกกษัตริย์
 สากิยะแปดหมื่นคน ได้บรรพชาอุปสมบทจากครอบครัว
 ละคน ครั้นแล้วเสด็จกลับกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยพระสาวก
 ทั้งหมด ระหว่างเสด็จประทับอยู่ที่เมืองอนุปิยะ (ในแคว้น
 มัลละ) พระอนุรุทธ พระภิกขุทิสะ พระอานนท์ พระภคว
 พระกิมพิละ และพระเทวทัต พร้อมด้วยอุบาสีช่างกลบกล
 พากันมาเฝ้าและพร้อมใจกันออกบรรพชาอุปสมบท

เมื่อเสด็จถึงกรุงราชคฤห์แล้ว พระพุทธองค์เสด็จ
 ประทับ ณ สวนสีตวัน ณ ทินนเศรษฐูชอสูทต ซึ่งภายหลัง
 ได้ชื่อว่าอนาถบิณฑิกะได้มาเฝ้า และมีความเลื่อมใสใน
 พระพุทธองค์ ได้อัญเชิญกุลเสด็จไปเยี่ยมเมืองสาวัตถี
 พระพุทธองค์ทรงรับคำเชิญ ได้เสด็จผ่านไปทางเมือง
 เวสาลี เพื่อทรงจำพรรษาที่เมืองสาวัตถี ณ เมืองสาวัตถี
 อนาถบิณฑิกะ ได้ถวายสวนเชตะวันพร้อมด้วยเครื่องใช้สอย
 อันจำเป็นทุกประการ สำหรับเป็นขุประคอบของพระพุทธ-

เจ้าและพระภิกษุสาวกของพระองค์ ลางที่จะเป็นระยะเวลา
 ตอนนั้น ที่เศรษฐีผู้มีการะ บิดาสามีของนางวิสาขาได้แสดง
 ตนเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา และนางวิสาขาได้สร้าง
 วัดบุพพารามขึ้น ที่เมืองสาวัตถีในพรรษาที่ ๔ พระพุทธเจ้า
 เสด็จประทับที่เวฬุวัน และ ณ ที่นั้นได้โปรดอุกเสนมาณพ
 ในพรรษาที่ ๕ พระเจ้าสุทโธทนะได้สิ้นพระชนม์ ภาย
 หลังที่ได้สำเร็จพระอรหัตตภูมิแล้ว และพระพุทธองค์ได้
 เสด็จเหาะจากกุฎาคารศาลาในเมืองเวสาลี ซึ่งเป็นที่ประทับ
 อยู่ในขณะนั้น ไปตรัสเทศนาโปรดพระพุทธบิดาขณะที่
 กำลังจะสิ้นพระชนม์ ในเรื่องแห่งหนึ่งกล่าววว่า ในระยะ
 เวลาตอนนั้น ทกษัตริย์พวกสาภิกยะและพวกโลกิยะวิวาทกัน
 ถึงเรื่องการชลประทานในแม่น้ำโรหิณี พระพุทธองค์ทรง
 ไกลเกลียดให้ทั้งสองฝ่ายกลับคืนดีกัน และเสด็จประทับอยู่
 ที่นิโครธาราม ณ สถานที่พระมหาชบาบดีโคตมีพร้อม
 ด้วยกุลนารีในวงศ์สาภิกยะได้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูล
 ขอพระพุทธานุญาตให้ผู้หญิงได้อุปสมบทได้ พระพุทธองค์
 ทรงปฏิเสธไม่อนุญาตถึง ๓ ครั้ง แล้วเสด็จกลับไปยังเมือง
 เวสาลี ฝ่ายพวกผู้หญิงเหล่านั้นก็อดทนอดกลั้นและครองผ้า

เหลืองติดตามพระพุทธองค์ไป ภายหลังพระอานนท์ได้
กราบทูลอ่อนวอนแทนสตรีเหล่านั้น พระพุทธองค์จึง
ประทานพุทธานุญาตให้อุปสมบทได้

ในพรรษาที่ ๖ พระพุทธเจ้าได้ทรงเสด็จยมกปาฏิ-
หารยอกครั้งหนึ่ง คือที่ไตต้นคณตามพพฤกษ์ (ไม้มะม่วง)
ในเมืองสาวัตถี ก่อนหน้าพระพุทธองค์ทรงห้ามไม่ให้
สาวกแสดงปาฏิหาริย์ แต่ในคราวนี้ทรงแสดงปาฏิหาริย์
เองเป็นพิเศษ

พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาที่มิ่งกุลบรรพต ภายหลัง
เมื่อได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์แล้ว และเพื่ออนุวัตรให้เป็นไป
ตามประเพณีที่พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทรงปฏิบัติกันมา
พระพุทธองค์จึงเสด็จขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตรัส
เทศนาพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา ซึ่งไปอุบัติเป็น
เทพบุตร แล้วพระพุทธองค์ก็ทรงจำพรรษาอยู่บนนั้น ฝ่าย
ฝูงชนที่ชุมนุมกันอยู่ดยวมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี ไม่ยอม
กลับจนกว่าจะได้เห็นพระพุทธองค์ เพราะฉะนั้น ระหว่าง
๓ เดือนนี้ พระโมคคัลลานะจึงได้แสดงธรรมแก่คน
เหล่านั้น และจุลอนาถบิณฑิกะเป็นผู้เลียงดูคนเหล่านั้น

ระหว่างที่พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาพระอภิธรรมอยู่นั้น พระ
 สารบุตรได้ขึ้นไปเฝ้าพระพุทธองค์อยู่ทุกวัน ได้ฟังพระ
 อภิธรรมและจำได้ทั้งหมดในวันรุ่งขึ้น ครั้นถึงวันออก
 พรรษา พระพุทธเจ้าได้เสด็จจากสวรรค์ทางบันไดแก้วมณี
 ลงมาสู่โลกมนุษย์ ณ เมืองสังกัส ห่างจากเมืองสาวัตถีได้
 ๓๐ โยชน์ ในระหว่างเวลาที่กล่าวนั้นและเป็นเวลาที่พระ
 พุทธคุณกระเดื่องเลื่องลือเป็นที่สุด ทิณางจิณฺจมาณวิคคาณุก
 พวกกณะกลางหมู่ชุกชวนให้ใส่ร้ายต่อพระองค์ เรื่องใน
 ทำนองคล้ายคลึงกันนี้ ทักกล่าวว่ นางปริพาชิกาคนหนึ่งชื่อ
 สุนทรเป็นทวาร นางที่จะเป็นเรื่องซึ่งเกิดขึ้นภายหลังนี้

พรรษาที่ ๘ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในประเทศของ
 พวกรักษะ ณ ประเทศนี้ และขณะที่ประทับอยู่ที่ป่า
 เกสกลาวนใกล้สงสารศิริ พระพุทธองค์ทรงพบนกกุลบิดา
 คฤหบดีและภริยา ซึ่งเคยเป็นมารดาบิดาของพระองค์มา
 เมื่อ ๕๐๐ ชาตีก่อนนี้

พรรษาที่ ๙ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่กรุงโศสมพิ
 ขณะเสด็จไปยังแคว้นกुरु พราหมณ์ชอมากันทียะได้ถวาย
 ธิดาชอมากันทียะ ซึ่งมูรูปโฉมงาม เพื่อให้เป็นชายาพระ-

พุทธเจ้า เมื่อทรงปฏิเสศและทรงตำหนิเรื่องความงามทาง
ร่างกาย กระทำให้นางมาคันทียาโกรธและผูกใจเจ็บต่อ
พระพุทธเจ้า

พรรษาที่ ๑๐ เกิดมีความเข้าใจผิดกันระหว่างพระ-
ภิกษุสงฆ์ที่เมืองโกสัมพี และความเข้าใจผิดกันนี้อาจเป็น
ทางให้คณะสงฆ์แตกกันได้ พระพุทธองค์ไม่ทรงสามารถ
จะระงับการวิวาทกันนี้ได้ จึงเสด็จไปเสวยและประทับอยู่ใน
ป่าปาลิไลยก์ ระหว่างทางทรงผ่านตำบลพาสกโลณการคาม
และสวนป่าจันทรวังสทายะ เมื่อเสด็จอยู่ในป่า มีช้างซึ่งละ
จากฝูง มาคอยปฏิบัติพระพุทธเจ้าและพระพุทธองค์ทรง
จำพรรษา ณ ที่นั้น แล้วจึงเสด็จกลับมาเมืองสาวัตถี
ระหว่างนั้นพวกภิกษุที่เมืองโกสัมพี ได้สตรูสำนึกความผิด
จึงพากันมากราบทูลขอลุกะโทษต่อพระพุทธเจ้า พระองค์
ก็ประทานอนุญาต ความแตกร้าวก็หมดสิ้นไป

พรรษาที่ ๑๑ พระพุทธเจ้าเสด็จประทับยังหมู่บ้าน
พราหมณ์ชื่อเอภานาถา และทรงโปรดกสิภารทวาชะ

พรรษาที่ ๑๒ เสด็จประทับที่เมืองเวรัญชา และ
ทรงจำพรรษาที่เมืองนี้ตามคำขอร้องของพราหมณ์เวรัญชะ

แต่พราหมณ์เวรณูชะลมขอผูกพันนี้ เป็นเหตุให้เกิดขาด
 แคลนอาหาร ได้มีพ่อค้ามา ๕๐๐ คน รับหน้าที่ถวาย
 อาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ พระโมคคัลลานะจะแสดงปาฏิ-
 หารย์ให้เกิดมีอาหารขึ้น แต่กักรงห้ามไว้

พรรษาที่ ๑๓ ทรงจำพรรษาที่เขาลิกขิตบรรพต ซึ่ง
 มีพระเมษิยะเป็นผู้ปฏิบัติพระพุทธรองค์โดยเฉพา

พรรษาที่ ๑๔ เสด็จประทับที่เมืองสาวัตถี ณ ที่
 พระราหูได้รับอุปสมบทเป็นพระภิกษุ

พรรษาที่ ๑๕ พระพุทธเจ้าเสด็จเยี่ยมเมืองกบิลพัสดุ์
 อีก ณ ที่ สุปพุทธะพระบิดาของพระนางพิมพาเสพย์สุรา
 มินเมา ไม่ยอมให้พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านถนน ล่วงต่อมา
 ๗ วัน สุปพุทธะถูกแผ่นดินสับสนตรงเชิงปราสาทของพระองค์

พรรษาที่ ๑๖ พระพุทธเจ้าเสด็จประทับที่เมืองอาลวี
 มีเหตุการณ์ที่สำคัญ คือได้โปรดยกษัตริย์อาลวณะ

พรรษาที่ ๑๗ พระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปเมืองสาวัตถี
 แต่ได้เสด็จกลับมาเมืองอาลวีอีก ด้วยมีพระเมตตาแก่ชาว
 นายูกจนคนหนึ่ง ซึ่งพระพุทธรองค์ตรัสเทศนาโปรดและ
 ได้ลูบไล้ตาบั้น แล้วทรงจำพรรษาที่กรุงราชคฤห์

รุ่งชนอกพรราชาหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จจากเซตวัน
 มายังเมืองอालวอกรงหนึ่ง เพื่อโปรดบุตรสาวชาวทอผ้า
 ทายากคนหนึ่ง ซึ่งเมื่อ ๓ ปีก่อนนี้ นางได้ฟังพระธรรม
 เทศนาจากพระพุทธองค์ เรื่องการควรถ้าหนดนึกเรื่อง
 ความตายและนางคนเดียวเท่านั้นที่ปฏิบัติตามนี้ ครั้นเมื่อ
 พระพุทธเจ้าทรงทราบว่านางจวนจะถึงกำหนดตาย จึงได้
 เสด็จมาเป็นระยะไกลได้ ๓๐ โยชน์ เพื่อจะได้ประทาน
 เทศนาแก่นางให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล

การเสด็จจำพรรษาในปีนั้นและปีถัดไปคือพรรษาที่ ๑๙
 พระพุทธองค์ประทับที่เขาลิกบรรพต

พรรษาที่ ๒๐ ทรงแสดงปาฏิหาริย์โปรดองคุลิมาล
 ผู้เป็นโจร จนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ แต่อยู่ต่อมาไม่ช้า
 ก็ดับสังขาร และในพรรษานี้เองพระอานนท์ก็รับแต่งตั้ง
 เป็นผู้ปฏิบัติอยู่ใกล้ชิดพระพุทธเจ้า และพระอานนท์ก็ได้
 รับหน้าที่นตลอุดมา ตลอดเวลาที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระ
 ชนม์อยู่ คือในระยะ ๒๕ ปีหลังพระพุทธองค์ทรงจำพรรษา
 ในปีที่ ๒๐ นี้ที่กรุงราชคฤห์

ในระยยะ ๒๕ ปีหลัง แห่งพระชนมชีพของพระพุทธ-
 เจา^{๒๕} นยากที่จะเรียงเหตุการณ์ตามลำดับปีได้ เพราะความ^{๒๕}
 เทา^{๒๕}ทมอยู่ในขณะ^{๒๕}นยัง^{๒๕}ไม่^{๒๕}สม^{๒๕}บ^{๒๕}ร^{๒๕}ณ^{๒๕} ตาม^{๒๕}อ^{๒๕}ร^{๒๕}ร^{๒๕}ก^{๒๕}ก^{๒๕}ถ^{๒๕}า^{๒๕}ก^{๒๕}ล^{๒๕}า^{๒๕}ว^{๒๕}า
 พระ^{๒๕}พุ^{๒๕}ท^{๒๕}ธ^{๒๕}เจ^{๒๕}า^{๒๕}เส^{๒๕}ค^{๒๕}จ^{๒๕}ป^{๒๕}ระ^{๒๕}ท^{๒๕}บ^{๒๕}อ^{๒๕}ย^{๒๕}ที่^{๒๕}เม^{๒๕}อ^{๒๕}ง^{๒๕}ส^{๒๕}า^{๒๕}ว^{๒๕}ต^{๒๕}ถ^{๒๕}ิ^{๒๕}ใน^{๒๕}เช^{๒๕}ต^{๒๕}ว^{๒๕}น^{๒๕}วิ^{๒๕}ห^{๒๕}า^{๒๕}
 บ^{๒๕}า^{๒๕}ง^{๒๕} ท^{๒๕}บ^{๒๕}พ^{๒๕}พ^{๒๕}า^{๒๕}ร^{๒๕}า^{๒๕}ม^{๒๕}บ^{๒๕}า^{๒๕}ง^{๒๕} ท^{๒๕}ง^{๒๕}น^{๒๕} ค^{๒๕}ง^{๒๕}ห^{๒๕}ม^{๒๕}า^{๒๕}ย^{๒๕}ค^{๒๕}ว^{๒๕}า^{๒๕}ม^{๒๕}เพ^{๒๕}ิ^{๒๕}ง^{๒๕}ว^{๒๕}า^{๒๕}ท^{๒๕}ร^{๒๕}ง^{๒๕}จ^{๒๕}ำ
 พ^{๒๕}ร^{๒๕}ร^{๒๕}ชา^{๒๕} ๓^{๒๕} ท^{๒๕}น^{๒๕} และ^{๒๕}ท^{๒๕}ร^{๒๕}ง^{๒๕}ก^{๒๕}ำ^{๒๕}ห^{๒๕}น^{๒๕}ค^{๒๕}เบ^{๒๕}น^{๒๕}ศ^{๒๕}น^{๒๕}ย^{๒๕}ก^{๒๕}ล^{๒๕}า^{๒๕}ง^{๒๕}ที่^{๒๕}ป^{๒๕}ระ^{๒๕}ท^{๒๕}บ^{๒๕}
 ข^{๒๕}อง^{๒๕}พ^{๒๕}ระ^{๒๕}อ^{๒๕}ง^{๒๕}ค^{๒๕}ี^{๒๕} เม^{๒๕}อ^{๒๕}ถ^{๒๕}ิ^{๒๕}ง^{๒๕}ห^{๒๕}น^{๒๕}า^{๒๕}แล^{๒๕}ง^{๒๕}พ^{๒๕}ระ^{๒๕}พุ^{๒๕}ท^{๒๕}ธ^{๒๕}อ^{๒๕}ง^{๒๕}ค^{๒๕}ี^{๒๕}เส^{๒๕}ค^{๒๕}จ^{๒๕}อ^{๒๕}อ^{๒๕}ก^{๒๕}จ^{๒๕}า^{๒๕}
 ท^{๒๕}น^{๒๕} จ^{๒๕}า^{๒๕}ร^{๒๕}ิ^{๒๕}ก^{๒๕}ไป^{๒๕}ย^{๒๕}ัง^{๒๕}เม^{๒๕}อ^{๒๕}ง^{๒๕}ต^{๒๕}ำ^{๒๕}บ^{๒๕}ล^{๒๕}ต^{๒๕}ำ^{๒๕}ง^{๒๕} ๗^{๒๕} อ^{๒๕}ย^{๒๕}ู่^{๒๕}ม^{๒๕}า^{๒๕}ก^{๒๕}แ^{๒๕}ห^{๒๕}ง^{๒๕}

ส่วนในปีสุดท้ายเมื่อจะเสด็จกับชั้นตรีปิณฑพาน มีเรื่อง
 ต่^{๒๕}อ^{๒๕}เน^{๒๕}อ^{๒๕}ง^{๒๕}ก^{๒๕}ัน^{๒๕}ไม่^{๒๕}ม^{๒๕}า^{๒๕}ก^{๒๕}ก^{๒๕}ัน^{๒๕}อ^{๒๕}ย^{๒๕} เพราะ^{๒๕}มี^{๒๕}ข^{๒๕}อ^{๒๕}ค^{๒๕}ว^{๒๕}า^{๒๕}ม^{๒๕}ท^{๒๕}ก^{๒๕}ล^{๒๕}า^{๒๕}ว^{๒๕}ไ^{๒๕}ว^{๒๕}อ^{๒๕}ย^{๒๕}ู่^{๒๕}ถ^{๒๕}ิ^{๒๕}
 ส^{๒๕}า^{๒๕}ม^{๒๕}พ^{๒๕}ระ^{๒๕}ส^{๒๕}ุ^{๒๕}ต^{๒๕}ร^{๒๕} ค^{๒๕}ือ^{๒๕} ม^{๒๕}ห^{๒๕}า^{๒๕}ป^{๒๕}ริ^{๒๕}นิ^{๒๕}พ^{๒๕}พ^{๒๕}า^{๒๕}น^{๒๕}ส^{๒๕}ุ^{๒๕}ต^{๒๕}ร^{๒๕} ม^{๒๕}ห^{๒๕}า^{๒๕}ส^{๒๕}ท^{๒๕}ส^{๒๕}น^{๒๕}ส^{๒๕}ุ^{๒๕}ต^{๒๕}ร^{๒๕} และ^{๒๕}
 ช^{๒๕}ว^{๒๕}น^{๒๕}ส^{๒๕}ภ^{๒๕}ส^{๒๕}ุ^{๒๕}ต^{๒๕}ร^{๒๕} (ที่^{๒๕} ม^{๒๕}ห^{๒๕}า^{๒๕}. ๑๐-๔๕-๑๔๖-๒๒๗) ท^{๒๕}ง^{๒๕}ส^{๒๕}า^{๒๕}ม^{๒๕}
 พ^{๒๕}ระ^{๒๕}ส^{๒๕}ุ^{๒๕}ต^{๒๕}ร^{๒๕}น^{๒๕}ี^{๒๕} ไม่^{๒๕}ใช่^{๒๕}เบ^{๒๕}น^{๒๕}ค^{๒๕}น^{๒๕}ล^{๒๕}ะ^{๒๕}เร^{๒๕}อ^{๒๕}ง^{๒๕} แต่^{๒๕}เบ^{๒๕}น^{๒๕}เร^{๒๕}อ^{๒๕}ง^{๒๕}ที่^{๒๕}เก^{๒๕}ย^{๒๕}ว^{๒๕}พ^{๒๕}ัน^{๒๕}
 ก^{๒๕}ัน^{๒๕}อ^{๒๕}ย^{๒๕}ู่^{๒๕}อ^{๒๕}ย^{๒๕}า^{๒๕}ง^{๒๕}ไ^{๒๕}ก^{๒๕}ล^{๒๕}ี^{๒๕}ช^{๒๕}ิ^{๒๕}ค^{๒๕}ุ เหตุ^{๒๕}ก^{๒๕}า^{๒๕}ร^{๒๕}ณ^{๒๕}ก^{๒๕}็^{๒๕}อ^{๒๕}น^{๒๕}ห^{๒๕}น^{๒๕}า^{๒๕}เร^{๒๕}อ^{๒๕}ง^{๒๕} ซ^{๒๕}ึ^{๒๕}ง^{๒๕}มี^{๒๕}ก^{๒๕}ล^{๒๕}า^{๒๕}ว^{๒๕}ไ^{๒๕}ว^{๒๕}
 ใน^{๒๕}ส^{๒๕}า^{๒๕}ม^{๒๕}พ^{๒๕}ระ^{๒๕}ส^{๒๕}ุ^{๒๕}ต^{๒๕}ร^{๒๕}น^{๒๕}ี^{๒๕} ซ^{๒๕}ึ^{๒๕}ง^{๒๕}พ^{๒๕}อ^{๒๕}จ^{๒๕}ะ^{๒๕}ก^{๒๕}ำ^{๒๕}ห^{๒๕}น^{๒๕}ค^{๒๕}ล^{๒๕}ง^{๒๕}ไป^{๒๕}ได้^{๒๕}แ^{๒๕}น^{๒๕}เ^{๒๕}อ^{๒๕}น^{๒๕} ค^{๒๕}ือ^{๒๕}
 เร^{๒๕}อ^{๒๕}ง^{๒๕}พ^{๒๕}ระ^{๒๕}เจ^{๒๕}า^{๒๕}พ^{๒๕}ิม^{๒๕}พิ^{๒๕}ส^{๒๕}า^{๒๕}ร^{๒๕} ซ^{๒๕}ึ^{๒๕}ง^{๒๕}เบ^{๒๕}น^{๒๕}อ^{๒๕}ัง^{๒๕}ค^{๒๕}็^{๒๕}อ^{๒๕}ุ^{๒๕}ป^{๒๕}ก^{๒๕}ั^{๒๕}ม^{๒๕}ภ^{๒๕}ก^{๒๕}อ^{๒๕}ัน^{๒๕}ย^{๒๕}ิง^{๒๕}ใ^{๒๕}ห^{๒๕}ญ^{๒๕}ใ^{๒๕}
 พ^{๒๕}ระ^{๒๕}พุ^{๒๕}ท^{๒๕}ธ^{๒๕}อ^{๒๕}ง^{๒๕}ค^{๒๕}ี^{๒๕} ส^{๒๕}น^{๒๕}พ^{๒๕}ระ^{๒๕}ช^{๒๕}น^{๒๕}ม^{๒๕}เบ^{๒๕}น^{๒๕}เว^{๒๕}ล^{๒๕}า^{๒๕}ก^{๒๕}็^{๒๕}อ^{๒๕}น^{๒๕}พ^{๒๕}ระ^{๒๕}พุ^{๒๕}ท^{๒๕}ธ^{๒๕}เจ^{๒๕}า^{๒๕}
 เ^{๒๕}เส^{๒๕}ค^{๒๕}จ^{๒๕}ค^{๒๕}ับ^{๒๕}ข^{๒๕}ั^{๒๕}น^{๒๕}ช^{๒๕}ป^{๒๕}ริ^{๒๕}นิ^{๒๕}พ^{๒๕}พ^{๒๕}า^{๒๕}น^{๒๕}ได้^{๒๕} ๘^{๒๕} ปี^{๒๕} และ^{๒๕}ใ^{๒๕}น^{๒๕}ระ^{๒๕}ย^{๒๕}ะ^{๒๕}เด^{๒๕}ย^{๒๕}ว^{๒๕}ก^{๒๕}ัน^{๒๕}น^{๒๕}

ที่พระเทวทัตก็พยายามจะเอาตำแหน่งเป็นประธานในคณะ
สงฆ์ แต่ไม่สำเร็จตามความปรารถนา ก็ตั้งตัวเป็นปฏิบัติ
ต่อพระพุทธเจ้าอย่างเปิดเผย ได้ไปชักชวนอชาตศัตรู
มาร่วมด้วย แล้วพยายามจะทำลายพระชนม์พระพุทธเจ้า
ด้วยอุบายหลายอย่างหลายประการ ได้คิดสินบนนายทหาร
ธนุตร์ให้ยิงพระพุทธเจ้า แต่คนเหล่านั้นกลับมาเฝ้าลกะโทษ
ต่อพระพุทธองค์ ครั้นแล้วเทวทัตได้กลังศึลาก่อนใหญ่
จากเขาคิชฌกูฏเพื่อทำร้ายพระพุทธเจ้า ในขณะที่เสด็จ
ดำเนินมาที่เชิงเขา แต่ก่อนศึลาที่กลังลงมา ถูกเขาสอง
ยอดต้านเอาไว้ เศษก้อนศึลาถูกพระบาทพระพุทธเจ้า
กระทำให้ห้อพระโลหิต ทรงได้รับความเจ็บปวดเป็นอัน
มาก จนถึงต้องอัญเชิญเสด็จพระพุทธองค์ ไปยังสวน
มัทกัจฉิ เพื่อให้หมอชวกชำระล้างและรักษาบาดแผล พวก
พระภิกษุสงฆ์ปรารถนาจะให้มิผู้บงกษาคอยติดตามเสด็จ
แต่พระพุทธเจ้าตรัสให้พระภิกษุสงฆ์ระลึกว่า พระตถาคต
นั้น ไม่มีใครมีอำนาจจะปลงพระชนม์ชีพได้

ต่อมาพระเทวทัตก็คิดสินบนควาญช้างหลวง ให้ปล่อย
ช้างตัวคู่ชอนาสาคีรกาลังมีนมเม่าด้วยนำออกมาออกไปที่ถนันท

ซึ่ง^๘เป็นหนทางที่^๘พระพุทธเจ้าจะเสด็จ^๘ดำเนินไป^๘โปรดสัตว์
 ได้^๘มีผู้กราบ^๘ทูล^๘พระพุทธเจ้า^๘ให้^๘ทรง^๘ทราบ^๘ล่วงหน้า^๘ แต่^๘พระ
 พุทธองค์^๘ยังคง^๘เสด็จ^๘ดำเนินไป^๘ ครั้น^๘ช่าง^๘นั้น^๘มา^๘ปรากฏ^๘ตัว
 พระ^๘อานนท์^๘ก็^๘ทอด^๘องค์^๘ลง^๘ที่^๘ตรง^๘ทาง^๘ที่^๘ช่าง^๘มา^๘ โดย^๘ฝ่า^๘ฝ่า^๘
 มี^๘ได้^๘ทำ^๘ตาม^๘ที่^๘พระ^๘พุทธเจ้า^๘ทรง^๘ห้าม^๘ปราม^๘ แต่^๘ด้วย^๘อำนาจ^๘
 อิทธิ^๘ปาฏิหาริย์^๘แห่ง^๘พระ^๘พุทธเจ้า^๘ แผ่น^๘ดิน^๘ก็^๘ม้วน^๘กลับ^๘ กระ^๘ทำ
 ให้^๘พระ^๘พุทธองค์^๘เสด็จ^๘ไป^๘อยู่^๘ข้าง^๘หน้า^๘พระ^๘อานนท์^๘ได้^๘ทัน
 ขณะ^๘นั้น^๘ช่าง^๘ก็^๘เข้ามา^๘ถึง^๘ พระ^๘พุทธเจ้า^๘ตรัส^๘แก่^๘ช่าง^๘ด้วย^๘พระ
 เมตตา^๘กรุณา^๘ธิคุณ^๘อัน^๘หา^๘ขอบ^๘เขต^๘มิ^๘ได้^๘ จน^๘ช่าง^๘นั้น^๘หาย^๘พยศ
 กลับ^๘เป็น^๘ช่าง^๘เชื่อง^๘สงบ^๘เสงี่ยม^๘

เทวทัตพยายามจะทำลายพระชนมชีพของพระพุทธเจ้า
 ด้วย^๘ประการ^๘ต่าง^๘ ๆ^๘ เหล่า^๘นี้^๘ แต่^๘ก็^๘ไม่^๘เป็น^๘ผล^๘สำเร็จ^๘ พระ
 เทวทัต^๘พร้อม^๘ผู้^๘รวม^๘ตัว^๘อีก^๘ ๓^๘ คน^๘ จึง^๘คบ^๘คิด^๘กัน^๘ให้^๘เกิด
 การ^๘แตก^๘ร้าว^๘ใน^๘หมู่^๘สงฆ์^๘ โดย^๘กราบ^๘ทูล^๘พระพุทธเจ้า^๘ให้^๘ทรง
 วาง^๘ข้อ^๘บังคับ^๘ ๕^๘ ข้อ^๘ เพื่อให้^๘ภิกษุ^๘สงฆ์^๘จะ^๘ได้^๘ปฏิบัติ^๘ตน^๘ให้
 เข้ม^๘งวด^๘ยิ่ง^๘กว่า^๘ที่^๘มอยู่^๘ เมื่อ^๘ขอ^๘เสนอ^๘อนม^๘เป็น^๘ผล^๘ พระ^๘เทวทัต^๘
 ก็^๘ไป^๘ชัก^๘ชวน^๘พระ^๘ภิกษุ^๘ที่^๘บวช^๘ใหม่^๘ ๕๐๐^๘ องค์^๘ ให้^๘ออก^๘จาก
 เมือง^๘เวสาลี^๘ด้วย^๘กัม^๘พระ^๘เทวทัต^๘เพื่อ^๘ไป^๘หา^๘ที่อยู่^๘ใหม่^๘ที่^๘คยา^๘สี่^๘สะ

โดยตั้งสำนักสงฆ์เป็นท่านองเดียวกับของพระพุทธเจ้า
 พระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ
 ไปพบพวกภิกษุที่คิดจะเอาใจออกหาก พระสารีบุตรได้
 เทศนาแก่พวกภิกษุเหล่านั้นจนเปลี่ยนใจกลับมา เมื่อพระ
 เทวทัตทราบเรื่องก็ถึงกับอาเจียนเป็นโลหิตร้อนออกมา
 และต้องล้มเจ็บอยู่ถึง ๙ เดือน เมื่อพระเทวทัตใกล้จะถึง
 อายุขัย มีความปรารถนาจะมาเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เชตวัน
 แต่สนทนมนชีพเสียดระหว่างทางขณะที่นั่งคานหามมา และ
 ไปเกิดอยู่ในนรกอเวจี

พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์
 เป็นครั้งสุดท้าย ก่อนจะเสด็จไป พระพุทธองค์ได้ทรงเยี่ยม
 วัสการพราหมณ์ ตรัสสนทนาด้วยเรื่องพวกวิชชี และ
 ทรงเทศนาโปรดวัสการพราหมณ์และภิกษุสงฆ์ด้วยเรื่อง
 เงื่อนไขอันจะนำไปสู่ความเจริญ (อปริหานิยธรรม) ครั้น
 แล้ว พระพุทธเจ้ามีภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมากติดตาม เสด็จ
 ออกจากที่นั่นไปยังสวนอัมพลภูริกา และต่อไปเสด็จถึง
 นาลันทา ณ ที่นั้นพระสารีบุตรได้เปล่งสีหนาทึ่งความเชื่อ
 มั่นในพระพุทธเจ้า ถัดจากนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงห่ม

บ้านปาฏลิกาม พระพุทธองค์ตรัสกะชาวหมู่บ้านนั้น ถึง
 เรื่องอันเป็นผลร้ายจะบังเกิดแก่ผู้ประพฤติกชั่ว และเรื่อง
 ประโยชน์ของความประพฤติดี แล้วมีพุทธทำนายถึงความ
 ยิ่งใหญ่ของเมืองปาฏลิกบุตรซึ่งจะเกิดขึ้นในภายหน้า ถัด
 ถัดนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากปาฏลิกามทางประตูโคตม
 ทวาร เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาที่ท่าข้ามโคตมทิศต์ และเสด็จ
 ต่อไปยังหมู่บ้านโกฏิกามแล้วเสด็จถึงท่าบลญาติกะ ณ ที่นั้น
 พระพุทธองค์ได้ประทานแก่พระอานนท์ด้วยพระธัมมาทาสะ
 อันเป็นตำรับสำหรับกำหนดรู้ว่าสาวกจะไปเกิดใหม่ ณ ที่ใด
 จากท่าบลญาติกะ พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองเวสาลี เสด็จ
 ประทับอยู่ในสวนนางอัมพปาลีผู้เป็นนางนครโสภณแห่ง
 เมืองนั้น รุ่งขึ้นทรงรับภัตตาหารจัดถวาย แต่ไม่ทรงรับ
 ภัตตาหารในลักษณะเดียวกับที่พวกภิกษุจัดถวาย นาง
 อัมพปาลีถวายสวนของนางแก่พระพุทธเจ้าและพระสาวก
 พระพุทธเจ้าเสด็จต่อไปยังหมู่บ้านเพลวะ และทรงจำพรรษา
 ณ ที่นั้น ส่วนพระสาวกยังคงอยู่ที่เมืองเวสาลี ณ หมู่บ้าน
 เพลวะ พระพุทธเจ้าประชวรพระโรคอย่างหนัก แต่อาศัย
 พระกำลังใจจึงเอาชนะพระโรคได้ พระพุทธเจ้าตรัสกะ

พระอานนท์ว่า การประกาศพระศาสนาแห่งพระพุทธองค์
 จะสิ้นสุดลงแล้ว และเมื่อถึงพระชนมชีพแล้ว ให้สงฆ์
 จงปกครองรักษาตนเอง โดยยึดเอาพระธรรมเท่านั้นเป็น
 ที่พึ่งต่อไป และในที่สุดตรัสเทศนาเรื่องความเอาใจใส่
 ๔ ประการ (สติบัญญัติ ๔) รุ่งขึ้นเสด็จออกโปรดสัตว์ใน
 เมืองเวสาลี และพระพุทธองค์พร้อมด้วยพระอานนท์เสด็จ
 ไปยังจาลาลเจดีย์ ณ ที่นั้น พระพุทธองค์ประทานโอกาสให้
 พระอานนท์กราบทูล ขอให้พระพุทธองค์มีพระชนมชีพ
 ยึดออกไปจนถึงสิ้นกัลป์ แต่พระอานนท์ไม่ไหวทันจึง
 มิได้กราบทูลอาราธนา ถัดจากนั้นไม่ช้าพระยามารมาเฝ้า
 พระพุทธเจ้า เพื่อบริบความยืนยันจากพระพุทธองค์ว่าจะ
 เสด็จเข้านิพพานภายใน ๓ เดือน ครั้นแล้วมีแผ่นดินไหว
 และพระพุทธเจ้าตรัสอธิบายข้อกราบทูลถามของพระอานนท์
 ถึงต้นเหตุ ๘ ประการที่เกิดแผ่นดินไหว ถัดไปตรัสถึงที่
 ประชุม ๘ ประการ ความสามารถ ๘ ชั้น และความหลุด
 พัน ๘ ชั้น และพระพุทธเจ้าตรัสเล่าให้แก่พระอานนท์ถึง
 เรื่องที่ตรัสกับพระยามาร ณ ตอนนั้นพระอานนท์ได้กราบทูล
 อาราธนาขอให้พระพุทธองค์ทรงยึดพระชนมชีพต่อไป แต่

พระพุทธองค์ตรัสว่า บัดนี้ข้าเสียแล้ว ได้เคยประทาน
โอกาสแก่พระอานนท์มาแล้วหลายครั้ง แต่พระอานนท์ก็
ละเลยไปเสียไม่ได้อาราธนา ขณะนั้นพระภิกษุสงฆ์กำลัง
ประชุมกันอยู่ในหอประชุมที่เมืองเวสาลี พระพุทธเจ้าตรัส
ประทานกำลังใจให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติตนตามพระธรรมที่ได้
ทรงสั่งสอนไว้ เพื่อให้ศาสนาได้ดำรงอยู่ยืนยาวต่อไป
เสร็จแล้วก็ทรงประกาศให้ทราบถึงเรื่องที่จะเสด็จดับขันธ-
ปรินิพพานในไม่ช้า

รุ่งขึ้น เสด็จกลับจากเมืองเวสาลี พระพุทธเจ้าทอด
พระเนตรดูเมืองโดยรอบเป็นครั้งแรกสททาย แล้วเสด็จไปสู่
หมู่บ้านกัณฑคาม ณ หมู่บ้านแห่งนี้ พระองค์ตรัสเทศนา
โปรดมหาชน ด้วยเรื่องความเข้าใจ ๔ ประการ (อริยธรรม
๔) ซึ่งเป็นเครื่องทำลายความเกิดใหม่ คือ ศีล สมာธิ
ปัญญา และวิมุตติ ความหลุดพ้น

ครั้นแล้ว เสด็จดำเนินผ่านหมู่บ้านหัตถิกาม อัมพคาม
และชัมพูคาม โดยลำดับ แล้วเสด็จประทับยังหมู่บ้าน
โกคนคร ณ อานันทเจดีย์ ณ ที่นี้ พระองค์ตรัสเทศนาแก่
บรรดาภิกษุสงฆ์ด้วยเรื่องหลักใหญ่ ๔ ประการ (มหาปเทศ)

อันเป็นทางที่จะกำหนดเรื่องหลักธรรมอันแท้จริงได้แน่แท้
 ถัดจากนั้นพระพุทธองค์เสด็จออกจากหมู่บ้านโกคนครไป
 ยังเมืองปาวา และเสด็จประทับที่ป่ามะม่วง (อัมพวัน) ของ
 นายจุนท์ช่างทอง นายจุนท์จัดภัตตาหารอันมีสุกรมัทวะ
 รวมอยู่ด้วยมาถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์เสวยแต่สุกร
 มัทวะ ส่วนที่ยังเหลืออยู่นั้นให้ผิงเสีย ครั้นเป็นภัตตาหาร
 ครองสุดท้ายที่พระพุทธองค์ได้เสวย แล้วก็บังเกิดอาพาธลง
 พระโลหิตขึ้นทันที มีพระอาการปวดร้าวแสนสาหัส
 แต่ก็ทรงข่มความเจ็บปวดนั้นไว้ได้ แล้วเสด็จดำเนินไปยัง
 เมืองกุสินารา ระหว่างทางเสด็จประทับยังโคนไม้แห่งหนึ่ง
 พระอาณนทน์นำน้ำจากถ้ำารกุกตถา ซึ่งในขณะนั้นมีเกวียน
 จำนวน ๕๐๐ เพิ่งข้ามผ่านไป แต่ด้วยพุทธอำนาจ น้ำที่
 พระอาณนทน์นำมาถวาย กลายเป็นน้ำใสบริสุทธิ์ ณ ที่
 ปกกุสะชาวมลละซึ่งได้ประกาศตนเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา
 นำจิวรสทองคู้หนึ่งมาถวาย พระพุทธองค์ก็ทรงครองผ่าน
 ขณะนั้น พระอาณนทน์สังเกตเห็นพระวรกายของพระพุทธ
 องค์มีแสงสว่างและแจ่มใสเป็นรัศมีพวยพุ่งออกมาอย่างน่า
 อศจรรย พระพุทธองค์ตรัสว่า กายของพระพุทธเจ้ายอม

มีแสงเป็นรัศมีเช่นนั้นในคืนก่อนที่จะตรัสรู้ และในคืนที่
 จะดับขันธปรินิพพาน และพระพุทธองค์เองก็เสด็จดับขันธ
 ในคืนนี้ ณ เมืองกุสินารา ครั้นแล้วเสด็จดำเนินไปทรง
 และเสวยน้ำทลารากรกุกถา และเสด็จประทับพักผ่อน
 พระอิริยาบถในป่ามะม่วง ณ ที่นั้น พระพุทธองค์ตรัสสั่ง
 พระอานนท์ไม่ให้จัดทำกรใด ๆ อันจะทำให้นายจุนท์เกิด
 ความวิตกหวาดกลัวในเรื่องภัตตาหารที่นายจุนท์นำมาถวาย
 พระองค์

พระพุทธเจ้าเสด็จจากถารากรกุกถาทรงผ่านข้ามแม่น้ำ
 หิริญวดี ไปสู่ป่าอุปวัตตาสาละ ณ เมืองกุสินารา ณ ที่นั้น
 พระอานนท์จัดอาสนะเครื่องปูลาดถวายพระพุทธองค์เพื่อ
 ทรงไสยาสน์ ให้พระเศียรสู่ทางทิศเหนือ บรรดาต้นสาละ
 ทั้งหมดในที่นั้นก็พลันแตกดอกออกช่อและร่วงหล่นมาบน
 พระวรกาย มณฑลเทพคอกไม้สวรรค์และผงจันทร์ ก็มี
 ไปรยปรายลงมาจากท้องฟ้า และมีเสียงดุริยางค์ดนตรี และ
 เสียงขับร้องระเรอยเจื่อยแจ้วอยู่ในนภากาศ แต่พระพุทธร
 องค์ตรัสว่า ความมีเกียรติของผิใดจะยิ่งกว่า ก้อยุทผุณห
 ดำเนินการปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ "

ฝ่ายทวยเทพแห่งโลกสวรรค์ตั้งเหมือนโลกธาตุ ก็มา
ชุมนุมกันเนื่องแน่น เพื่อถวายสักการบูชาพระพุทธองค์
เป็นครั้งสุดท้าย และยังได้ขอร้องพระอุปวานเถระ ซึ่ง
ถวายงานพัดพระพุทธองค์อยู่ ให้ถอยออกไป เพราะบัง
พระองค์พระพุทธเจ้า

พระอานนท์กราบทูลขอพระพุทธบัญญัติด้วยเรื่องต่างๆ
หลายประการ และรวมทั้งเรื่องที่จะจัดถวายเกี่ยวกับการ
ปลงพระบรมศพด้วย แล้วออกมารำให้โศกาทูอยู่ข้างนอก
พระพุทธองค์ตรัสสั่งให้พระอานนท์เข้ามาเฝ้า และทรง
โถมเกล้าให้หายโศกเศร้า พระอานนท์กราบทูลด้วยความ
พยายาม ที่จะมิให้พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน
ที่หมู่บ้านอนัมมิตเตโคถนและรวเรียวหนามตังเมืองกุสินารา
เช่นนี้ แต่พระพุทธองค์ตรัสบอกแก่พระอานนท์ว่า เมือง
กุสินารานี้ เคยเป็นมหานครหลวงกุสาวดีอันยิ่งใหญ่ แห่ง
แคว้นมหาสุทศันมาแต่กาลก่อนครั้งหนึ่ง

ฝ่ายกษัตริย์พวกรมลละแห่งเมืองกุสินารา ทราบว่า
พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในยามที่สาม
แห่งคืนนั้น ต่างก็พากันมาเฝ้าพร้อมด้วยครอบครัว เพื่อ

ถวายสักการบูชา มีปริพาชกผู้หนึ่งชื่อ สุกัททะจะขอเข้ามา
 มาเฝ้า แต่พระอานนท์ไม่ยอมให้เข้าไป พระพุทธองค์ทรง
 ใ้ยิน ก็ตรัสอนุญาตให้ปริพาชกสุกัททะเข้าไปเฝ้าได้ แล้ว
 โปรดปริพาชกสุกัททะให้ได้รับบรรพชาอุปสมบท และ
 พระพุทธองค์ ตรัสแก่เหล่าพระภิกษุสงฆ์ว่า “ความเสื่อม
 ชราย่อมมีในตัวของทุกสิ่งทุกอย่าง ที่ประกอบกันเป็นรูป
 ร่าง จึงทำให้หลุดพ้นสิ่งนี้ไปเสีย ด้วยความเพียรพยายาม
 ของตนเอง” ^{๕๗} นเป็นพระวาจาครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้า
 พระพุทธองค์ทรงเข้าฌานสมาบัติ ทบถวนกลับไปกลับมา
 โดยอนุโลมและปฏิโลม ในวาระนั้นก็เสด็จดับขันธปรินิพ-
 พาน ขณะนั้นเกิดแผ่นดินไหวอย่างใหญ่หลวง และมีเสียง
 พารองตังกกก้องน่าสะพึงกลัว และพระสหัมบดีพรหม
 ท้าวสักเทวราช พระอนรุทธ พระอานนท์ ต่างก็กล่าว
 พระคาถาแสดงความรู้สึกซึ่งมีเด่นอยู่ในตอนขณะนั้น วันนั้น
 เป็นวันเพ็ญเดือนวิสาขะ อันเป็นวันที่พระพุทธองค์มี
 พระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา

^{๕๘} รุ่งขึ้นพระอานนท์ได้แจ้งเรื่อง พระพุทธองค์เสด็จ
 ดับขันธปรินิพพานแก่ภษตรัย พวกมลละแห่งเมืองกุสินารา

และกษัตริย์พวกมัลละ ก็มาถวายสักการบูชา พระพุทธองค์
 เป็นเวลาได้ ๗ วัน ในวันที่เจ็ด ด้วยคำสั่งพระอานนท์
 กษัตริย์พวกมัลละก็เตรียมการแต่งพระบรมศพเพื่อถวาย
 พระเพลิง และจัดกระบวนแห่หน้าพระบรมศพออกจากทวาร
 ทางทิศตะวันออกสู่มกุฏพันธเจดีย์ เป็นอันว่าได้เปลี่ยน
 ทางที่กำหนดไว้เดิม เพื่อให้เป็นไปตามความปรารถนา
 ของเทพเจ้าทั้งหลาย ซึ่งพระอนรุทธนำมาแจ้งแก่พวกมัลละ
 ขณะนั้นมีดอกมณฑารพหล่นลงมาจากสวรรค์กล่อนกลาด
 ไปทั่วเมือง สูงท่วมเข้าของผู้ที่เดินลุยไป ครั้นแล้วราชา
 ผู้เป็นประมุขพวกกษัตริย์มัลละ ๔ องค์ก็จุดไฟจะถวาย
 พระเพลิงพระพุทธสรีระ แต่ไฟก็หาติดไม่ ทั้งนี้ต้องรอ
 พระมหากัสสปพร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ มาถึง เพื่อ
 ถวายบังคมบูชาเสียก่อน ไฟที่จุดจึงจะติดขึ้นได้ (ที่ มหา.
 ๑๐-๑๔๔). ในอุรรถกถา (สมังคลวิลาสินี ๒-๒๖๕)
 กล่าวเพิ่มเติมว่าพระมหากัสสป มีความปรารถนาอย่างแรง
 กล้า ที่จะให้พระบาทยุคลของพระพุทธเจ้า ได้ประดิษฐาน
 เหนือเศียรพระมหากัสสป ในขณะที่กระทำสักการะแทน
 เชิงพระจิตกาธาน ความปรารถนาแห่งพระมหากัสสปนี้

ก็เป็นอันสมประสงค์ เพราะขณะนั้นพระบาทยุคลก็ปรากฏ
 ยืนออกมาจากพระจิตกาธาร เมื่อพระมหากัสสปได้ถวาย
 สักการะแล้ว พระบาทยุคลก็กลับหดเข้าไปในพระจิตกาธาร
 คราวนี้ไฟที่จุดกติกตลกใหม่พระบรมศพนหมดสิ้น ไม่มีถ่าน
 เถาและเขม่าไฟเหลืออยู่ และเกิดมีกระแสธารไหลจาก
 ฟากฟ้า มาดับพระจิตกาธาร แล้วกษัตริย์พวกมัลละก็นำ
 น้ำหอมมาโปรยรด และเอาหอกปักเป็นรั้วไว้โดยรอบ
 กระทำการฉลองบูชา ต่อมาได้ ๗ วันเมื่อสิ้นกำหนดแล้ว
 ได้มีผู้อ่างสิทธิ์หลายท่าน จะขอรับพระบรมสารีริกธาตุไป
 มีพระเจ้าอชาตศัตรูกษัตริย์พวกลิจฉวีแห่งเมืองเวสาลี
 กษัตริย์พวกสาภิสะแห่งเมืองกบิลพัสดุ์ กษัตริย์พวกพลี
 แห่งเมืองขัลลปัปะ กษัตริย์พวกโกถิสะแห่งเมืองรามนคร
 พราหมณ์แห่งแคว้นเวฐทีปะ และกษัตริย์พวกมัลละแห่ง
 เมืองบาวา แต่กษัตริย์พวกมัลละไม่ยอมแบ่งส่วนพระสรี-
 ธาตุแก่ผู้ใด คราวนี้จะต้องเกิดรบกัน ขณะนั้นโทณ-
 พราหมณ์ให้คำแนะนำเพื่อไม่ให้เกิดรบกัน โดยให้แบ่ง
 พระสรีธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่ากันแก่ผู้ทอ่างสิทธิ์ ก็เป็น
 ที่ตกลงกัน ส่วนโทณพราหมณ์ขอรับภาชนะที่ตวงพระ-

สรรพชาติ^๗เป็นของตน และกษัตริย์พวกโมริยะแห่งบีปผลวัน
 มาทีหลัง จึงได้แต่พระองค์ท่าน^๕ พระสรรพชาติ^๗ที่พวก
 กษัตริย์ต่าง ๆ ได้รับส่วนแบ่งไปนั้น ต่างก็สร้างเป็น
 พระสถูปเจดีย์ และนำพระสรรพชาติ^๗ไปบรรจุไว้ในนั้น แล้ว
 มิ่งานฉลองสมโภช ในตอนท้ายมหาปรินิพพานสูตร
 (ที. มหา. ๑๐-๔๕) ว่า แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น
 ๘ ส่วน ๗ ส่วนอยู่ชมพูทวีป อีกส่วนที่เหลืออยู่ในแดนภาค
 ในเมืองรามนคร พระทันตธาตุองค์หนึ่งอยู่บนสวรรค์
 องค์หนึ่งอยู่แคว้นคันธาระ องค์ที่ ๓ อยู่แคว้นกลิงค์
 (ภายหลังอยู่ในเกาะลังกา) องค์ที่ ๔ อยู่นาคพิภพ พระ
 บรมธาตุส่วนที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงได้ไป ได้ทรงสร้าง
 พระสถูปบรรจุไว้แล้วกลั่นกัน ภายหลังพระเจ้าอโศกมหา
 ราชทรงพบพระสถูปนี้ จึงทรงแบ่งพระบรมธาตุไปบรรจุ
 และประดิษฐานไว้ยังพระอารามต่าง ๆ ๘๔,๐๐๐ แห่ง
 ตามที่มีจดไว้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงพบพระบรมธาตุ
 แห่ง^๘อนทงหมต. ยกเว้นพระบรมธาตุนายที่นำไปบรรจุไว้
 ในเมืองรามนคร ในหนังสือมหาวงศ์กล่าวไว้ว่า พระบรมธาตุ
 เหล่า^๘นี้ ภายหลังได้นำไปบรรจุไว้ในพระมหาเจดีย์เทกรุง

อนุราชปุระเกาะลังกา กล่าวกันว่า ขณะที่พระศาสนาแห่ง
พระพุทธองค์จะอันตรธานสูญสิ้นไปจากโลก บรรดาพระ-
สรีรธาตุทั้งหมด ก็จะมารวมกันที่พระมหาเจดีย์ และจาก
ที่นั่น พระสรีรธาตุก็จะไปสู่ภาคทวีปและรัตนเจดีย์ แล้วก็
จะรวมกันที่มหาโพธิพร้อมด้วยพระบรมธาตุซึ่งมาจากที่
อื่น ๆ และพระบรมธาตุเหล่านี้จะรวมกันเป็นองค์พระ-
พุทธเจ้า มีพระฉวีวรรณเป็นทองพวยพุ่งรัศมีออกมาเป็น
๖ สี (ฉัพพรรณรังสี) และพระรูปนี้จะลุกเป็นไฟอันตรธาน
หายไปสิ้น ในท่ามกลางความคร่ำครวญปริเทวนาการแห่ง
โลก ตึงหมื่นโลกธาตุในระบบจักรวาล

ในคัมภีร์มหาวงศ์พงศาวดารลังกาจดไว้ว่า พระพุทธ-
เจ้าได้เคยเสด็จมาเกาะลังกาสามคราว คราวที่หนึ่ง ในขณะที่
ที่พระพุทธองค์เสด็จประทับอยู่ที่อรุเวลาเพื่อโปรดเตภา-
ติกชฎิล ในวันเพ็ญเดือนผุสสะ (เดือนยี่ราวก่อนธันวาคม
-มกราคม) ภายหลังเมื่อตรัสรู้แล้วได้ ๘ เดือน พระ
พุทธองค์เสด็จเหาะมาที่สวนมหาเนาค ลอยพระองค์อยู่ใน
ท่ามกลางองกาศ เห็นอภิกษุทั้งหลายตั้งชุมนุมกันอยู่ กระ
ทำให้พวกภิกษุศยใจกลัวเป็นอันมาก และด้วยคำแนะนำ

ของพระพุทธองค์ พวกยักษ์ทั้งหมดจึงพากันออกจากเกาะ
 ลังกา ไปสู่คีรีทวีป ซึ่งอยู่ไม่ห่างไกลออกไปจากเกาะลังกา
 พระพุทธองค์ประทานเส้นพระเกศาฟายพระหัตถ์หนึ่ง แก่
 มหาสมณเทพซึ่งสถิตอยู่บนยอดเขา สุมณภูฏและสมณเทพ
 สร้างพระสถูปบรรจุเส้นพระเกศาไว้ในนั้น ภายหลังได้
 ขยายองค์พระสถูปให้ใหญ่ขึ้น มีชื่อเรียกใหม่ว่ามหายัง-
 กณสถูป พระพุทธเจ้าเสด็จมาเกาะลังกาอีกในพรรษาที่ ๕
 ในวันข้างขึ้นเดือนจัตตะ (เดือน ๕ ราวเดือนเมษายน) เพื่อ
 ทรงห้าม ๒ กองทัพ พระยานาคแห่งนาคทวีปซึ่งกำลังจะ
 รบกัน พระยานาคที่จะรบกันชื่อมโหทร และจุโลทร ซึ่ง
 เป็นลุงและหลาน เหตุที่จะรบกันก็ด้วยแย่งแท่นมณี พระ
 พุทธเจ้ามีสมิทธิสมณเทพตามเสด็จ ทรงปรากฏพระองค์
 แก่ทั้งสองฝ่าย ทรงนำต้นราชายตนะจากเซตวันมาด้วย
 แล้วทรงไถลเกลี่ยให้พระยานาคทั้งสองเลิกวิวาทกัน และ
 ประทานต้นราชายตนะและแท่นมณีแก่พระยานาคทั้งสอง
 เพื่อนำไปเป็นเครื่องบูชาแก่บรรดาพวกนาค แล้วทรง
 รับคำอาราธนาเชิญจากพระยานาคชอมณี อักขิกะแห่งเมือง
 กัลยาณิ ให้เสด็จมาเกาะลังกาอีกครั้งหนึ่ง ล่วงต่อมาอีก

๓ ปี พระยามณเฑาะภิขะกราบทูลอาราธนาเชิญเข้าอีกครึ่ง
 หนึ่ง พระพุทธองค์พร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ จึง
 เสด็จมายังเมืองกถยาณในวสัน ๒ ค่ำ เดือนวิสาขะ เมื่อ
 ได้ตรัสเทศนาโปรดพวกนาคแล้ว จึงเสด็จมายังเขาสมณภู
 แล้วทรงเหยียบรอยพระบาทไว้บนยอดเขานั้น ครั้นแล้ว
 เสด็จประทับที่ใกล้สระที่ชื่อว่าปี และจากที่นั้นเสด็จเยี่ยม
 สวนมหาเมฆวัน ทรงกำหนดที่ในบริเวณนั้นหลายแห่งที่
 พระองค์ได้เสด็จมาถือว่าเป็นเจตีย์สถาน แล้วเสด็จต่อไป
 ยังกษัตริย์ภายหลังเป็นพระสถูปชื่อสิลาเจตีย์ แล้วจึงเสด็จ
 กลับยังเชตวัน

ว่าถึงพระบุคลิกลักษณะของพระพุทธเจ้า มีที่ทราบได้
 น้อยเต็มที เป็นแต่กล่าวว่าพระพุทธองค์มีพระฉวีวรรณ
 เป็นทอง มีพระสุรเสียงประกอบด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการ
 ของพรหมสี่สว คือตรัสได้คล่องแคล่ว เข้าใจง่าย อ่อน
 หวาน ฟังได้ยินต่อเนื่องกัน ชัดถ้อยลึกซึ้ง และมีกังวาล
 (กล่าวว่า ที. ปาฏ. ๑๓-๑๕๔-๑๕๕-ม.ม. ๑๓-๕๓๒-
 ๕๓๓, อัง. ตัก. ๒๐-๒๕๒) ว่าคนธรรมดาพูดคำหนึ่ง
 พระอานนท์ตรัสได้ ๘ คำ และพระพุทธองค์ตรัสได้ ๖๖

คำ) พระองค์มีพระบุคลิกลักษณะเป็นที่น่าเคารพ ฝ่ายผู้
 ที่เป็นปรบกับพระองค์กล่าวว่า พระองค์มีพระลักษณะ
 ชวนให้หลงตาม พระองค์มีพระรูปโฉมงดงาม มีพระ
 จิววรรณและทรวดทรงและพระอิริยาบถสมบูรณ์พร้อม มี
 พระเกียรติคุณเป็นพิเศษในความเป็นศาสดาและผู้ฝึกใจคน
 ประกอบด้วยลักษณะ ๓๒ ประการแห่งมหาบุรุษ มีเรื่องเล่า
 กันมาว่า พระมหากัสสปมีคุณธรรมเสมอด้วยพระพุทธองค์
 พระนั้นทกumarมีรูปโฉมคล้ายพระพุทธองค์ แต่เตี้ยกว่า
 พระพุทธองค์เล็กน้อย (วิ. มหา. ๒-๕๑๑) (ได้พยายาม
 จะวัดองค์พระพุทธเจ้าแต่ไม่สำเร็จ กล่าวกันว่าได้เคย
 พยายามวัดกันมาแล้ว ๒ ครั้ง ครั้งหนึ่งผู้พยายามจะวัด
 เป็นพราหมณ์แห่งเมืองราชคฤห์ อีกครั้งหนึ่งราหจอมอสร
 เป็นผู้พยายามวัด (สมังคลวิลาสินี ๑-๓, ส. นี. ๑๖-๒๔๔)
 พระพุทธองค์มีพระกำลังเท่ากับช้างสารหลายล้านตัว
 (สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังค หน้า ๕๑๕) แต่พระกำลัง
 ลดลงโดยลำดับอย่างรวดเร็วภายหลังที่ได้เสวยภัตตาหาร
 ครั้งสุดท้ายแล้ว ขณะเมื่อเสด็จดำเนินจากเมืองปาวามายัง
 เมืองกุสินารา ต้องทรงหยุดพักถึง ๒๕ ครั้งทุก ๆ ระยะ

ยาวได้ ๓ คาวุต = ๑/๔ ของโยชน์ (สมังคโลลาสินี ๒-๒๒๘)

มีเรื่องกล่าวกันบ่อย ๆ ว่า พระพุทธองค์โปรดความ
 เจียบสงบ แม้แต่พวกเดียรถีย์เองก็ยังคงเคารพในพุทธประสงค์
 เรื่องนี้ และในขณะสนทนากัน เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมา
 ก็เจียบสงบ มีเรื่องตัวอย่างเล่าว่า พระพุทธองค์ไม่ทรง
 ยอมให้ภิกษุที่เฝ้าอยู่ใกล้ ๆ พระองค์ พระพุทธองค์
 โปรดที่วิเวก และมักจะเสด็จประทับในที่ห่างจากฝูงชน
 เป็นระยะเวลานาน ๆ ทรงอนุญาตให้พระอรหันต์เพียง
 องค์เดียวเท่านั้นเป็นผู้นำภัตตาหารมาถวาย (วิ. มหาวิ. ๑-
 ๑๒๘) อีกแห่งหนึ่งกล่าวว่า ทรงถือเป็นกิจวัตรที่จะเสด็จ
 ประทับอยู่ตามลำพังพระองค์ในบางส่วนของเวลาในวัน
 หนึ่ง ๆ แต่เมื่อผู้ใดมีประสงค์อย่างรีบด่วนเพื่อกราบทูลขอ
 พระอนุศาสน์จากพระองค์ด้วยเรื่องทางใจ พระพุทธองค์
 ก็ตรัสอนุญาตให้เข้าเฝ้าพบได้

ในมหาโควินทสูตร (ที. มหา. ๑๖-๒๕๒) กล่าวว่า
 ท้าวสักกะเปล่งเป็นสัจต่อนแท้จริง ๘ ประการของพระพุทธร-
 องค์ TUDDA 13/10/2563 ลางทศคุณลักษณะอันเด่นที่สุดของพระพุทธองค์คือ

มีพระเมตตาปราณีอันหาเขตไม่ได้ และมีพระหฤทัยจะทรง
 ช่วยผู้มาเฝ้าแสวงหาความช่วยเหลือกับทุกข์จากพระองค์ พระ
 พุทธองค์ทรงเมตตาต่อเด็กตั้งจะเห็นได้จากเรื่องต่างๆ เช่น
 เรื่องสองโสป่ากะ เรื่องกุมารกัสสป เรื่องจุลบันถก และ
 เรื่องทพพมัลลบุตร และเรื่องสามเนรบัณฑิตะและสุชะ
 พระพุทธองค์ทรงกรุณาต่อสัตว์เดรัจฉาน ตั้งจะเห็นได้
 ในหน้าของเรื่องมัจฉชาตก และเรื่องที่ทรงเกี่ยวของช่วย
 เหลือช้างแก่ ซอกทวติกาของพระเจ้าอุเทน พระองค์ทรง
 เอาพระทัยใส่อย่างยิ่งกับเหล่าบรรดาพระพุทธรูปสาวก และ
 ทรงสนับสนุนทุกทางเพื่อให้พระสาวกของพระองค์ดำเนิน
 วิถีชีวิตที่ยากยิ่ง ในคัมภีร์เถรคาถาและคัมภีร์เถรคาถา
 (ขุ.เถร.เถร. ๒๖) มีเรื่องกล่าวไว้มากมายว่า พระพุทธองค์
 ทรงดูแลพระสาวกของพระองค์ด้วยเอาพระทัยใส่อย่างยิ่ง
 ในเรื่องเกี่ยวกับความเจริญงอกงามทางจิตใจของเหล่าพระ
 สาวก ทรงเข้าพระทัยถึงปัญหาชีวิตของต่าง ๆ ของพระ
 สาวก และทรงเข้าช่วยเหลือเหมาะสมกับเวลาที่ควรจะให้ไป
 ไปตามประสงค์ของพระสาวกนั้น ๆ ตั้งมีเรื่องกล่าวไว้เช่น
 ในภัททาลิสฺตรในหน้าตติยชาตก และในกัญจกขันธ์ชาตก

ชวนจะให้เห็นว่าพระพุทธรองค์ทรงสนพระทัยเป็นส่วนพระ
 องค์ในบรรดาผู้ที่มาเฝ้าเพื่อรับพระโอวาท พระองค์ย่อม
 ทรงถือนกจิวตรไม่แปรผัน ที่จะทรงแย้มพระโอษฐ์แก่ผู้
 ที่มาเฝ้าทรงไต่ถามทุกข้อ และให้ผู้ที่มาเฝ้าตั้งอยู่ในที่ซึ่ง
 สะดวกสบาย เมื่อผู้ใดกราบทูลขอพระอนุญาตเพื่อซักถาม
 พระพุทธรองค์ก็ไม่ได้ทรงวางเงื่อนไขในเรื่องที่จะอภิปราย
 ซักถามกัน ลักษณะอย่างนี้เรียกว่า สัพพัญญูปวารณา
 เมื่อพระพุทธรเจ้าตรัสถามผู้ทกราบทูลถาม ผู้ทกราบทูลถาม
 หนึ่งไม่ตอบหาได้ไม่ จำเป็นต้องตอบเพราะยักษ์ชิวชิว
 ปาณค้อยผู้ทกราบทูลถามให้ตกใจกลัว ถ้าไม่ประสูติ
 จะกราบทูลตอบ (ม. ม. ๑๒-๔๒๔ ม. ม. ๑๓-๒๑๒-๒๑๓)
 พระพุทธรเจ้าไม่มีพระพุทธร ประสงค์จะให้มีผู้กลับใจมาเลื่อม
 ใสในพระธรรมของพระองค์ง่าย ๆ เมื่อผู้ใดแสดงตนถึง
 พระธรรมเป็นที่พึง พระองค์ตรัสให้ใช้เวลาตรึกตรอง
 ทุก่อน เช่นในเรื่องอเจลกัสสป (ที. สล. ๕-๒๒๐) และ
 อุบาลีคหบดี

เมื่อพระพุทธรองค์เสด็จประทับในวิหารแห่งหนึ่ง พระ
 องค์ได้เสด็จไปเยี่ยมสถานทีคนเจ็บป่วย และตรัสกับผู้ป่วย

ในสถานทีนนทกวัน (กุฎาคารศาลา) มีเรื่องพระปติคัตตะ
 ทิสสะ ซึ่งเล่าไว้อย่างน่าฟังว่า นางคราวพระพุทธองค์
 เสด็จไปทรงพยาบาลคนเจ็บป่วย เพื่อเป็นตัวอย่างแก่
 บรรดาพระสาวก ด้วยมีพระมหากรุณาธิคุณถึงนี้ บรรดา
 พระสาวกย่อมบูชาพระองค์ แม้กระนั้นในหมู่สาวกที่ใกล้
 ชิดพระองค์ ก็ยังมีสาวกกลางองค์ที่ไม่ยอมปฏิบัติตามพระ-
 พุทธองค์ด้วยคุณภาพ นอกจากพระเทวทัตกับพวกแล้ว
 ก็ยังมีคนอื่น ๆ อีก เช่น พระลาลูทายี สหายพระอัสสชิ
 และพระปันัพพสกะ พวกฉัพพัคคีย์ พวกสัตรสวัคคีย์ และ
 อื่น ๆ

ในบรรดาพระอรหันต์สาวก ดูเหมือนพระพุทธองค์
 จะโปรดพระสารีบุตร พระอานนท์ และพระมหากัสสป
 เป็นพิเศษ มากกว่าพระอรหันต์สาวกองค์อื่น ๆ และ
 ในบรรดาอุบาสกอุบาสิกาก็ดูเหมือนจะโปรดอนาถบิณฑิกะ
 พระนางมัลลิกา นางวิสาขา พระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้า
 ปเสนทิเป็นพิเศษ และดูเหมือนพระพุทธองค์จะทรงเข้าใจ
 พระทัยที่ทรงเห็นความมีคุณลักษณะอันเป็นธรรมดาสำคัญ
 ของมนุษย์ปฤชนแห่งพระเจ้าปเสนทิ ที่ไม่ทรงสามารถเห็น
 ความมีคุณสมบัติของพระนางมัลลิกามเหสีของพระองค์

พระพุทธองค์ทรงกล่าวเสมอว่า ในหมู่บรรดาผู้ที่มี
ความสุขในโลกนี้ พระองค์ทรงมีความสุขยิ่งกว่าใคร ๆ
เช่นยิ่งกว่าพระเจ้าพิมพิสาร และพระองค์ไม่สะดุ้งสะเทือน
ด้วยการคัดค้านและบริภาษใด ๆ

ในหนังสือมิลินทปัญหา กล่าวถึงการอาพาธของพระ-
พุทธองค์อยู่หลายครั้ง นอกจากทรงได้รับบาดเจ็บที่
พระบาทตั้งได้กล่าวมาแล้ว ครั้งหนึ่งประชวรด้วยพระโรค
คือและเสมหะเป็นต้น (Humour) วิปริต จนหมอชีวกได้
ถวายพระโอสถระบาย อีกครั้งหนึ่งทรงเจ็บพระนาภีและ
ทรงหายประชวรด้วยนาร้อน และลาบแห่งว่า ด้วยข้าวยาก
ที่ร้อน ในอรรถกถาธรรมบทกล่าวถึงเรื่องประชวรด้วย
พระโรคคือและเสมหะเป็นต้น วิปริตอีกครั้งหนึ่ง และทรง
หายประชวรด้วยนาร้อน ซึ่งพระอุปวานเถระได้มาจาก
พราหมณ์เทวหิตะ ในคัมภีร์อรรถกถาหลายคัมภีร์กล่าวว่า
พระพุทธองค์เมื่อสมัยทรงพระชรา มักทรงปวดพระปฤษฎ-
ฆางค์อยู่เสมอ อันเนื่องจากทรงกระทำทุกกรกิริยาคร่ำเคร่ง
ในระหว่าง ๖ พรรษา ก่อน สำเร็จพระโพธิญาณ และได้
เสวยพระกระยาหารอันไม่เหมาะในสมัยระยะนั้น อันเป็น

เหตุให้มีพระโรคเกี่ยวกับธาตุพิการตลอดมาในพระชนมชีพ
ของพระองค์ จนในที่สุดประชวรพระโรคบิดเป็นครั้ง
สุดท้าย

ในคัมภีร์อุปทาน (ขุ. อป. ๓๒-๓๓) มีคำถ้อยอยู่ชุดหนึ่ง
เรียกว่าบุพพกัมมปิโลติ ซึ่งมีกล่าวไว้ถึงกรรมกลางประการ
ที่พระพุทธองค์ได้ทรงกระทำไว้ในอดีต เป็นเหตุให้พระ
องค์ต้องทรงได้รับทุกข์จากกรรมนั้น ๆ เป็นต่าง ๆ ใน
พระชาติครั้งสุดท้าย ครึ่งหนึ่งพระองค์เสวยพระชาติเป็น
คนขเมาช่อ มุนาลี ได้ดำวาพระสุรภีบจเจกพุทธเจ้า อีก
ครึ่งหนึ่งเสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ทรงความรู้ มีศิษย์
๕๐๐ คน วันหนึ่งได้เห็นพระอิสริยยศบจเจกพุทธเจ้า ได้
กล่าวร้ายแก่พระบจเจกพุทธเจ้าองค์นั้น ให้พวกศิษย์ฟังว่า
พระบจเจกพุทธเจ้าองค์นั้นเป็นผู้มกมาก เหตุแห่งกรรม
อันนี้ เป็นผลให้พระองค์ถูกนางสุนทรีกากล่าวหาให้ร้าย
พระพุทธองค์ในพระชาตินี้

อีกพระชาติหนึ่ง พระองค์กล่าวสบประมาทพระสาวก
ของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งชื่อนันทะ ด้วยกรรมนี้ ต้องทรง
ทนทุกข์ทรมานอยู่ในนรกได้ ๑๒,๐๐๐ ปี และในพระ

ชาติสุดท้าย ทรงถูกนางจิณาให้ร้ายแก่พระองค์ ครึ่งหนึ่ง
 ทรงลู่อ่านาจอแห่งความโลภ ทรงสังหารน้องชายต่างมารดา
 เพื่อหวังทรัพย์สมบัติ โดยผลก้น้องชายให้ตกจากหน้าผา
 กรรมอันนั้นสนองผลให้พระเทวทัตตกลงก่อนหินลงมาจาก
 บนภูเขาเพื่อทำสายชีวิตพระองค์ ครึ่งหนึ่งเสวยพระชาติ
 เป็นเด็กขณะเล่นอยู่บนถนน เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์
 หนึ่งเสด็จมา ก็เอาก้อนหินขว้างปา กรรมอันนั้นกระทำให้
 พระองค์ในพระชาติสุดท้าย ถูกพวกขมังธนูซึ่งพระเทวทัต
 ว่าจ้างให้มาปลงพระชนม์ยิงเอา ในอีกพระชาติหนึ่ง พระ
 องค์เป็นควาญช้าง ขณะเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง
 กำลังมาตามทาง ก็ไล่ช้างให้เข้าทำร้ายอันเป็นเหตุให้
 พระองค์ในพระชาติสุดท้าย ถูกช้างนาลาครเข้าทำร้าย
 ครึ่งหนึ่งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงตัดสินให้
 ประหารชีวิตบุคคลเสีย ๗๐ คน อันเป็นเหตุให้พระองค์
 ถูกสะเก็ดไม้ตำ และเพราะเหตุที่ครึ่งหนึ่ง เมื่อเสวย
 พระชาติเป็นชาวประมง มองตูปลาที่ถูกจับด้วยความดีใจ
 จึงเป็นเหตุให้พระองค์ทรงปวดพระเศียรอย่างรุนแรง ใน
 ขณะที่พระเจ้าวิฑูหมะทรงสังหารกษัตริย์พวกสาเกียะ ในสมัย

พระมุตสะพุทธเจ้า ทรงขอให้พระอรหันต์ฉันข้าวลูกเดือย
 แทนข้าว เป็นผลให้พระองค์ต้องเสวยข้าวลูกเดือยตั้ง ๓
 พรรษา ที่เมืองเวรณูชะ ตามอรรถกถาธรรมบท (๓-๑๑,
 ข. จดกก. ๒๗-๑๖๐, อรรถกถาชาดก ๔-๔๐๕) พระพุทธ
 องค์ทรงอดพระกระยาหารอยู่วันหนึ่ง . เพราะไม่มีชาว
 เมืองคนใดเต็มใจถวายบิณฑบาต ครึ่งหนึ่งพระพุทธองค์
 ต้องทรงอดอาหารวันหนึ่งที่หมู่บ้านบญจศาลา เพราะไม่มี
 ใครถวายอาหารบิณฑบาต เพราะครึ่งหนึ่งพระองค์ฆ่านก
 มวยปล้ำคนหนึ่ง พระองค์ต้องทรงเจ็บซาที่พระปฤษฎางค์
 ครึ่งหนึ่ง เมื่อเสวยพระชาติเป็นนายแพทย์ได้ทำความเดือด
 ร้อนให้แก่นายพาดิชนคนหนึ่ง โดยให้ยาถ่ายกิน เหตุนี้
 พระองค์จึงประสวเป็นพระโรคบิด ในครั้งสุดท้าย เมื่อ
 ครึ่งเสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ โชติบาล กล่าวคำสบ
 ประมาทถึงการตรัสรู้ของพระกัสสปพุทธเจ้า อันเป็นผลให้
 พระองค์ต้องคิดว่าพระโมกษธรรมวนเวียนอยู่ถึง ๖ ปี
 กว่าจะได้ตรัสรู้ พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าที่มพระชนมายุ
 น้อยที่สุดในบรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และเพราะด้วย
 ระยะเวลา ๖ ปีนี้เอง ไม่เช่นนั้นพระศาสนาของพระองค์จะย่น
 ยาวกว่า

พระอรหันต์ สาวกของพระองค์เมื่อกราบทูล เรียก
พระองค์ว่า ภควา (พระผู้มีพระภาค) พระองค์ตรัสอ้างถึง
พระองค์เองว่าตถาคต ส่วนผู้ที่ไม่นับถือพุทธศาสนา
เรียกขานกล่าวอ้างถึงพระองค์ว่าโคตมหรือมหาสมณะ คำ
ที่ใช้ขนานพระนามของพระพุทธองค์อย่างอื่นมี มหา牟尼
สากย牟尼 ชินะ สักกะ และพรหม และทั้งคำว่ายักษ์ด้วย

ในคัมภีร์อังกุตตรนิกายได้ให้รายชื่อพระสาวกที่มีความ
เด่นในคุณธรรมกลางประการ ทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์
และบอกไว้ทุกท่านว่าเป็นเอตทัคคะในทางใดเป็นพิเศษ
ด้วย (ข้อความส่วนใหญ่ได้จาก G.P. Malalasekera,
Dictionary of Pali-proper Names)

อักษรย่อบอกชอคัมภีร์ในเรื่องโคตม

ข.	ข.	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐ
ข.	จตุกก.	ขุททกนิกาย	จตุกกนิบาต
ข.	เถร. เถรี.	„	เถรคาถา, เถรีคาถา
ข.	สูตร	„	สูตรนิบาต
ข.	อป. TUDC	„	อปทาน

ท. ปาฐ.	ทีฆนิกาย	ปาฐิกวักค์
ท. มหา.	„	มหาวักค์
ท. สีส.	„	สีตชนธวักค์
ม. ม.	มัชฌิมนิกาย	มตบณณาสก
ม. ม.	„	มัชฌิมบณณาสก
ม. อุป.	„	อุปรีบณณาสก
วิ. มหา.	วินัยปิฎก	มหาวักค์
วิ. มหาวิ.	„	มหาวิภังค์
ส. นิ.	สังยุตตนิกาย	นิทานวักค์
ส. ส.	„	สคาถวักค์
อ. ทิก.	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต
อ. บัญจก.	„	บัญญัตินิบาต

หมายเหตุ: เลขช่วงหน้าบอกเล่ม เลขข้างหลังบอกหน้า
 เช่น ม. อุป. ๑๔-๒๔๖ คือ มัชฌิมนิกาย
 อุปรีบณณาสก. เล่มที่ ๑๕ หน้า ๒๔๖

กึ่งเต็ก

การบุญกุศลซึ่งประกอบตามลัทธิพิธีในพระพุทธศาสนา
แห่งนิกายฉวนและจีน เพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตายตามคติศาสนา
ของนิกายทกกล่าวนี้ ถือว่าผู้ตายยังมีชีวิตอยู่ทำแต่บุญกุศล เมื่อ
ตายไปก็จะไปเกิดใหม่อยู่บนสวรรค์ ถ้าทำบุญบ้างบาบบ้าง
พอไล่เสียกัน วิญญาณของผู้ตายจะต้องไปสู่ศาลเมืองนรก
ก่อนในระยะ ๗ วันแรกที่ตายไป ศาลนั้นในเมืองนรกจะ
สอบสวนเรื่องบาปบุญของผู้ตาย แล้วจึงจะพิพากษาให้ไป
เกิดใหม่เป็นคนดีคนชั่ว หรือเป็นคนมีคนจน แล้วแต่ผล
กรรมที่ได้ทำไว้ ถ้าส่วนบาปมีมากกว่าส่วนบุญ วิญญาณ
จะถูกส่งไปส่องที่กระจกบานใหญ่ จะเห็นบาปของตน
เมื่อครั้งมีชีวิตปรากฏอยู่ในกระจกนั้น เมื่อเห็นบาปของตน
แล้ว ก็ถูกส่งไปขึ้นศาลที่สองและถัดไปซึ่งจะพิจารณาลง
โทษทรมานในนรก ตามควรแก่โทษานุโทษ ศาลในเมือง
นรกมีอยู่ด้วยกันสิบศาล แต่ละศาลมีบดินทร์เป็นใหญ่แห่ง
ศาลนั้น บดินทร์สิบศาลนมช่อเป็นภาษาจีน เว้นแต่บดินทร์ศาล
ที่ ๕ มีชื่อว่า เย็นโล่ ยมลอ. หรือเงียมหลอ ซึ่งเพี้ยนไป

จากคำว่า ยมราช (ยมล่อ คำเต็มเป็น ยมล่อฉ = ยมราชะ)
 วิญญาณที่เสวยกรรมเพราะทำชั่วถูกรับมานอยู่ในนรกชุม
 ต่าง ๆ ถ้าคราวใดพระโพธิสัตว์ต้ง (กษัตริย์โพธิสัตว์
 ตุกาน) เสด็จไปโปรด คราวนั้นบรรดาสัตว์นรกก็จะฟื้น
 ทุกข์ทรมาณได้ชั่วระยะหนึ่ง เมื่อวิญญาณรับโทษครบ
 กำหนดแล้ว จะถูกปลดปล่อยให้ไปเกิดใหม่ จะไปเกิดเป็น
 คนหรือเป็นสัตว์เป็นत्वแมลง ก็แล้วแต่บุญกุศลที่มีอยู่ซึ่ง
 เป็นเครื่องกำหนดให้ไปเกิด แต่ก่อนจะออกจากเมืองนรก
 ไป วิญญาณจะต้องกินน้ำชาถ้วยหนึ่ง เมื่อดื่มแล้วจะลืม
 ความหลังหมด เพราะฉะนั้นคนที่เกิดมา จึงจำความใน
 ชาติก่อนของตนไม่ได้ ลางตำราที่ว่า เมื่อวิญญาณจะมาเกิด
 ใหม่จะถูกผลักให้ตกลงไปในแม่น้ำเมืองนรก น้ำในแม่น้ำ
 นั้น จะทำให้ลืมความจำหมด เหตุนี้การทำพิธีกตึก คือ
 ส่งผลบุญไปเพิ่มให้แก่ผู้ตายในเมืองนรก เพื่อผ่อนหนัก
 ให้เบาในผลของบาปที่ได้ทำไว้ เมื่อผู้ใดตายไปญาติ
 ของผู้ตายย่อมทำพิธีกตึกเป็นอย่างทำบุญหน้าศพทุก ๆ
 วัน นับแต่วันตายไปจนครบ ๗ วันระยะหนึ่ง ต่อนั้นไป
 ทำบุญทุก ๆ ๗ วันจนครบ ๗ ครั้ง เป็นเวลาได้ ๕๐ วัน

ก็พนักงานพิธีไปทำใหม่ เมื่อครบ ๑๐๐ วัน เป็นพิธีใหญ่
 ครองสุดท้าย พิธีกงเต๊กนี้เป็นต้นแบบทำบุญหน้าศพซึ่ง
 เรียกว่า ทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน อันเป็น
 ประเพณีที่มชนเป็นครั้งแรกในกรุงเทพมหานคร เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๒๓ ในงานพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา
 กุมารรัตน

พิธีกงเต๊กทำในโรงพิธีซึ่งจัดไว้เป็นเฉพาะ ในนั้น
 ตั้งโต๊ะบูชาประดิษฐานจากพระพุทธรูปกลางพิธีมณฑล
 สองข้างมีฉากรูปพระอัครสาวก คือ พระมหากัสสปและ
 พระอานนท์ ลวางที่รวมอยู่ในโต๊ะเดียวและฉากเดียวกัน
 เป็นอย่างย่อ ไม่ต้องตั้งโต๊ะแยกอีก ๒ โต๊ะ ถัดออกมา
 ตั้งโต๊ะบูชาประดิษฐานรูปพระกษัตริศรรภโพธิสัตว์ เรียก
 กันเป็นสามัญในไทยว่า พระมัลลย์ ด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่ง
 ตั้งโต๊ะบูชาประดิษฐานจากรูปบดินีศาลในเมืองนรก ถ้าทำ
 ใน ๗ วันแรกก็ตั้งฉากรูปบดินีศาลแรกตั้งนี้เป็นต้น ถัดออก
 มาตั้งโต๊ะบูชาประดิษฐานจากรูป ไห้วโก่ หรือ อ้วยไท้
 เรียกกันเป็นสามัญในไทยว่า ทำวมหาชมพู แต่ตั้งให้หัน
 หน้าเข้าด้านใน ตรงข้ามกับโต๊ะบูชาประดิษฐานจาก

พระพุทธรูป เพราะไหว้ไถ่เป็นผู้คอยเฝ้าพิทักษ์พระพุทธรูป
ศาสนา ไม่ให้หม่มมารหรือภักตผบศางเข้ามารบกวน นอกนั้น
จะมีอะไรตั้งหรือแขวนเพิ่มเติมอีกก็แล้วแต่จะทำ เช่น
แขวนฉากเมืองนรกไว้ทางสี่บจาก เป็นต้น หรือเมื่อทำ
อย่างย่อจะไม่มิกได้ไม่บังคับ

เมื่อพระสงฆ์เริ่มพิธีกึ่งเต็ก จะอ่านประกาศชุมนุม
เทวดาจากแผ่นกระดาษที่เขียนไว้ เมื่ออ่านประกาศแล้ว
ก็เผากระดาษนั้นพร้อมกับรูปม้าเทวดาซึ่งทำด้วยกระดาษ
และเผากระดาษเงินกระดาษทอง เสร็จแล้วก็ทำพิธีชักธง
ประกาศเป็นเครื่องหมายอธิษฐานอัญเชิญพระรัตนตรัย
และเทวดา ต่อจากนั้นพระสงฆ์ทำพิธีนสวดประกาศ
เชิญวิญญาณของผู้ตาย ถัดไปพระสงฆ์จะสวดพิธีพรมน้ำ
พระพุทธมนต์ และนำวิญญาณมาทำขมากรรมและฟังพระ
เจริญพระพุทธมนต์ (เป็นทำนองเดียวกับที่เคาะโลงศพ
เพื่อให้ผู้ตายฟังพระสวด) ขณะนั้นเจ้าภาพจะโยกวิญญาณ
ซึ่งทำด้วยกระดาษเป็นรูปคล้ายโคมจันมีเฟืองระย้าผูกไว้ที่
ปลายไม้ให้หอมชนหอมสง เป็นอย่างว่าวิญญาณมาแล้ว
เสร็จแล้วสวดประกาศเรื่องจะเจริญพระพุทธมนต์ ประกาศ

นี้เขียนในแผ่นกระดาษ เมื่ออ่านแล้วเผากระดาษนั้นพร้อม
ทั้งรูปเทวทูตและกระดาษเงินกระดาษทอง ถัดจากนั้น
พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ แล้วถึงพิธีระฆังเพื่อประกาศ
ให้ได้ยินไปทั่วโลกจักรวาล ตีระฆังแล้วมีเดินเทียนสาม
รอบ แล้วเจริญพระพุทธมนต์ต่อไปจนรุ่งสว่าง ในระหว่าง
มีตีระฆังเป็นระยะ หนึ่ง ในระหว่างสวดจะมีดนตรีบรรเลง
ประสานเสียงเข้าจังหวะไปด้วย เพราะเสียงดนตรีเป็น
เครื่องช่วยยกจิตใจให้ขึ้นสู่อารมณ์ความศรัทธาได้เป็นอย่างดี

รุ่งเช้าทำพิธีเช่นศพ มีคำประกาศเชิญให้วิญญาณ
มารับเครื่องสังเวย แล้วเผากระดาษที่ประกาศโดยทำนอง
เดียวกันกับที่กล่าวมาแล้ว ตอนกลางวันมีพิธีถวายเครื่อง
กระยาหารเป็นพุทธบูชา และเผากระดาษเช่นเดียวกัน แต่
ในตอนนั้นมีการเผากระดาษเป็นนกเทวทูต ในตอนหนึ่ง
ของพิธีกึ่งค่ำมีพิธีเดินข้ามสะพาน คือทำเป็นสะพานขึ้นใน
โรงพิธี แล้วมีพระสงฆ์นำเจ้าภาพเดินข้ามสะพานนั้นว่าเป็น
พิธีประกาศมอบใช้หนี้ ที่มนุษย์ก่อนปฏิสนธิมาเป็นมนุษย์
เคยมีทรัพย์สมบัติของพระองค์ (หม่างกวาง - จะหมายถึง
ถึงใครก็ไม่ทราบ ยืมอะไรเอาไป สอนไม่ได้ความชัด)

จึงต้องทำพิธีใช้หนี้ คือทำพิธีเดินข้ามสะพาน สะพานนี้
 เป็นทำนองเชื่อมเมืองมนุษย์กับเมืองนรกให้ต่อกัน ใน
 การหนีเขียนเป็นประกาศเมื่อเดินข้ามสะพาน ถึงรูปนาย
 คลังจึงจะอ่านประกาศ เสร็จแล้วมีการเผารูปกระดาษนาย
 คลัง กระดาษประกาศและกระดาษเงินกระดาษทอง นาย
 คลังในที่นี้หมายถึงถึงนายคลังในเมืองนรก ผู้ใดทำบุญเผา
 กระดาษเงินกระดาษทอง กระดาษเหล่านี้จะกลายเป็นตัว
 เงินไปสู่ยังนายคลังในเมืองนรก นายคลังจะเข้าบัญชีเก็บไว้
 เมื่อเจ้าของตายไปเป็นผีก็อาจเบิกจากธนาคารเมืองนรกเอา
 ไปใช้ได้ เพราะเมืองนรกมีสภาพไม่ผิดแปลกกว่าเมือง
 มนุษย์ อะไรที่มีในเมืองมนุษย์ทั้งดีและชั่ว ในเมืองนรก
 ก็มีเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ยังมีพิธีลอยกระทง และพิธีทิ้งกระจาด พิธี
 ลอยกระทงว่าทำบุญอุทิศไปทางน้ำ มีอ่านประกาศและเผา
 กระดาษเป็นทำนองเดียวกัน เรื่องลอยกระทงนี้เทียบได้
 กับเรื่องลอยกระทงของเราในกลางเดือน ๑๑ พิธีปล่อย
 ตายายของเขมรและพิธีส่งตายายของภาคบักซ์ไต (ลูลอย
 กระทง) พิธีทิ้งกระจาด คือการทำบุญทิ้งทานให้แก่คน

ยากคนจน ว่าเป็นการแผ่กุศลไปถึงพวกเปรตอสุรกายที่
 ได้รับความอดอยากในพิธีทิ้งกระจาด ย่อมทำเป็นรูปยักษ์
 ค้วยกระดาษขนาดใหญ่โตเรียกกันว่าพระยายม ว่าจะเพื่อ
 จะได้ดูแลไม่ให้พวกเปรตอสุรกายแย่งกันจนเกินขอบเขต
 ของเปรตวิสัย ชาวจีนแต่จิวเรียกรูปยักษ์นี้ว่าไตซ้อเอี้ย
 เป็นผู้ดูแลพวกผีไม่ให้แย่งกันกินเครื่องเช่นเสียผู้เดียว
 พวกผีกลัวมาก เพราะไตซ้อเอี้ยเคยกินผี ไตซ้อเอี้ยมีเรื่อง
 ราวกล่าวเป็นประวัติอย่างพิลึกพิลั่นไว้มาก (คุณศัพท์ของ
 เพื่อนภาค ๔ ตอน ๑) ที่บนเศียรของรูปยักษ์นี้มีรูปกระ-
 ดาษเล็ก ๆ เป็นรูปพระกวนอิมเสียบอยู่ ว่าพระกวนอิม
 คอยดูแลไม่ให้ไตซ้อเอี้ยกินผี อันที่จริงไตซ้อเอี้ยนี้ คงจะ
 เป็นพระกวนอิมแบ่งภาคลงมาเกิด เพื่อบำราบพวกผีปศาจ
 เพราะตามคติมหายานมีอยู่ว่า ถ้าเป็นภาคของพระพุทธเจ้า
 หรือเทพองค์ใด ก็มีรูปขององค์นั้นไว้ที่เศียร และที่แบ่ง
 ภาคลงมาเป็นยักษ์มารหน้าตาคร่ำย ก็เพื่อให้พวกผีหวาด
 สะดุ้งมีความครั่นคร้าม (คติเรื่องทิ้งกระจาดเทียบได้กับ
 พิธีชิงเปรตของภาคบักซ์ไต และพิธีทำบุญข้าวประดับดิน
 และบุญข้าวสากของภาคอีสานได้โดยอนุโลม)

ในการสวดสังเวชนันเป็นประการสุดท้ายของพิธีก่งเต็ก มีการเผาเครื่องกระดาษทำเป็นเครื่องใช้ต่าง ๆ ตลอดจนรูปคนใช้และเรือน รถ เรือ สดแล้วแต่จะทำขึ้น เพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตายจะได้เอาไปใช้ในเมื่อผี ในการเผาหมี่เขียนใบประกาศอุทิศด้วย ถ้าเครื่องกระดาษทำเป็นรูปคนใช้มีอยู่ด้วย ก็ต้องเขียนชื่อคนใช้กำกับไปด้วย จะเขียนเป็นชื่อใดก็ได้แล้วแต่จะนึกเอา แต่ระวังอย่าให้ไปพ้องเข้ากับชื่อของใครซึ่งเป็นคนที่ชอบพอกัน เพราะถ้าใส่ชื่อคนใดไปคนนั้นก็ตายในไม่ช้า เพราะด้วยอำนาจพิธีที่สามารถจุดเอาวิญญาณของคนนั้นไปได้

เรื่องทำบุญอุทิศส่งไปให้ผู้ตาย โดยวิธีทำเป็นรูปเครื่องกระดาษเผาไปให้ผู้ตายเพื่อให้เห็นจริงเห็นจัง ก็เพื่อประโยชน์ทางจิตใจ พิธีทำบุญเลี้ยงพระหน้าศพ มีถวายเครื่องสังเค็ดตลอดจนรถนอนเรือนของผู้ตายถวายพระสงฆ์และถวายวัด เพื่ออุทิศแก่ผู้ตาย เมื่อเทียบกัษพิธีก่งเต็กและเผาเครื่องกระดาษส่งไปให้ผู้ตาย ก็มีหลักเดิมอย่างเดียวกัน คงต่างกันแต่วิธีทำเท่านั้น (ดูตำราก่งเต็กและตำรากฐิณของพระสงฆ์อนัมนิกาย ลัทธิของเพื่อนภาค ๔ ตอน ๑ และ ๒ และเรื่องสังเค็ดของเสฐียรโกเศศ)

กระยาสารท

ขนมไทยชนิดหนึ่ง ทำด้วยข้าวเม่า ข้าวตอก ถั่ว งา และมะพร้าว กวนกับน้ำตาล ให้เหนียวหนืดเกาะติดกัน เป็นปึก สำหรับนำเอาไปทำบุญตักบาตรในวันสารท เพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่ผีปู่ย่าตายาย ถือกันว่าถ้าไม่ได้ทำบุญตักบาตรกระยาสารทในเทศกาลสารท ผีปู่ย่าตายาย จะได้รับความเดือดร้อนอด ๆ อยาก ๆ เท่ากับลูกหลานที่อยู่หลัง خاکกตัญญูต่อบรรพการ

สารท เป็นคำของอินเดีย ใช้เรียกชื่อฤดูใบไม้ร่วง หรือ Autumn ในภาษาอังกฤษ ฤดูสารทเป็นฤดูเก็บเกี่ยวพืชพันธุ์ธัญญาหารของชนชาติที่อยู่ในดินแดนลัดเขตร้อนขึ้นไป เช่นทวีปยุโรปตอนเหนือ หรือประเทศจีน และประเทศอินเดียที่อยู่ทางเหนือ ส่วนประเทศไทยอยู่ในเขตร้อนของโลก จึงไม่มีฤดูที่มีลักษณะอย่างฤดูสารท วันเทศกาลสารทของไทย ไม่ใช่เป็นฤดูใบไม้ร่วง หรือเป็นฤดูที่พืชพันธุ์ธัญชาติและผลไม้สุก เพราะข้าวก็ยังไม้สุก ผลไม้ก็ยังไม่กลางชนิดที่สุกที่สุดในฤดูนี้ แต่ในประเทศที่

อยู่ถัดเขตรอนขึ้นไปตั้งกล่าวแล้ว ฤตุสารทหนเป็นทียนติ
 ปรีดาในหมู่ประชาชนของเขา เพราะพืชพันธุ์ธัญชาติและ
 ต้นไม้ที่ปลูกไว้กำลังให้ผลเป็นครั้งแรก เขาจึงถือเป็น
 เทศกาลที่ควรรื่นเริงยินดี ทำพิธีตามคติเชื่อถือและเลี้ยงดู
 กัน เป็นจำพวกที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Seasonal festi-
 vals

ผลแรกได้ มนุษย์ในสมัยโบราณที่ทำกสิกรรมเป็น
 อาชีพ จึงมีคติถือว่าเมื่อถึงฤตุสารทพืชพันธุ์ธัญชาติที่
 ปลูกไว้ผลัดดอกออกผลเป็นครั้งแรก ไม่ว่าจะเป็นข้าว
 หรือผลไม้ จะต้องเก็บเกี่ยวเอาไปทำขนมเช่นพลับพลาผิบูยา
 ตายายหรือเทพเจ้าที่ตนนับถือ เพื่อขอบคุณเทพเจ้าที่
 บันดาลให้ตนเก็บเกี่ยวพืชผลได้ แล้วก็เลี้ยงดูกันในพวก
 เพื่อแสดงความยินดีที่ไม่อดตาย พืชผลที่เก็บเกี่ยวได้ใน
 ครั้งแรกนี้เรียกเป็นคำเฉพาะในภาษาอังกฤษว่า first
 fruit หรือผลที่แรกได้ในภาษาสันสกฤตเรียกผลแรกได้ว่า
 “อาครยณะฏี” คือ เขาเอาข้าวใหม่มาต้มหรือกวนทำเป็น
 ขนมถวายเทพเจ้า มีพระอินทร์ และพระอัคนีเป็นต้น ทาง
 จีนเคยตอนใต้ มีพิธีต้มข้าวกับน้ำนมทำเป็นขนม เรียกว่า

ข้าวทิพ ข้าวปายาส ถวายบูชาพระคเณศ เรียกว่า พิธีปักคัล
 ่อนอาจเป็นพิธีเกี่ยวกับผลแรกไต่ก็เป็นได้ แต่ว่าเขา
 ทำพิธีนี้ในเดือนมกราคม ซึ่งเป็นเวลาเก็บเกี่ยวของเขา
 เพราะฤดูกาลของอินเดียตอนใต้เหมือนกับฤดูกาลของประ-
 เทศไทย จึงผิดกับของอินเดียตอนเหนือในมัธยมประเทศ
 เสร็จพิธีสังเวชบูชาแล้ว ก็มีสมโภชเลี้ยงดูกันสนุกสนาน
 ในประเทศทางยุโรปก็มีงานสมโภชเกี่ยวกับพิธีนี้ เรียกกัน
 ว่า วันขอบคุณอันเนื่องด้วยการเก็บเกี่ยวได้ (Harvest
 Thanksgiving Day) ลางที่ก็เลือกหญิงสาวสวยคนหนึ่ง
 เป็นประธานในงานเลี้ยงดูนี้ เรียกว่าราชินีแห่งผลที่เก็บ
 เกียวได้ (Harvest Queen)

สารทขนมโก๋ของจีน ตามประเพณีจีน เขาเอาข้าวมา
 ทำขนมเช่นบูชาพระจันทร์ในวันเพ็ญเดือน ๘ ของจีน ซึ่ง
 ตกในราวกลางเดือน ๑๐ ของไทย เรียกพิธีนี้ว่า เทศกาล
 เดือนที่ ๘ กลางฤดูสารท (ไปย่งววยตองชีว) นิยมกันว่าวัน
 กลางเดือน ๘ เป็นวันเกิดของพระจันทร์ ซึ่งเป็นเทวดาผู้
 หญิง ไม่เป็นเทวดาผู้ชายเหมือนจันทร์เทพบุตรของอินเดีย
 คนไทยรู้จักเทศกาลของจีนที่กล่าวนี้กันในชื่อว่า สารทขนม

โก้ ตามนิยายชาวบ้านของจีนเล่าว่า เดิมทีพระจันทร์เทพธิดาเป็นนางมนุษย์รูปงามชื่อนางเสียงหงอ หรือจิ้งอ เป็นภริยาของเฮาหงี้ ขุนนางนายทหารของพระเจ้าเงี้ยวเต้ (ในเรื่องโคเก็ก เรียกชื่อว่า เฟ่งหงี้) นางเสียงหงอกินยาวิเศษแล้วเหาะขึ้นไปอยู่บนพระจันทร์ ภายหลังนางไปลักน้ำอมฤตของแม่เจ้าไซอ้วงบ่อเทพมาตาเอามากิน นางจึงไม่ตายและไม่แก่เฒ่า คงมีความงามอยู่เสมอ เมื่อถึงฤดูทำนาทุกปี นางมีเมตตาจิต เอาน้ำอมฤตประพรมลงมาในมนุษยโลก ต้นข้าวได้รับน้ำอมฤตก็ชุ่มชื้นงอกงามออกรวงเป็นผลนำความอุดมสมบูรณ์มาให้ มนุษย์จึงได้เข้ามาทำขนมโก้ ทำพิธีสมโภชเสียงคุและแจกขนมโก้กัน เพื่อขอบคุณพระจันทร์ในวันเกิดของท่าน ซึ่งเป็นวันกลางฤดูสารท พิธีไหว้พระจันทร์เป็นเรื่องของผู้หญิง เพราะพระจันทร์เป็นผู้หญิง ไม่ใช่หน้าที่ของผู้ชายจะไปไหว้ด้วยแต่ร่วมกันร่วมรื่นเริงได้

เรื่องนิยายเกี่ยวกับพระจันทร์ของจีนมีเล่าเป็นต่าง ๆ กัน
 ก็น่าสนใจกว่า นางเสียงหงอเทพธิดาใช้ให้กระต่ายใน
 พระจันทร์ตายอายุรณะ (งอชจ้อเอยะ) และเล่ากันว่า

นางไปเกิดเป็นคางคก ๓ ขา (เซียมซู้ซาคา) อยู่ในพระ-
 จันทร์ ลางที่กว่า คางคก ๓ ขา คือ เขาหงส์สามของนาง
 ไปเกิด แต่จะอย่างไรก็ตาม พิธีไหว้พระจันทร์นี้จัดทำกัน
 ในกลางฤดูสารท อันแสดงว่าเป็นพิธีเกี่ยวกับ “ผลแรก
 ใต้” หากแต่ล้มต้นเหตุเสียแล้ว จึงได้เกิดนิยายชาวบ้าน
 เพื่อประกอบอธิบายต้นเหตุของเรื่องขึ้น

บุญข้าวประดับดิน ทางภาคอีสานมีเทศกาลบุญข้าว
 ประดับดินและบุญข้าวสาก บุญข้าวประดับดิน ทำในวัน
 สิ้นเดือน ๙ คือ แรม ๑๔ ค่ำ ในคืนวันนั้นเขาจัดแจงหุง
 อาหารพร้อมทั้งขนมและหมากพลุหรือ ห่อด้วยใบตอง
 เป็นรูปคล้ายห่อข้าวต้มกล้วย และมัดด้วยตอกหรือด้วย
 เชือกแล้วแต่จะหาได้ ข้าวประดับดินนี้จะห่อเป็นขนาด
 ใหญ่หรือเล็กก็ได้แต่ต้องการ จะแยกกันเป็นหลายห่อ
 หรือรวมกันเป็นห่อเดียวกันก็ได้ ถ้าแยกเป็นหลายห่อ ก็มัก
 เย็บหรือผูกปลายห่อให้ติดกัน เพื่อเอาไปแขวนหรือห้อย
 ไว้ตามกิ่งไม้ได้สะดวก เมื่อห่อเสร็จแล้วก็ใส่ลงในชั้นใน
 พานหรือในภาชนะอื่นแล้วแต่จะมี พอเช้าตรู่ของวันรุ่งขึ้น
 คือ ขึ้นค่ำเดือน ๑๐ ก็นำเอาไปวางกับพื้นดินใกล้โคนไม้

หรือแขวนห้อยไว้กับกิ่งไม้ ณ ทางแยก จะเป็นสามแพร่ง หรือสี่แพร่งก็ตามที่ ลางที่ก้เอาไปวางในบริเวณวัด เป็น เสรีจพิธีทำ และในเช้าวันนั้นมักมีการทำบุญตักบาตร พระสงฆ์ด้วย เขาเล่าต้นเหตุบุญข้าวประดับดินไว้ โดย อ่างเรื่องในธรรมบทว่า ญาติของพระเจ้าพิมพิสารตายไป เป็นเปรต เพราะไปกินของสงฆ์ พระเจ้าพิมพิสารถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ แต่มิได้ทรงอุทิศผลทานนั้นให้แก่เปรตที่เป็นญาติ เมื่อพวกเปรตเหล่านั้นไม่ได้รับทาน ก็พากันมาเปล่งเสียงพิลึกน่ากลัวใกล้พระราชนิเวศน์ในราตรี รุ่งขึ้นพระเจ้าพิมพิสารเสด็จไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้า ได้ความว่าเป็นเพราะไม่ได้อุทิศผลบุญส่งไปให้ พระองค์จึงถวายไทยธรรมแก่พระพุทธเจ้า และอุทิศแผ่ส่วนบุญไปให้ เปรตที่เป็นญาติก็ได้รับผลทานในขณะที่ทำบุญข้าวประดับดิน เหตุนี้จึงได้ถือเป็นประเพณีทำบุญข้าวประดับดินกันมาว่า เป็นวันระลึกถึงญาติที่ล่วงไปแล้ว การทำบุญข้าวประดับดินนี้ อาจเป็นจำพวกเดียวกับการทำบุญเนื่องด้วย “ผลแรกได้” แต่ลมเหตุที่ทำเสียแล้ว จึงต้องเล่าต้นเหตุเสียใหม่เป็นอย่างที่เรียกว่า “แปลความหมายใหม่” (Reinterpretation)

บุญข้าวสาก จัดทำในกลางเดือน ๑๐ คือห่อข้าวและ
 เครื่องอาหารทั้งคาวหวานเป็นทำนองข้าวประดับดิน นำ
 เอาไปทำบุญถวายพระสงฆ์ โดยวิธีจับสลากเป็นทำนอง
 สลากภัต คือเขียนชื่อเจ้าของใส่ลงในบาตรให้พระจับ
 พระองค์ใดจับสลากถูกชื่อเจ้าของคนใด ผู้นั้นก็นำของ
 ทำบุญของตนถวายแก่พระภิกษุองค์นั้น เรื่องทำบุญข้าว
 สากก็มีมูลเหตุเป็นเรื่องราวเล่าไว้ในธรรมบททำนองเดียวกับ
 กับบุญข้าวประดับดิน เรื่องทำบุญข้าวสากนั้นว่า เป็นงาน
 บุญอุทิศแก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว เห็นได้ว่ามีความหมาย
 อย่างเดียวกับบุญข้าวประดับดิน คือทำบุญสารทอุทิศแก่
 ญาติผู้ตายเนื่องด้วยผลเมื่อแรกได้

บูชาข้าวบิณฑกของบักขี้ไต วันขึ้นค่ำเดือน ๑๐ เป็น
 วันรับตายายและบูชาข้าวบิณฑก ตายายในที่นี้คือบรรพบุรุษ
 มีปู่ ย่า ตา ยาย เป็นต้น ที่ตายไปแล้ว วันรับตายาย
 ก็คือ วันเชิญตายายที่ตายไปแล้วมากินเลี้ยง ซึ่งไม่ต้อง
 สงสัยว่ามากินเลี้ยงเนื่องด้วยผลเมื่อแรกได้ ถ้าเป็นชาว
 ประกอบกสิกรรมมีปลูกข้าวก็เลี้ยงด้วยข้าวใหม่ ส่วนชาว
 บิณฑกก็อก่อนข้าว ในตอนกลางคืนของวันสิ้นเดือน ๙

พระสงฆ์จะทำพิธีสวดพระสูตรที่เนื่องด้วยเรื่องของเปเรต
 คือ ผู้ที่ตายล่วงหน้าไปก่อน มีติโรกฐกฐสูตรเป็นต้น พอ
 เวลารุ่งสว่างบ้านจะนำข้าวสุกบรรจุ โถหรือถ้วยชามตามแต่
 จะมีในครอบครัวหนึ่งก็โถแล้วแต่ แล้ววางประดับใน
 ภาชนะมีโตกถาดพานเป็นต้น นำไปวางไว้หน้าพระสงฆ์
 เรียงแถวกันไปในศาลาโรงธรรม นอกจากนี่ยังมีข้าวบิณฑ
 ส่วนกลาง คือ นำข้าวบิณฑแต่ละครอบครัวซึ่งจัดไว้เป็น
 เฉพาะส่วนหนึ่งไปวางรวมกันไว้ และมีปักฉัตรธงและ
 ดอกไม้เป็นเครื่องประดับ ข้าวบิณฑนั้นแต่โบราณใช้ข้าว
 ใหม่ ตรงนี้เห็นได้ชัดว่า เกี่ยวกับผลเมื่อแรกได้ เมื่อ
 วางเรียงข้าวบิณฑเสร็จแล้ว พระสงฆ์ก็สวดมนต์ต่อ สวด
 จบแล้วก็มงานทำบุญเลี้ยงพระ พระสงฆ์ฉันภัตตาหารเสร็จ
 แล้วก็มีพิธีบังสุกุลอุฐีเป็นส่วนรวม เป็นเสร็จพิธีในวันนั้น
 แล้วทำซ้ำอีกในวันรุ่งขึ้น แล้ววันถัดไปอีกวันหนึ่งรวม
 ๓ วัน เป็นอันเสร็จพิธีรับตายายและบูชาข้าวบิณฑ ใน
 งานนี้เขามักถืออยู่อย่างหนึ่ง คือ ทูเรียนและกลางสาดกันได้
 กำลังออกผลในหน้าเทศกาลสารท เขาเอาผ้าหรือกาบ
 ห่มมากไปผูกไว้รอบต้น เพื่อเป็นเครื่องหมายว่า ผลไม้ที่

ดังนั้นจะเก็บเอาไว้ทำบุญรับตายายในวันสารท เนื่องจาก
 อัฐิของญาติที่ตายไปแล้วคือ บู่ ยา ตา ยาย เขาไม่เก็บไว้
 ในบ้าน . แต่นำไปฝากรวมกันไว้ที่วัด . เมื่อถึงเทศกาลจะ
 ทำพิธีทกล้วนนี้ . ก็นำเอามาวางเรียงรวมกันที่ศาลาโรง
 ธรรมก่อนเวลาจะถึงวันงานพิธี . ที่พระสงฆ์เริ่มสวดแต่
 ตอนกลางคืน เห็นจะสวดเพื่อให้เปรต คือ ผี บู่ ยา ตา ยาย
 และคนอื่นที่ตายไปก่อนแล้วให้มาประชุมกัน . เพื่อรับการ
 เลี้ยงดูจากคนเป็นในเวลาเช้ารุ่งขึ้น คือ มาบริโภคน้ำขาวบิณฑ
 เป็นเครื่องสังเวย . ตามคติของชาวฮินดู . ถ้าเขาจะทำบุญ
 อุทิศให้แก่ผู้ตาย . เขาเชิญพราหมณ์มากินเลี้ยง . เพราะถือว่า
 พราหมณ์ไม่ใช่เป็นบุคคลธรรมดา . แต่ว่าเป็นบุคคลพิเศษ
 เสมอด้วยเทวดา . เมื่อพราหมณ์กินเลี้ยงแล้ว . ก็มีพิธีอุทิศ
 ผลไปให้ผู้ตายโดยเจ้าภาพหลังน้ำ . เรียกว่า ตรรปณะ . นี้ก็
 เป็นทำนองเดียวกับทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระและกรวดน้ำ
 ซึ่งมีที่มาแนวเดียวกันกับการต้มให้พรแก่ผู้ที่ได้รับยกย่องให้
 เกียรติของชาวตะวันตก . นอกจากเลี้ยงพราหมณ์แล้ว . ใน
 คราวเดียวกันเขาจัดขาวบิณฑและน้ำวางไว้ด้วย . เท่ากับ
 เป็นเครื่องเช่น ให้แก่ผู้ตาย . เป็นทำนองทำบุญหน้าศพ

เมื่อมีสวคมนตรีเลี้ยงพระก็มีสารกับข้าวไปวางไว้ข้างโลงศพเพื่อผู้ตายจะได้กินด้วย การทำพิธีอุทิศให้แก่ผู้ตายของชาวฮินดูที่กล่าวมานั้นเรียกว่า ศราทธ เป็นคนละคำกับสารทซึ่งเป็นชื่อของฤดู แต่อ่านออกเสียงเหมือนกัน

พิธีบูชาข้าวบิณฑิ์ของชาวบักษัไต ที่เอาไปวางเรียงไว้เป็นส่วนสักเฉพาะครอบครัว เห็นจะอุทิศให้แก่ญาติเป็นเอกเทศ ส่วนข้าวบิณฑิ์ที่เอาไปรวมไว้เป็นกองกลางเห็นจะอุทิศหรือเลี้ยงผีที่ไม่มีญาติ เป็นอย่างสารทกลางบิณฑิ์ของจีนที่เรียกว่า ชิดง่วยบัว เมื่อมีเลี้ยงผีญาติ ทำไมจึงเลี้ยงผีที่ไม่มีญาติด้วย ก็เพื่อแผ่เมตตาจิตไปถึงผีที่ไม่ใช่ผีญาติด้วย อย่างไรก็ตามเสียพวกผีที่ไม่มีญาติคงติดตามมาด้วย ถ้าคนเป็นทำเป็นผู้มีใจไม่ใสระกำไม่เลี้ยงดูพวกผีที่ไม่มีญาติด้วย พวกผีเหล่านั้นอาจโกรธหรือน้อยใจเอาก็ได้ ก็จะไม่สู้เป็นมงคลแก่ตนนัก เรื่องกตกอยู่ทุกกล่าวผี จึงต้องแสดงใจกว้างขวางไว้ คือเลี้ยงดูพวกผีที่ไม่มีญาติเสียด้วย ข้าวบิณฑิ์ที่บูชา เมื่อเสร็จพิธีใครจะเอาไปกินก็ได้ ถือว่าถ้าได้กินข้าวชนิดนั้นแล้วก็จะเกิดสวัสดิมงคลแก่ผู้ที่ได้กิน ชาวที่

13/10/2563

เหลือออกนกกนากายเทของไว้

ถัดจากวันรับตายายบูชาข้าวบิณฑกแล้ว ล่วงต่อมาจน
 ถึงแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ซึ่งเป็นเทศกาลสารท มีพิธีส่ง
 ตายายและมีวันชิงเปรต ในวันนั้นตอนเช้ามีการทำบุญเลี้ยง
 พระ แล้วนำเอาอาหารของแห้งเรียกว่า ของส่งตายาย
 ไปวางกองไว้ตามโคนไม้หรือกอหญ้า ใครจะเอาไปไม่ว่า
 เท่ากับของมอบให้กับตายาย เมื่อจะกลับไปยังเปตโลก
 นอกนัยงเอาไม้ไผ่มาผูกโครงเป็นร้านยกพื้นสูง ประดับ
 ด้วยฉัตรธงและวงรอบด้วยสายสิญจน์ยกไปตั้งไว้ริมโคน
 ต้นไม้ใหญ่ แล้วนำเอาส้มสุกลูกไม้อาหารของกินตลอด
 จนเสื่อผ้าไปวางไว้บนนั้น สิ่งของเหล่านี้อุทิศให้เป็นทาน
 ใคร ๆ ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่สมัครใจจะไปแย่งเอาไปกินไป
 ใช้ก็ได้ เรียกกันว่า ชิงเปรต นี้เห็นจะเป็นเหมือนส่งพวก
 เปรตหรือผีไม่มีญาติเป็นแน่ มาภายหลังสิ่งของสำหรับให้
 คนที่สมมติเป็นเปรตแย่งชิงเอาไป จะได้ครึ่งเสียครึ่ง จึง
 ได้เกิดมีท่งสลาก เมื่อแย่งเอาไปได้ก็มาขึ้นรับเอาของไป
 ตามสลาก ที่รอบบริเวณร้านชิงเปรตมีวงด้วยสายสิญจน์
 เห็นจะป้องกันไม่ให้ใครล่วงล้ำเข้าไปละลابلลวงก่อนถึง
 กำหนดชิงเปรตก็ได้ เป็นความคึกคัก ชื่นชอบว่าวางกุนด้วย

สายสัญญาณแล้วฝึกแล้วไม่กล้าเข้าไป เสร็จซึ่งเปเรตแล้ว
เจ้าภาพต่างคนต่างกรวดน้ำตรงที่โคนไม้ที่กองเครื่องสังคาย
ยาย เป็นอันเสร็จพิธี ในระยะนี้ทอดผ้าป่ากันมาก

เรื่องซึ่งเปเรตนี้ ดูไม่ผิดอะไรกับเรื่องทั้งกระจากของ
จีน ที่เขาทำในกลางเดือน ๗ ของเขา ซึ่งตรงกับเดือน ๙
ของไทย คือ เขาปลูกเป็นร้านยกพื้นสูง นำเอาขนมผลไม้
เป็นกระจาก ๆ ขึ้นไปไว้บนนั้น นอกนี่ยังมีของมีราคา
เช่น เสื้อผ้าห่มคลุมบนเครื่องสานไม้ไผ่คล้ายตะกร้า เมื่อ
ถึงเวลามีเจ้าหน้าที่ ๒-๓ คนขึ้นไปประจำอยู่บนนั้น แล้ว
จับโยนสิ่งของบนนั้นลงมาข้างล่างให้แย่งชิงกัน เดิมเห็น
จะโยนทั้งลงมาทั้งกระจาก จึงได้เรียกชื่อว่าอย่างนั้น
ต่อมาให้หยิบของในกระจากบนร้านทั้งลงมาเท่านั้น ส่วน
เสื้อผ้าโดยมากเป็นผ้าขาวม้า เขาทั้งลงมาทั้งตะกร้าที่เอาผ้า
ติดไว้ ผลไม้และขนมโดยมากเป็นขนมแข่งที่ทั้งลงมา
มีแต่พวกเด็ก ๆ และผู้หญิงแย่งกัน ส่วนผู้ชายไม่มีใครแย่ง
เพราะคอยจ้องแย่งเสื้อผ้าดีกว่า ลูกไม้และขนมที่ทั้งลงมา
กว่าจะแย่งเข้ามาได้ก็เหลวแหลกบ้างเป็นธรรมดา แต่เสื้อ

ผ้าที่ทั้งลงมาแย่งกันจนขาดไม่มชนก ล่างที่คนแย่ง

ไม่ทันใจเป็นร้านขึ้นไปแย่งกันบนนั้น เจ้าหน้าทีมีน้อยห้าม
 ไม่ไหว คราวนี้กลุ่มนุ่นวายกันใหญ่ถึงกับร้านทาน
 น้ำหนักไม่ไหวพังลงมากี่เคยมี ต่อมาจึงได้เปลี่ยนเป็นที่
 สลากสำหรับเสื่อผ้า ส่วนของอื่นยังคงทิ้งลงมาให้แย่งกัน
 การทิ้งกระดาษของจีนเป็นการทิ้งทานให้แก่พวกผีไม่มีญาติ
 ส่วนการไหว้เจ้าชิตง่วยบัว หรือสารทกลางปีของเขาเป็น
 เช่นผีปู่ย่าตายาย คือ ทำบุญให้แก่ญาติที่ตายไป

พิธีกันบิณฑิ์ และส่งตายายของเขมร กันบิณฑิ์ แปล
 ตามพยานุชนะว่า การถือก่อนข้าว ทำกันในวันแรมค่ำหนึ่ง
 เดือน ๑๐ เวลาเช้ามืด ชาวบ้านนำข้าวเหนียวสุกใส่ถ้วยโถ
 โอชาม แล้วแต่จะมีมาตั้งไว้หน้าพระสงฆ์ ๔ รูป ซึ่งสวด
 สูตรต่าง ๆ เกี่ยวกับเปรต มีปราภาวสูตร และอาฏานาฎิย-
 สูตร เป็นต้น เสร็จแล้วมีการเลี้ยงพระ ทำพิธีอย่างนี้ทุกวัน
 จนครบ ๑๕ วัน สอบได้ความแต่ย่อมาเท่านั้น เห็นจะเป็น
 ลักษณะเดียวกับเรื่องบูชาข้าวบิณฑิ์ของบักซ์ไตในวันสิ้น
 เดือน ๑๐ ขนวันสุรท มีการประชุมข้าวบิณฑิ์ คือนำข้าว
 กระจิวสารท และผลไม้ ไปประชุมกันทำบุญถวายพระหรือ
 ทักบาตร สิ้นพิธีรับตายายและส่งตายายผู้บอกไม่ทราบ

แต่ไปได้ความจากหญิงคนหนึ่งเป็นชาวราชบุรี เชื้อเขมร
เล่าให้ฟังว่า

ตอนเย็นวันเสาร์ เขาจัดสำรับค้ำก้อนทั้งคาว หวาน
รวมทั้งกระยาสารทกกับผ้าห่มใหม่สำรับหนึ่งไปวางลง
กลางผ้าขาว ซึ่งปลาดไวกลางห้องเรือน สำหรับทำพิธี
เช่นผีบ๊วยตายาย วางเสร็จเรียบร้อยแล้วพวกลูกหลานมา
นั่งล้อมวงอยู่รอบ ๆ ข้างผ้าขาว พร้อมกันจุดธูปเทียนบูชา
แล้ว ออกซื้อผีบ๊วยตายายที่ลวงลับไป เชิญให้มากิน
เครื่องเช่น พร้อมทั้งบรรพบุรุษอื่นที่ตายไปนานแล้วและ
ไม่รู้จากชื่อ ก็นึกในใจเชิญมากินเลี้ยงเครื่องเช่นด้วย เชิญ
เสร็จรออยู่สักครู่ใหญ่ สมมติว่าผีบ๊วยตายายกินเลี้ยงเสร็จ
แล้ว จึงยกเครื่องเช่นออกจากที่ตั้งได้ แล้วเลี้ยงค้ำกันใน
ระหว่างหม้อญาติ อย่างจันทโหว่เจ้าจะนน รุ่งชนทำพิธีลอย
กระทงส่งข้าวบิณฑกก่อนเวลาก่อนสว่าง เป็นการส่งตายาย
คือ นำเอากระทงหยวกกล้วยซึ่งเตรียมล่วงหน้าไว้แล้ว
บรรจุข้าวปากหม้อ (นี้เท่ากับ “ผลแรกได้” ของข้าวสุก
ในหม้อนั้น) พร้อมทั้งกระยาสารทก (นี้เท่ากับผลแรกได้
ของพชพนธูธัญชวจกตทกเกวยไต) และขนมอื่น ๆ ถ้า

มีสัมสูกลูกไม้อะไรอื่น ก็เอาใส่ลงไปในกระทงด้วยกับมี
 เครื่องเสบียงกรัง เช่น กะปิ น้ำปลา พริก หอม กระเทียม
 เป็นต้น เป็นสิ่งละอันพรรณละน้อยบรรจุลงไป แล้วเอา
 ไม้มาทำเป็นพายเล็ก ๆ สองเล่มติดไปกับกระทงด้วย จุด
 ธูปเทียนปักและติดไว้ในกระทง แล้วปล่อยให้ลอยน้ำไป
 ถ้าเป็นที่อยู่ห่างแม่น้ำลำคลองที่มีน้ำไหล ก็เอาไปวางทิ้งไว้
 ยิงทองสามแพรง เป็นเสร็จพิธีที่เขาเล่าให้ฟังเพียงเท่านั้น แต่
 ไปได้ความจากหนังสือฝรั่งเรื่องหนึ่ง ว่าด้วยเรื่องพิธีลอย
 กระทงส่งข่าวบิณฑุ์ ซึ่งมีอยู่ในพิธีประเพณีเขมร (E.R.E.
 Vol. 3 p. 161) ว่าในขณะที่ลอยกระทงส่งตายาย มีคำกล่าว
 ว่าดังนี้ “ขอให้ไปยังถิ่นยังทุ่งที่ท่านอยู่ ไปสู่เขาไต่หินไต่ผา
 ซึ่งเป็นที่อยู่ของท่าน ไปเถิดกลับไปเถิด” ในที่นี้มีเรื่อง
 ลอยกระทงด้วย เห็นได้ว่าเรื่องลอยกระทงของไทยที่ทำ
 เป็นสองตอน คือ ในกลางเดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ มี
 คำปลื้มวันมาถึงคติในเทศกาลสารทด้วย

ชนชาติไทยในแคว้นตังเกี๋ย เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวได้เป็น
 ครั้งแรกหวัดที่กินข้าวนั้นไปเช่นผีเรือน ถ้ายังไม่ได้ทำ
 พิธีเช่นไหว้ผีเรือน ก็ห้ามไม่ให้ใครกินข้าวที่เก็บเกี่ยวนั้น

(E.R.E. Vol. 12 p. 490) การจับปลาบึกในลำแม่น้ำโขง ถ้าจับได้ตัวแรกต้องเอาไปขายให้แก่เจ้าเมืองเวียงจันทน์ เพื่อใช้ในพิธีกรรมเช่นสรวงเจ้าน้ำเจ้าของปลา (ดูเรื่อง ปลาบึกของพระยาราชนา วารสารศิลปากร ปีที่ ๒ เล่ม ๑ หน้า ๘๑) ในคัมภีร์ไบเบิลของลัทธิศาสนาคริสต์เถียนกล่าว ว่า อับบราฮัมผู้เป็นหัวหน้ายิวมีบุตรหัวปี ก็จะมีบุตรคน หนึ่งบุชายัญญาแต่พระเจ้า แต่พระเจ้าตรัสให้ฆ่าลูกแกะที่ เกิดตัวแรกในฤดูกาลบุชายัญญาแทน ทั้งสองเรื่องนั้นก็เกี่ยวกับ ผลเมื่อแรกได้ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นพืชผลธัญชาติเท่า นั้น ถึงสิ่งอื่นก็เป็นผลเมื่อแรกได้เหมือนกัน เพื่ออุทิศ แผลส่วนบุญให้แก่ญาติที่ตายไปของลัทธิศาสนาคริสต์ ซึ่ง จัดทำในวันที่ ๒ พฤศจิกายน เรียกว่า All Souls Day หรือ “วันวิญญานทั้งหมด” ก็อาจสงเคราะห์เข้าอยู่ในจำพวก เดียวกัน หากแต่แปลความหมายเดิมเป็นใหม่เท่านั้น เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคติผลเมื่อแรกได้ มีแพร่ทั่วไปใน ชาติต่าง ๆ เพราะฉะนั้น เรื่องทำบุญกระยาสารของไทย

แต่เดิมมาชาติไทย อาจมีประเพณีเกี่ยวกับผลเมื่อแรก
 ใต้ เป็นทำนองเดียวกับที่ชาวไทยภาคอื่นยังทำกันอยู่ตั้ง
 กล่าวมาแล้ว แต่ภายหลังเห็นจะมาเปลี่ยนเป็นทำบุญตัก
 บาตรด้วยกระยาสารท ซึ่งคงได้คิดขึ้นมาจากอินเดีย เพราะ
 ชอกบอกละดอยอยู่แล้ว แต่เนื่องจากประเทศไทยอยู่ในเขต
 ร้อนของโลก ในฤดูสารทข้าวซึ่งเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหาร
 ที่สำคัญยังอยู่ในระยะแตกรวง เมล็ดข้าวยังไม่สุก ผิดกับ
 ประเทศอินเดียตอนเหนือหรือประเทศอื่นที่อยู่ถัดเขตร้อน
 ขึ้นไป ซึ่งฤดูเก็บเกี่ยวข้าวของเขาตกในฤดูสารท คือ ใน
 ราวกลางเดือน ๑๐ ทางจันทรคติของไทย กลางเดือนฤดู
 สารทของเขาพระจันทร์เต็มดวงบริสุทธิ์ ผิดกับของไทย
 ซึ่งในเดือน ๑๐ ยังอยู่ในระยะฤดูฝน ท้องฟ้ายังมีลมม้วนอยู่
 ด้วยเมฆไม่ใคร่เห็นดวงจันทร์ โดยที่เวลากลางวันของฤดู
 สารทมีระยะยาว สะดวกแก่การเก็บเกี่ยวข้าว ได้จนถึงเวลา
 เย็น เพราะมีค้ำกว่าวันในฤดูอื่น ฝรั่งเศสจึงเรียกพระจันทร์
 กลางเดือนสารทว่า พระจันทร์ฤดูเก็บเกี่ยว (Harvest Moon)
 เนื่องจากข้าวซึ่งเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารที่สำคัญของไทย
 สุกไม่ทันฤดูสารทดังกล่าวแล้ว ชาวบ้านจึงต้องปลูกข้าว

เหนียวชนิดข้าวเบาไว้เป็นพิเศษแปลงหนึ่ง เพื่อได้ข้าว
 หนักใช้ในฤดูสารท แต่กระนั้นข้าวที่เก็บเกี่ยวเอามายังไม่
 สุกดี ต้องเอามาตำเป็นข้าวเม่า ตำเป็นข้าวสารไม่ได้เพราะ
 ติดเปลือก ถ้าข้าวที่เก็บมายังอ่อนมาก แม่ตำเป็นข้าวเม่า
 ก็ยังติดเปลือกอยู่นั่นเอง ต้องเสียเวลาเก็บเอาเปลือกออก
 ในที่สุดเห็นลำบากและไม่ทราบต้นเหตุเสียแล้ว จึงเอา
 ข้าวเก่ามาตำเป็นข้าวเม่า แล้วเอาข้าวเม่านี้ผสมกับสิ่งอื่น
 ดึงกล่อมมาแล้วกวนเป็นกระยาสารทชน

เรื่องทำบุญตักบาตรกระยาสารทดังได้พรรณนามา บ่ง
 ให้เห็นว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับ "ผลแรกไถ" ซึ่งไทยได้แบบ
 อย่างมาจากอินเดีย แต่ที่กล่าวว่า เมื่อตักบาตรแล้วกวดหน้า
 อูทิศแก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว อาจเป็นอีกเรื่องหนึ่ง
 แต่เอามาทำรวมต่อกันเพราะการกวดหน้าอูทิศแก่บรรพ-
 บุรุษ ทางอินเดียเรียกว่าศราทธ์ เสียงในภาษาไทยเหมือน
 กันกับคำว่า สารท ซึ่งเป็นช่อฤดู แต่อย่างไรก็ดี ชนชื้อว่า
 ทำบุญแล้ว ก็มักกวดหน้าแผ่กุศลให้เสมอ..

กะเหรี่ยง

ชนชาวเขาเผ่าหนึ่งในประเทศไทย

ที่อยู่อาศัยอยู่ตามทิวเขาถนนธงชัยและทิวเขาตะนาวศรี อันเป็นทิวเขาพรมแดนระหว่างไทยกับพม่า มีอยู่ในจังหวัดเชียงราย จังหวัดแม่ฮ่องสอน และเลื่อนเข้าไปอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดลำพูนก็มี จังหวัดตาก จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดราชบุรี และจังหวัดเพชรบุรี ชาวกะเหรี่ยงเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของชาวกะเหรี่ยงส่วนใหญ่ในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ตามเขาต่าง ๆ ทางฝั่งขวาแม่น้ำสลิวันหรือแม่น้ำคง ในท้องที่ไทยใหญ่ที่เรียกว่ารัฐฉานใต้ แคว้นกะเรนนี้หรือกันทรวัต เมืองตองอู และเรื่อยลงไปตามพรมแดนต่อไทยไปถึงแคว้นตะนาวศรี และมีอยู่ในลุ่มน้ำอิรวดีตอนใกล้ทะเล กับในบริเวณเมืองพะสิม (Basseim) ต่อแดนแคว้นอาระกันหรือยะไข่

สำมะโนครัว กะเหรี่ยงในประเทศไทย ตามสำมะโนครัวสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ มี ๑,๓๖๗,๐๐๐ คน ส่วนกะเหรี่ยงในประเทศไทย ไม่มีตัวเลขในบัญชีทะเบียนสำมะโนครัว แต่กะวามอยราว ๖ หรือ ๗ หมื่นคน

แยกเผ่า ชาวกะเหรี่ยงแบ่งเป็นสามพวกใหญ่ คือ

๑. สกอ (Sgaw) อยู่ทางลุ่มน้ำอิรวดี ไม่ปรากฏมี
อยู่ในประเทศไทย พม่าเรียกกะเหรี่ยงพวกนี้ว่า บาม่ากะวิน
หรือ กะเหรี่ยงพม่า มีจำนวนราว ๕๑๘,๐๐๐ คน

๒. ปโว (Pwo) เรียกว่า สโจ (Scho) บัว (Pu) ^{๘๗}
ก็มี ไต่เก้ที่เรียกกันในประเทศพม่าว่า ตะเลงกะวิน หรือ
กะเหรี่ยงตะเลง อยู่ทางบริเวณเมืองพะสิม เพราะผสมกับ
ชาวตะเลงหรือมอญเป็นส่วนใหญ่ ลางที่ก็เรียกกะเหรี่ยง
พวกนี้และกะเหรี่ยงสกอว่ากะเหรี่ยงขาว มีจำนวนราว
๔๗๙,๐๐๐ คน ในประเทศไทยเรียกว่ากะเหรี่ยงเฉย ๆ
มีแพร่หลายในจังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดราชบุรี และ
จังหวัดเพชรบุรี ปัจจุบันนี้พวกกะเหรี่ยงขาวในประเทศไทย
พม่าเข้ารีตศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์เป็นจำนวนมาก
พวกมิชชันนารีที่เข้าไปเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ได้ตั้งโรงพยาบาล
และโรงเรียนขึ้น ชาวกะเหรี่ยงเหล่านี้ส่วนมากจึงได้รับ
การศึกษาแผนใหม่ ที่เป็นผู้ชายเข้ารับราชการและเป็นที่
เสมียนตามห้างหอกมามาก ที่เป็นผู้หญิงก็เป็นครูและนาง

๓. บไซ (Bghai) เรียกว่า บเว (Bwe) บเว (Buwe) ปเย-ยา (Pye-ya) ประกะรา (Pra-ka-ra) กะรา (Kara) และกะเรนนี่ (Karenni) ก็มี พม่าเรียกกะเหรี่ยงพวกนี้ว่า กายะห์ (Kayah) มีอยู่ในแคว้นกะเรนนี่ ล่างก็เรียกว่า กะเหรี่ยงแดง กะเหรี่ยงดำ และกะเหรี่ยงลาย ซึ่งเรียกตามสีเครื่องแต่งตัว ไทยเรียก ยางแดง มีอยู่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนและจังหวัดใกล้เคียง

พม่าเรียกกะเหรี่ยงเป็นชื่อรวมว่า กะเรน หรือ กะวิน (Kavin) ไทยตอนเหนือเรียกยาง ใต้ลงมาเรียกกะเหรี่ยง ส่วนชาวกะเหรี่ยงเรียกตนเองว่า ยาง หรือ ปะกะห์ (Pakah) พม่าเรียกกะเหรี่ยงที่เข้ารีตศาสนาคริสต์ว่า สะบิวกะวิน (Sa-byu Kavin)

นอกนั้นชาวชนที่เรียกว่า ตองสู (Taung-thu) คำพม่าแปลว่า คนเขา ปะดอง (Padaung) แเบอร์ (Ber) และมุเซอหรือละหุ ก็เป็นพวกในเผ่าเดียวกับกะเหรี่ยง ในประเทศไทยมีพวกกะเหรี่ยง ซึ่งถือตนว่าไม่ใช่กะเหรี่ยง แต่มีลักษณะต่าง ๆ ไม่สู้ผิดเพี้ยนกับกะเหรี่ยงนัก ทั้งภาษาก็มักคล้ายคลึงกัน จึงจัดได้ว่าเป็นกะเหรี่ยงสาขาหนึ่ง

เชื้อชาติและประวัติศาสตร์ ในบรรดาชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน หรือภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ มีอยู่เผ่าเดียวคือกะเหรี่ยง ที่จัดเข้าอยู่ในตระกูลภาษาของเผ่าไตไม่ได้ เคยเคยจัดเข้าไว้ในตระกูลภาษาทิเบต-พม่า และตระกูลภาษาไทย - จีน แต่บัดนี้ในวิชาชาติวงศ์วิทยา (Ethnology) จัดไว้เป็นเผ่าหนึ่งโดยเอกเทศ

นักปราชญ์ชาวตะวันตกกลางคนได้สันนิษฐานว่า 'ชนชาติกะเหรี่ยงหรือยางในสมัยดึกดำบรรพ์ เห็นจะมีภูมิลำเนาอยู่ในตอนใต้ของประเทศจีน โดยอาศัยหลักที่ว่าแม่น้ำยางจื่อเกียง หรือเอียงจื่อกั๋ง แปลว่าแม่น้ำชาติยาง อาจตั้งชื่อจากชาติยางก็ได้ ภายหลังถูกชนชาติจีนและชนชาติไทยในประเทศจีนรบกวน จึงหนีรนอพยพลงมาในแหลมอินโดจีน เข้าตั้งภูมิลำเนาไปตามเขาให้พ้นจากเบียดเบียน และวงศ์กะเหรี่ยงหรือยางเคยมีประเทศใหญ่อยู่ในแคว้นสิบสองปันนา เรื่องที่กล่าวนี้เป็นแต่สันนิษฐานเท่านั้น ไม่มีหลักฐานยืนยันอย่างไร พันตรีอิริกไซเดนฟาเดน ผู้เชี่ยวชาญทางชาติวงศ์วิทยาในประเทศต่าง ๆ แถบนี้ (ผู้แต่งเรื่อง Ethnology in Thailand) กระจ่างเศรษฐกิจการ

เป็นผู้ตีพิมพ์จำหน่าย) ว่าในแคว้นสิบสองปันนา (เชียงรุ่ง) แคว้นเชียงตุง ตอนพรมแดนตอนเหนือของประเทศไทย ตลอดไปจนถึงแคว้นหลวงพระบางและลุ่มแม่น้ำโขงใน ประเทศลาว มีชนชาติชาวพวกหนึ่งเรียกว่า เรียง หรือ ชาวเรียง เป็นชนชาติในตระกูลภาษามอญ-เขมร มีอยู่ทั่วไปในดินแดนเหล่านี้ ลางที่จะใช้สับสนปนกัน ในคำว่า ชาวเรียงและกะเหรียงก็เป็นได้

กะเหรียงในประเทศไทย

(ข้อความต่อไปนี้ ส่วนใหญ่ได้จากบันทึกเรื่อง กะเหรียงของจังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดราชบุรี จังหวัด เพชรบุรี และจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งกระทรวงมหาดไทย เอื้อเฟื้อส่งมา และจากบันทึกของ นายพูน สินธุเสก ซึ่งมี แก้วใจไปสอบสวนกะเหรียงทางจังหวัดราชบุรี แล้วจดส่ง มาให้พร้อมทั้งรูปถ่าย)

ประวัติ กะเหรียงในประเทศไทยได้ความร่วมมือกันว่า อพยพมาจากประเทศพม่ามานานมาแล้ว เพราะหนีโรค ระบาด หรือใ้รับการเบียดเบียนจกพวกอื่น เป็นต้น เช่น

กะเหรี่ยงในจังหวัดกาญจนบุรี ในชั้นเดิมเมื่อราว ๑๐๐ ปี
 เศษ ได้อพยพเข้ามาอยู่ที่แรกมีคนเป็นจำนวนน้อย ภาย
 หลังเมื่ออยู่เป็นสุขสบายดี ก็มีพวกพ้องอพยพเข้ามา มากขึ้น
 โดยลำดับ แล้วแยกย้ายไปอยู่ยังที่ต่าง ๆ ในท้องที่อำเภอ
 ทองผาภูมิและเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อเจ้าเมืองกาญจนบุรี ทาง
 ราชการจึงแต่งตั้งหัวหน้ากะเหรี่ยงคนหนึ่งเป็นเจ้าเมือง
 สังขละบุรี มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาศรีสุวรรณคีรี

รูปร่างและเครื่องแต่งกาย กะเหรี่ยงโดยมากมีรูปร่าง
 หน้าตาตลอดจนผิวพรรณคล้ายคลึงกับไทย แต่ผิวเหลือง
 ค่อนข้างขาว ผู้ชายแต่เดิมไว้ผมยาวม้วนเกล้าเป็นบันให้สูง
 ในตอนข้างหน้า ใช้ผ้าแถบยาวพันโพกเป็นยอดยื่นออกไป
 อย่างวงช้าง ถ้าเป็นเด็กหนุ่มใช้ผ้าโพกสีแดงหรือสีเขียว
 ถ้าเป็นผู้มีครอบครัวแล้ว ใช้ผ้าโพกสีขาวหรือสีดำ ใน
 คราวมีงานมักทำผมนี้ให้ยาวผิดปกติ ยาวถึง ๒ คืบก็มี
 ถือว่าสวยเป็นเจ้าชู บัจจุบันที่ตัดผมสั้นหรือโกนก็มี ผ้าถุง
 ใช้กางเกงขากว้าง ที่นุ่งผ้าโจงกระเบน (เพชร์บุรี) ก็มี
 เสื่อมขนาดยาวสีขาวคอขาวหลามตัด มีลายเส้นสีแดงยาว
 จากมุมคอลงมาจกชายเสื้อชงยาวจดข้อเท้า ๒ เส้น (กาญ-

จนบุรี) ที่ใช้เสื่อสีดำรูปเสื่อกระบอกมีลูกกระดุมมากอย่าง
 เสื่อลาวโซ่งก็มี (ราชบุรี) สวมเสื่อคอแขนสั้นก็มี และ
 นิยมเจาะหูกว้างใช้หลอกไม้รวกใส่ในช่องทั้ง ๒ ข้าง และ
 สวมสร้อยคอเงินแบบกะเหรี่ยง (เพชรบุรี) ที่ใช้เสื่อสีแดง
 ไม่มีแขนคอขาวหลามตัดก็มี (พวกยางกะเลอ — แม่ฮ่อง-
 สอน) นอกนั้นนิยมสะพายย่ามสีแดงขนาดเล็กสำหรับใส่ยา
 สบ ••• ตรงกันข้ามมีผู้สีต่าง ๆ

ผู้หญิงไว้ผมยาวและใช้ผ้าโพกเช่นเดียวกับผู้ชาย ถ้า
 หญิงสาวสวมเสื่อกระโปรงติดกันสีขาว คอรูปขาวหลามตัด
 แขนสั้น มีไหมพรมสีแดงสอดตามริมคอและแขนเสื่อ ลาง
 แห่งใช้ลูกบิดติดแทน ถ้าหญิงมีเรือนแล้ว เปลี่ยนเป็นถุง
 ชั้นสีดำ สวมเสื่อตัวและแขนสั้นรูปแบบพม่า ไม่ใช่ผ้า
 สีฉูดฉาดอย่างของหญิงสาวและมีแผ่นเงินบาง ๆ ทำเป็น
 รูปโค้งปลายงอสำหรับเกี่ยวข้างหลัง รัศมีมีแสงกลาง
 มีดอกไม้แซม เมื่อจะไปไหนมาไหน ถ้าตามปรกติใช้เชือก
 ผูกรัดไว้ โดยมากสวมกำไลมือเงินเกลี้ยง ๆ หลาย ๆ อัน
 นิยมสวมสร้อยคอและข้อมือร้อยด้วยลูกบิด และเจาะหู
 ถ่างโตอย่างเดียวกับผู้ชาย นิยมพินดาอย่างพนครนกินหมาก

โดยทาด้วยยางไม้ชนิดหนึ่งเรียกว่าต้นซุมิ (เห็นจะเป็น
ต้นไม้ที่ทางภาคเหนือ เรียกว่า จี หรือ ซี) โดยเหตุที่
กะเหรี่ยงเหล่านี้ใช้เสื่อสีขาว จึงได้ชื่อว่ากะเหรี่ยงขาว

ทำเลที่อยู่และอาชีพ มักสร้างบ้านปลูกเรือนอยู่ตาม
ไหล่เขาใกล้ ๆ ลำธาร โดยมากอยู่ตามเขาสูงไม่เกิน
๓,๐๐๐ ฟุต จึงอยู่ต่ำกว่าชาวเขาพวกอื่นมีแม่ มุเซอ
และก่อเป็นต้น ที่อยู่ต่ำลงมาข้างลำธารใหญ่ก็มีบ้างแต่ที่อยู่
ที่อยู่เป็นเรือนเครื่องผูกทำด้วยไม้ไผ่มุงด้วยใบไม้ ยกพื้น
สูงจากพื้นดินประมาณ ๑.๕๐ - ๒ ม. ข้างในเป็นห้องโถง
มีเตาไฟอยู่กลางห้อง ติดไฟอยู่ตลอดคืนสำหรับความ
อบอุ่นด้วยอากาศหนาวเฉียบ มีครัวอยู่ที่ชายคานานหนึ่ง
ตอนชายคานอกคานหนึ่งเป็นห้องสำหรับครอบครัวหลับนอน
ส่วนแขกคือผู้ที่มาแต่อื่น นอนอาศัยในห้องโถง เรือนมัก
มีระเบียบอยู่ทางคานสกัด และมีลูกกรงกันไซ้เป็นทริบแซก
ตรงยอดหลังคามักมีไม้ไขว้เป็นรูปคล้ายเขางั่ว การรักษา
บ้านเรือนค่อนข้างสะอาดดีกว่าชาวบัลชนับว่าพวกอื่น บัดจุบัน
ชาวกะเหรี่ยงที่เจริญปลูกเรือนเครื่องสับไซ้ไม้จริงอย่างเรือน
ฝากระดานกม

อาชีพ ทำไร่ข้าว ข้าวโพด ถั่ว งา และปลูกผักมีผัก
 แพงเป็นต้น นอกนั้นก็ปลูกฝ้ายและยาสูบไว้ใช้เอง ปีไหน
 ทำข้าวไม่ได้ก็ขุดหัวบุกหัวกลอยกินแทนไม่เลี้ยงสัตว์ ยิ่ง
 กว่านั้นยังห้ามไม่ให้ใครนำสัตว์เข้าไปในบ้าน ถ้าฝ่าฝืน
 ถือว่าผิดผี ถ้าเป็นหมู่บ้านใหญ่เก่าแก่ จะมีต้นไม้ยืนต้น
 ปลูกอยู่ด้วย เช่น มะพร้าว หมากรูด เป็นต้น ส่วนไร่นาทำนั้น
 อยู่ห่างไกลจากบ้านมาก ลางแห่งเดินถึง ๒ - ๓ ชั่วโมงก็มี
 เหตุนี้ ถ้าที่ทำอะไรดินจืดทำต่อไปไม่ได้ผล ก็ต้องหาที่ทำอะไร
 ใหม่ ที่ไกลออกไปมาก จึงจำเป็นต้องย้ายที่อยู่ตามไปด้วย

อาหารการกิน ค่อนข้างอดคืด กินข้าวเหนียว ข้าวเจ้า
 มีปลาร้าประจำทุกครัวเรือน อาหารส่วนมากได้จาก ปู
 ปลา ที่จับได้จากลำห้วยลำธาร เมื่ออยากกินเนื้อสัตว์ก็
 ออกป่าไปล่าหาเอาหมา อาหารเหล่านี้ใช้ต้มและเผาเป็นส่วน
 มาก ใช้ทอดไม่มีใครมี นอกนั้นก็มีการพริกและเกลือเท่านั้น แต่
 ก่อนเกลือเป็นของหายาก ถ้าไม่มีก็กินอาหารจืด ๆ โดย
 ลำพัง ปัจจุบันกะเหรี่ยงที่เจริญเพราะติดต่อกับชาวไทยด้วย
 การคมนาคมสะดวกขึ้นจึงมี กะปิ น้ำปลา เกลือ ปลาเค็ม
 และรู้จักต้มแกงอย่างแบบไทยตลอดจนเลี้ยงไก่ไว้กิน

ที่เลี้ยงควายไว้ใช้แรงก็มีบ้าง เรื่องนำสัตว์เข้าบ้านเป็นผิดผี
ก็เสื่อมกลายเป็นการถือไป เพราะสัตว์บ้ายิ่งหายากจนทุกวันนี้
การทำขนมกินแต่ก่อนใช้น้ำผึ้งแทนน้ำตาลเพราะหาน้ำผึ้ง
ในป่าได้ง่าย ขนมนั้นทำด้วยแป้งทอดคอลลกน้ำตาลและงา
อย่างขนมกอลอจีของจีน บัดนี้รู้จักใช้น้ำตาลกันทั่วไป
เพราะมาส่งตลาดในเมืองได้สะดวก แต่น้ำผึ้งในป่ากลับเป็น
ของหายากจน

เครื่องใช้ มีเครื่องมือสำหรับทำไร่ เช่น จอบ เสียม
มีด พร้า เป็นต้น ซึ่งไปซื้อเอาไม่ได้ทำเอง ลางแห่ง
ก็รู้จักเหล็กทำใช้ของตนเอง หน้าไม้สำหรับล่าสัตว์และ
คอกจับสัตว์ทำเอง นอกนั้นก็กระบุง ตะกร้า เป็นต้น ที่เจริญ
หน้อยก็มีหม้อข้าวหม้อแกงซึ่งซื้อไปจากในเมือง และ
ทอผ้าใช้เอง ชาวกะเหรี่ยงไม่ถนัดในการหาบหามของ
เพราะภูมิประเทศที่อยู่เป็นห้วยเป็นเขา ต้องขึ้น ๆ ลง ๆ
อยู่เสมอ ไม่สะดวกแก่การหาบหาม จึงใช้วิธีอย่างหนึ่งเรียก
ว่า “โง” คือมีภาชนะสานเป็นรูปกระบุงทรงสูงกันเรียกว่า
อย่างกระเชอสำหรับสะพายไว้ข้างหลัง มีสายสำหรับคล้อง
ไหล่ลอดแขนสองข้าง และอีกสายหนึ่งสำหรับคล้องโยง
ไว้กับหน้าผากพอดี เมื่อเดินทางไปไม่ต้องใช้มือจับถือเลย

ชีวิตประจำวัน เข้าตื่นนอนและรับประทานอาหารเช้า
แล้ว ก็ออกไปทำอะไรเย็นจึงกลับ กินอาหารเย็นแล้ว ถ้า
ไม่เล่นดนตรีร้องเพลงหรือสนทนากัน ก็เข้านอนแต่หัวค่ำ
ที่นอนไม่มี ใช้นอนกับพรมที่นอนไม่เป็นหมอนหนุน การ
อาบน้ำ อาบในลำห้วยลำธาร ไม่ใช่ผ้าผลัดอาบน้ำหรือ
แก้อาบน้ำ ผู้ชายใช้เครื่องปกปิดนิตหน้อย ส่วนผู้หญิง
ที่ใส่เสื้อยาวจะถอดขึ้นไว้บนฝั่ง แล้วค่อยหย่อนตัวลงใน
น้ำ พร้อมกับเลิกเสื้อขึ้นทีละน้อย จนตัวมิดน้ำแล้ว ก็เอา
เสื้อขึ้นโพกหัว เวลาขึ้นก็ค่อย ๆ เอาเสื้อลงทีละน้อย ๆ
ในทำนองเดียวกันจนถึงฝั่ง เสือกคลุมหมด แล้วจึงนั่งขึ้น
การเจ็บป่วยตามปรกติใช้ยากลางบ้าน และใช้น้ำมันทา
และน้ำมันกด ลางที่ก็มีเสกเป่า การทำน้ำมันที่ใช้สวด
เป็นภาษากะเหรี่ยงบ้าง ภาษาบาลีบ้าง เวลาเกิดโรค
ระบาดขึ้นในหมู่บ้านก็จะพากันอพยพย้ายที่อยู่หนีกันหมด
ทั้งให้คนเจ็บที่กำลังจะตายอยู่ตามลำพัง แต่ลางที่ก็มีคนนำ
เอาข้าวน้ำมาส่ง โดยมากใช้คนที่เคยเป็นและรอดมาแล้ว
เป็นผู้ส่ง พอส่งแล้วก็รีบกลับไป ทั้งคนป่วยให้ตายตาม

ศาสนา กะเหรี่ยงก็เหมือนกับชาวเขาอื่น ๆ คือนับถือ
ผีसांगเทวดา ว่ามีอำนาจบันดาลให้ดีให้ร้ายได้ จึงต้องมี
บนบานเช่นไหว้เพื่อขอความคุ้มครองป้องกัน ถ้าผู้ใด
เจ็บไข้ได้ป่วยหรือจะออกไปทางไกล ก็มักพิธีเรียกว่ากินผี
คือไปขุดหาตัวอ่อนหรือตัวตุ่มมาทำเป็นอาหาร เอาไปเช่น
ไหว้และบนบานที่โคนต้นไม้ใหญ่ ซึ่งนับถือว่ามีผีหรือ
เทวดาสงอยู่ เช่นไหว้แล้วก็นำเอาอาหารตุ่มกลับมากิน
แต่การกินนมเงือกไฮห้ามกลางประการ เช่นพ่อตาแม่ยาย
ต่างว่ามีลูกเขย ๓ คน อันตัวแรกพวกลูกเขยกินไม่ได้
แต่พ่อตาแม่ยายลูกหลานกินด้วยกันได้ ส่วนลูกเขยต้อง
หามากินต่างหากคนละตัว กินทอย ๆ กันไปใช้ว่าจะหา
อันมาได้ ๓ หัววันเดียวกันก็กินวันเดียวกันนั้นไม่ ต้องให้
ลูกเขยคนใหญ่กินก่อนวันหนึ่ง และลูกเขยคนรองลงไป
กินก็กินถัด ๆ กันไปคนละวัน และพ่อตาแม่ยายกินด้วย
ได้ การกินผีนี้ ถ้าบิโหมมีความสบายดีก็ไม่ต้องทำพิธี ถ้า
บิโหมมีการเจ็บป่วยบ่อย ๆ ก็ต้องมีการกินผี सांगพวกใช้
ไก่เป็นเครื่องเช่นบูชา และตรงปากทางจะเข้าบ้าน มัก
มีไม้ไผ่ขุดเป็นรูปเฉลวทูลาเลือดไก่เสียบขนนกปักไว้ริมทาง

เพื่อเช่นผีที่อาจเข้ามาทำร้าย จะได้กินแล้วไม่เข้ามา
กะเหรี่ยงที่เจริญนับถือพุทธศาสนาด้วย และบางคนบวช
เป็นพระภิกษุก็มี

ภาษา กะเหรี่ยงมีภาษาเป็นลักษณะรูปคำโดด คำพูด
ที่พ้องกับคำไทยก็มี พ้องกับมอญและพม่าก็มี แต่คงเป็น
คำที่ยืมเอาไปจากไทย หาใช่เป็นคำเดิมของกะเหรี่ยงไม่
การเรียงคำเข้าประโยคมักเอาคำวิเศษณ์ไว้หน้านาม ต่อไป
นี้ เป็นข้อความในบทเพลงภาษากะเหรี่ยงบทหนึ่ง ซึ่งหญิง
เป็นผู้ร้อง

“คล่องคู้ทงลยูเอ็ง
ลองนางฮเฮลลือเขลิกเล็ง
เกอຍิงพาเกยะเวกเซ็ง
เจกเมโพเลอเมโพเล็ง”

(ภูเขาใหญ่หวังเหวลิก
เราจะวิ่งตามเธอไม่ทัน
ได้ยินเสียงชะนัฉนั๊กขานรับ
คิดว่าเป็นคุรรูกก็เลยไม่ไป)

ดนตรีและเพื่อนรำ ในวันเทศกาล เช่น สงกรานต์
 สาราท หญิงชายจะร้องแกกันคนละ ๔ วรรค หรือ ๒ คำ
 คลอด้วยเสียงแคนและซอ ได้ความว่าแคนซอมาจากที่อื่น
 ส่วนซอทำเอง บ้างก็ร้องรำทำเพลงเล่นแคนเที่ยวกันไป
 ตามหมู่บ้านใกล้เคียง การเล่นชนิดคล้ายเล่นเพลงที่เรียก
 ในภาษาไทยว่า เพลงอิแซว กะเหรี่ยงเรียกว่า หม่าตะคู้
 ต่อไปนับเป็นตัวอย่างคำร้องเกี้ยวกัน ซึ่งแปลเป็นคำไทย
 แล้ว

หญิง : ไปพ้นไร่ที่ปลายห้วยเล็ก เธอมีดอกไม้แล้วหรือ
 ยัง ถ้าไรเธอติดกับไรฉัน ฉันจะให้พันธุ์ดอกไม้
 แก่เธอบ้าง

ชาย : เห็นหน้าเธอได้ยินเสียงเธอ ล้ำคิดรำพัน จะ
 เชื้อหรือกกกล้วยเธอจะพูดเท็จ กล้วยจะพูดไม่จริง

หญิง : ฉันอยู่คนเดียวไม่มีใครจะรักษาฉัน . ฉันต้องอยู่
 บ้านร้าง ไม่มีใครเลี้ยงดูแม่แต่คนเดียว

ชาย : ฉันมองเธอก็กเหมือนคู่ครองของฉัน " จะใช้คู่
 ครองจริงหรือไม่ก็ไม่แน่ ถ้าฉันทราบว่าเป็น

TJDC 13/10/2563
 คู่ครองจริง . ฉันจะรบมาอยู่ด้วย

การพอรำมีผู้หญิงยื่นเข้าแถวเรียง ๔ หรือ ๖ มี
 ประมาณ ๒๐-๓๐ คน จะร้องรำไปตามบทเพลงซึ่งมีเสียง
 คนตรีคลอ ทำทางและบทบาทที่รำพอนคล้ายการพอรำ
 พม่า กะเหรี่ยงเรียกการพอนแบบนี้ว่าตง นอกนยังมีการ
 แสดงเป็นเรื่องราวอย่างละคร มีคนตรีบรรเลงและพอรำ
 สลับกันไป

• **ประเพณี-การเกิด** กะเหรี่ยงกลางพวกมีหมอต้าแย
 ประจำบ้านทำหน้าที่ให้หญิงคลอดกินและอาบจนกว่าจะ
 ออกไฟ ลางพวกมีสามีทำหน้าที่เป็นหมอต้าแยเสียเอง
 เมื่อคลอดแล้วเอารกใส่กระบอกฝังดินหรือมัดไว้กับต้นไม้
 ในป่า ในระหว่าง ๗ วันที่อยู่ไฟ ห้ามคนอื่นจะเข้าไป
 ในบ้านไม่ได้ ต่อจาก ๗ วันแล้วก็ไม่ห้าม ถ้ามีใครมาเยี่ยม
 ระหว่างนี้ ก็ใช้ชื่อของผู้มาเยี่ยมตั้งชื่อให้แก่เด็กทีเดียว

การแต่งงาน หญิงสาวอายุ ๑๕ ปีลงมาถือว่าเป็นเด็ก
 ใครจะไปเกี่ยวหรือยุ่งทางชู้สาวไม่ได้ สู้ชอกก็ไม่ได้ ถ้าไป
 ถูกเหอตองตัวถือว่าผิดประเพณี ต้องเสียค่าปรับ ในระยะ
 นสวมเสื้อยาวตัวเดียวไม่นุ่งชิ้น พออายุเลย ๑๕ ปีแล้ว
 ถือว่าเป็นสาว เปลี่ยนนเครื่องแต่งตัวใหม่ นุ่งชิ้นกรอมเท้า

สวมเสื้อยาวตอนนั้นมีสิทธิ์จะเลือกคู่ได้ ตามปรกติกการเป็น
 ผัวเป็นเมีย ไม่มีการสู่ขอและเรียกเงินสินสอดทองหมั้น
 หนุ่มสาวเลือกหาคู่ครองตามสมัครใจ เมื่อรักใคร่กัน
 ฝ่ายชายจะถือโอกาสไปหากันได้ในเวลาค่ำคืนเรียกว่า ย่อง
 สาว แต่ถ้ายังไม่รู้จักมักคุ้นกันจริง ๆ ฝ่ายหญิงจะต้อง
 จุดไฟเป็นการแสดงให้รู้ว่ายังไม่รัก ถ้าฝ่ายหญิงกับฝ่ายชาย
 รักใคร่กันจริง ๆ จนถึงกับได้ตกลงจะเป็นคู่ครองกัน ฝ่าย
 หญิงจึงยอมให้นอนค้างแรมได้ เมื่อใกล้สว่างฝ่ายชาย
 จะต้องรีบลงเรือนไป ฝ่ายหญิงก็จะกระซิบให้พ่อแม่ของ
 ตนคอยดักจับเมื่อฝ่ายชายมานอนค้างอีก เมื่อฝ่ายชายถูก
 จับได้ เรียกว่าถูกจับคาห้อง ฝ่ายชายจะต้องบอกให้พ่อแม่
 ของตนมารับรู้และผูกมัดข้อมือเป็นการนัดแต่งงาน ถ้า
 ฝ่ายชายผิดสัญญา จะถูกลงโทษทาง “สังคมนุมนัติ” คือ
 จะถูกพวกชาวบ้านเกลียดชังไม่คบค้าด้วย และต้องหนีไป
 อยู่ท่อน มิฉะนั้นจะต้องเสียค่าปรับใหม่ให้กำนันผู้ใหญ่บ้าน
 ในการนี้ฝ่ายชายจะต้องจัดหาเครื่องแต่งงาน มี “น้ำ ๑” ชั้น
 เงิน ๒ สลึง “ดอกไม้และด้ายสำหรับผูกมัดข้อมือ” เมื่อไปถึง
 บ้านฝ่ายหญิงแล้ว “ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงจะจัดให้ฝ่ายชายให้ไว้

ผีเรือน แล้วนำหญิงมาผูกมัดข้อมือ ผู้ใหญ่หรือแขกที่สูง
อายุประพรหมนำมนต์ให้คู่บ่าวสาว เสร็จแล้วเอาเงิน ๑ สิ่ง
ทิ้งลงในน้ำ อีกสิ่งหนึ่งขว้างทิ้งบนดิน เป็นเสร็จพิธี
กลางแห่งพ่อแม่ทั้งสองฝ่าย พร้อมทั้งคู่บ่าวสาวและคนอื่นๆ
ที่ไม่ได้เป็นญาติอีกคนหนึ่งกินข้าวร่วมกัน กินเสร็จแล้วทูล
ภาชนะไปรยข้าวที่เหลือลงบนเรือนถือว่าเป็นโชคดี เสร็จ
แล้วคู่บ่าวสาวไปล้างเท้าผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายด้วยน้ำขมิ้น เพื่อ
ขอศีลขอพร และฝ่ายชายจะต้องอยู่บ้านฝ่ายเจ้าสาวอย่าง
น้อยบั้นหนึ่ง แล้วจึงจะแยกไปอยู่ต่างหากที่อื่นได้ ส่วนพิธี
แต่งงานของพวกยกยวงกะเลอ มีการหาฤกษ์ยามโดยใช้เสียง
กระดุกไก่ เมื่อคู่แต่งงานสุขกันแล้ว จะต้องรอเตรียมตัว
อีก ๒ ปี ฝ่ายหญิงมีภาระเลี้ยงหมูไว้ให้โตพอเลี้ยงแขก
ในวันแต่งงาน และเตรียมทอเสื่อผ้าฝ่ายชายไว้ให้ ฝ่ายชาย
ต้องเตรียมเงินทุนสำหรับแต่งงาน การจัดงานหากมีฐานะ
คึกฉิมมี ๓ วัน ๓ คืน ทயากจนก็มีวันเดียวแล้วไปกราบไหว้
ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่าย ตามปรกตชีวะกะเหรียงไม่ค่อยประพฤติ
หละหลวมในเรื่องชู้สาว และโดยมากมีสันโดษแต่ใน
คูครองของตน ตามธรรมตาไม่ใคร่ยอมแต่งงานกับคน

พวกอื่น นอกจากฝ่ายชายจะยอมทำพิธีรวมกันผีและอยู่กับ
ฝ่ายหญิง

การหย่าร้าง ฝ่ายเมียจะหย่าร้างกันได้ โดยทั้งสองฝ่าย
ไปหาผู้ใหญ่ให้รู้เห็น และเสียเงินเป็นพยานค่ารู้เห็นคนละ
๑๐ สลึง แต่ฝ่ายหนึ่งต้องการหย่าร้างอีกฝ่ายหนึ่งไม่
ยินยอม ฝ่ายที่ต้องการขอลีกต้องเสียเงินให้แก่อีกฝ่ายหนึ่ง
๓๐ บาทก็เป็นอันเลิกกันได้ ส่วนลูกเท่าถ้ามีแบ่งกันไป
สุดแล้วแต่จะตกลงกัน ถ้าฝ่ายชายสมัครใจจะเลิกร้าง และ
ฝ่ายหญิงยังไม่มีท้องมีลูก ฝ่ายชายต้องเสียเงินให้แก่ฝ่าย
หญิง ๕ บาท ถ้าฝ่ายหญิงมีท้องหรือมีลูกอ่อน ฝ่ายชายต้อง
เสียเงินค่าขอหย่าสุดแต่ฝ่ายหญิงจะเรียกร้องเป็นเงิน ๖๐
บาทถึง ๑๕๐ บาท ถ้าฝ่ายหญิงละทิ้งฝ่ายชาย ฝ่ายหญิง
ต้องเสียเงินให้ฝ่ายชาย ๕ บาท ชาวกะเหรี่ยงจะมีภรรยา
กี่คนก็ได้สูงแต่ช่วยหญิงจะรักใคร่กัน

การรับแขก เมื่อมีแขกมาสู่บ้าน ผู้เป็นเจ้าบ้านต้องรีบ
จัดหาอาหารให้แขกรับประทาน เวลาแขกก้าวขึ้นเรือน
บึงเอื้อนเหยียบบันไดหัก เจ้าบ้านต้องเสียค่าทำขวัญให้แก่
แขกเป็นเงิน ๖ บาท เพราะถือว่าแขกที่มาหานำเอาลาภ

มาให้ ตรงกันข้ามเมื่อแขกจะกลับ บังเอิญเหยียบบันได
หักต้องเสียเงินเป็นค่าทำขวัญให้แก่เจ้าบ้าน ๖ บาท เพราะ
ถือว่านำเอาลาภจากบ้านไปหมด นอกนั้นก็ใครกระโดด
จากเรือน หรือทำดาบ มีด บิน เงินทองหรือของมีค่า
ตกในบ้านใคร ต้องเสียเงินเป็นค่าปรับค่าถ่าย มิฉะนั้น
ของนั้นจะตกเป็นสมบัติของบ้านนั้น

เทศกาลตรุษสารท กะเหรี่ยงถือว่าวันขึ้นค่ำเดือน ๖ เป็น
วันขึ้นปีใหม่ มีการจัดทำอาหารสังเวद्यเทวดาและบูชา
พระพุทธรูป ถ้ามืดในตอนเช้า และในตอนค่ำจัดทำดอกไม้
รูปเทียนบูชาพระพุทธรูปและเทวดา ส่วนในวันตรุษวัน
สงกรานต์และวันสารทก็ถือเหมือนอย่างชาวไทย พิธีทำ
ก็เช่นเดียวกับที่กล่าวมาข้างต้น นอกนั้นมีเทศกาลกินข้าวห่อ
ในกลางเดือน ๙ ใช้ข้าวเหนียวแช่ค้างห่อด้วยใบตองต้ม
ให้สุกจมน้ำตาลอยวงขนมจ้างของจีน

การตาย เมื่อมีการตาย ก็มีการไปเยี่ยมศพ ก่อนจะ
เอาศพไปฝังมีการอายน้ำศพก่อน แล้วจึงเอาเสื่อห่อศพ
ผูกมัดเสร็จแล้วก็นำเอาไปฝัง ถ้าตายเช้ามืดก็เอาไปฝังเวลา
เย็น ถ้าตายเวลาเย็นก็เอาไปฝังเวลาเช้ามืดรุ่งขึ้น การฝัง

เอาศิระศพหันไปทางตะวันตก และมีเครื่องเช่นข้าวเปลือก ๑ ถ้วย ข้าวสุก ๑ บัน ในตอนกลางคืนเมื่อศพยังอยู่บนเรือน มีการอยู่เป็นเพื่อนศพตลอดคืน แล้วนานๆ จึงจะคิดรวมกันทำพิธีเผาเสียครั้งหนึ่ง คือเผาพร้อมกันคราวละหลายศพด้วยกัน โดยชุดเอากระดูกขึ้นมาบรรจุภาชนะนิมนต์พระสงฆ์ไปสวดบังสุกุลแล้วจึงเผา นำเอาอัฐิบรรจุภาชนะแล้วไปฝากไว้ที่วัด ประเพณีเผาศพที่กล่าวนี้ คงเป็นของใหม่ที่ได้แบบอย่างไปจากไทย เมื่อนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว

กะหฺร่าง

กะเหรียงและกะหฺร่าง มีรูปร่างหน้าตา เครื่องแต่งกาย อาหารการกิน บ้าน เรือน ภาษา และประเพณีคล้ายคลึงกันมาก จะมีแตกต่างกันแต่ส่วนที่เป็นปลีกย่อย

ตามตำนานว่า ชายกะเหรียงคนหนึ่งเป็นชุกกับหญิงกะเหรียงคนหนึ่ง ซึ่งเป็นเมียของผู้อื่น ซึ่งตามประเพณีกะเหรียงถือว่าผิดศีลธรรมอย่างแรง ต่อมาหญิงชายผู้นั้นมีลูกเข้าด้วยกันหลายคน แล้วภายหลังเลกราบกัน และแบ่งลูก

แยกทางกันไป ฝ่ายภรรยาเป็นต้นตระกูลของกะเหรี่ยง
 ฝ่ายสามเป็นต้นตระกูลของกะเหรี่ยง นี่แสดงว่ากะเหรี่ยง
 และกะเหรี่ยงเดิมเป็นพวกเดียวกันแต่ห่างเหินกันมานาน
 จึงกลายเป็นคนละพวกไป กะเหรี่ยงเรียกพวกตนเองว่า
 บกยอ ส่วนกะเหรี่ยงเรียกตนเองว่า กะโพลง

การแต่งกายจะทราบได้ว่าเป็นกะเหรี่ยงหรือกะเหรี่ยง
 ให้ดูที่เสื้อ ถ้าเป็นกะเหรี่ยงเสื้อสั้นแค่อว ถ้าเป็นกะเหรี่ยง
 จะปล่อยเสื้อยาวจนถึงครึ่งขาเหนือเข่า กะเหรี่ยงส่วนมาก
 มักตั้งบ้านเรือนอยู่ตามที่ราบเชิงเขาใกล้ลำน้ำลำธารใหญ่
 และมักตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งมีอาชีพทำนาทำไร่และ
 เลี้ยงสัตว์ มีวัว ควาย หมู เป็ด ไก่ เหตุนี้กระมังจึงเรียกว่า
 กะเหรี่ยงบ้าน กะเหรี่ยงมีความขยันขันแข็งดีกว่ากะเหรี่ยง
 แต่ชอบกินเหล้า ผักกันมาแต่เด็ก ผิดกับกะเหรี่ยงซึ่งแต่
 เดิมไม่ชอบกินเหล้า ใครนำเข้าไปในบ่อนถือว่าผิดผี

พวกกะเหรี่ยงและกะเหรี่ยงที่เคยส่งสมัครกับชาวไทย
 ประกอบทั้งมีโรงเรียนไทยตั้งอยู่ในตำบลต่าง ๆ ที่มีพวก
 กะเหรี่ยงกะเหรี่ยงอยู่ พวกเหล่านี้จึงส่งบุตรหลานมาเรียน
 กันมาก เด็กชาวกะเหรี่ยงและกะเหรี่ยงรุ่นอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี

แต่งตัวเป็นอย่างชาวไทยกันหมด ส่วนผู้ใหญ่อีกเล็กไว้ผมยาว จะคงรักษาประเพณีเดิมของตนก็มีแต่คนรุ่นเก่า ผู้หญิงกะเหรี่ยงและกะเหรี่ยงที่ตัดผมอย่างสมัยใหม่ก็มีกันบ้าง

ยางแดง

ยางแดงเป็นพวกกะเหรี่ยงที่มีมากในจังหวัดแม่ฮ่องสอน รูปร่างดำเตี้ย ผิวค่อนข้างดำ ผิดกับกะเหรี่ยงพวกอื่น นักปราชญ์มีความเห็นว่ายางแดง จะเป็นพวกกะเหรี่ยงที่ผสมกับพวกละว้า การแต่งกาย ผู้ชายนุ่งกางเกงขากว้าง เสื้อสีดำ มีผ้าโพกศีรษะ สะพายดาบ สบกล่องเป็นประจำ ผู้หญิงนุ่งผ้าแถบสั้น ๆ สีแดงรวขาว ใส่เสื้อสีดำ สะพายบาเดียว มีแถบผ้าผูกทับบนเอว ปลอยชายไว้ข้างหลัง โพกศีรษะด้วยผ้าแดงสลบขาว มีเส้นด้ายผูกผูกไว้ที่หัวเข้าทั้งสองข้างเป็นปมใหญ่สีดำ เรียกว่า "เซียง" ได้ความว่ามีไว้สำหรับกันเมื่อยขาเวลาขึ้นเขา ยางแดงมีลักษณะหลายอย่างที่เหมาะกับกะเหรี่ยง แต่ว่าสกปรกมากกว่าชาวเขาพวกอื่น ศกสนามักการเช่นผีหรือเลียงผี เพื่อเอาใจผีไว้ไม่ให้มา

เบียดเบียน ผืนดินแบ่งออกเป็นผืนใหญ่ หรือผืนเมืองและผืนน้อย
 การเลี้ยงฝ้ายคือฆ่าไถ่คู้หนึ่งเหล่าขวิดหนึ่ง นำไปเช่นที่โคน
 ต้นไม้ใหญ่ และมีการผูกข้อมือด้วยเส้นด้าย และทำพิธี
 เสกเบ้าอ่อนวอนผีไปพร้อม ๆ กัน ระหว่างเลี้ยงฝ้ายห้าม
 ไม่ให้ใครเข้าออกจากหมู่บ้าน ผู้ใดฝ่าฝืนต้องถูกรับ ที่
 ประทับของผีเป็นศาลเล็ก ๆ สูงประมาณ ๒ ศอก เมื่อเสร็จ
 พิธีกรรมการเลี้ยงและร้องรำทำเพลงกัน การแต่งงานมีแห่
 เจ้าบ่าวไปบ้านเจ้าสาว เมื่อไปถึง ให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวนั่ง
 คู่กัน ผู้เฒ่าเอาข้าวสุกก้อนหนึ่งข้างในใส่เครื่องในหมูต้ม
 ยื่นให้เจ้าบ่าว เจ้าบ่าวจะแบ่งครึ่งหนึ่งให้เจ้าสาว ต่างจะ
 ต้องกินข้าวก้อนนี้ให้หมดด้วยกันคนละครึ่ง แล้วผู้เฒ่าจะ
 เอาด้ายผูกมัดมือเจ้าบ่าวเจ้าสาวให้ติดกัน ให้ศีลให้พร
 ต่อจากนั้นก็นั่งงานรื่นเริง แล้วกระบวนแห่จะพาเจ้าบ่าว
 กลับไปร้องเพลงกันที่บ้านเจ้าบ่าวอีกครั้งหนึ่งก่อน จึงจะ
 พาเจ้าบ่าวมาส่งยังบ้านเจ้าสาว.

คงคา

แม่น้ำใหญ่สายหนึ่งในประเทศอินเดียตอนเหนือ คือ ที่เรียกว่ามัทรมประเทศ จัดเป็นแม่น้ำสายหนึ่งใน ๕ สายใหญ่ที่เรียกว่า บัญจมหานที ซึ่งมี คงคา ยมุนา (ชุมนา - Jumna ในปัจจุบัน) อจิรวตี (เป็นรปตี - Rapti ในปัจจุบัน) สรรภู (โคครา - Gogra ในปัจจุบัน) และมเหี (คันทก - Gandak ในปัจจุบัน) แม่น้ำคงคาเป็นแอ่งรับน้ำจากแม่น้ำสายต่าง ๆ ซึ่งไหลจากตอนใต้ของเทือกเขาหิมาลัย ลงมาสู่มัทรมประเทศ ยอดน้ำเกิดจากถ้ำน้ำแข็งแห่งหนึ่งที่เชิงเขาหิมาลัยซึ่งปกคลุมด้วยหิมะ อยู่เหนือเทวาลัยคงโคตริ (Gongotri) ในรัฐครหवाल (Garhwal) ซึ่งเป็นอาณาเขตทางตะวันตกเฉียงเหนือของแคว้นอุตพรประเทศ ในปัจจุบัน มีความสูงจากระดับพื้นทะเล ๑๓,๘๐๐ ฟุต มีความยาวทั้งหมดราว ๒,๔๙๔ กม.

แม่น้ำคงคาเมื่อไหลออกจากปากถ้ำน้ำแข็งที่ใกล้เทวาลัยคงโคตริแล้ว ไม่ช้าก็ไหลตัดภูเขาเป็นซอก แล้วมาออก ณ ที่ซึ่งเรียกชื่อว่า हरिद्वार (Haridwar) ที่हरिद्वारนี้และ

ที่เทวาลัยคงโคตริ ชาวฮินดูนับถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์
ยิ่ง แม่น้ำคงคาตอนเหนือเรียกว่าแม่น้ำภาคีรณี (Bhagirathi)
ต่อเมื่อไหลมาสบกับแควแม่น้ำชาหนวี (Jahnavi) และ
แม่น้ำอลกนันทา (Alakananda) จึงเรียกว่าแม่น้ำคงคาเริ่ม
แต่นั้นเรื่อยต่อมา

ถัดจากนั้นแม่น้ำคงคาไหลคดเคี้ยวลงสู่ทิศตะวันออก
เฉียดใต้ผ่านเมืองต่าง ๆ หลายเมือง จนไหลมาถึงเมือง
อัลลहाบาท (Allahabad) ลักษณะของแม่น้ำคงคาจึง
เปลี่ยนรูปเป็นแม่น้ำใหญ่ เพราะตอนต้นของแม่น้ำคงคา
จนถึงเมืองอัลลहाบาท มีลักษณะไม่กว้างใหญ่เท่าไรนัก
และมีโขดแก่งและแอ่งน้ำเป็นห้วง ๆ อยู่ระกระไป ต่อถึง
ฤดูฝนเมื่อหิมะบนเทือกเขาหิมาลัยละลาย จึงจะมีปริมาณ
น้ำมากกว่าปรกติ ตอนที่แม่น้ำคงคาไหลมาสู่เขตเมือง
อัลลहाบาท มีระยะทางจากยอดน้ำถึงที่นั่นได้ ๑,๐๖๔ กม.
ตรงนี้ แม่น้ำซุมนา (ยมนา) ซึ่งเป็นแม่น้ำใหญ่อีกสายหนึ่ง
และมียอดน้ำจากเทือกเขาหิมาลัยเหมือนกัน แต่ห่างจาก
ยอดน้ำแม่คงคาไปทางทิศตะวันตก ได้ไหลมาสบกับแม่น้ำ

๒. TUDC ๒ ๑๓ 13/10/563
คงคาทางฝั่งขวาแล้วรวมกันเป็นแม่น้ำคงคาสายเดียว

ตรงที่แม่น้ำทั้งสองนั้นมาสบกันเรียกว่าประยาค(Prayag)
 บาลีเป็นปยาค ชาวฮินดูถือว่า เป็นสถานศักดิ์สิทธิ์ที่สุด
 เพราะกล่าวกันว่าแม่น้ำสรสวตี (saraswati) ไหลมุดดินมา
 โผล่ขึ้น และรวมกันกับแม่น้ำคงคา ณ ที่ตรงนั้นด้วย จึงได้
 เรียกที่ตรงนั้นว่า ตรเวณี อีกชื่อหนึ่ง ซึ่งในเรื่องกามนิค
 เรียกว่า จุพาตรีคุณ ณ สถานที่นี้ ทุกๆ ๑๒ ปี
 ครั้งหนึ่ง มีงานออกร้านเป็นงานใหญ่เรียกว่า กุมภเมลา
 เพราะเป็นขณะที่ดาวพฤหัสบดี ยกขึ้นสู่วาศีกุมภ์และพระ
 อาทิตย์ยกขึ้นสู่วาศีเมษ มีประชาชนชาวฮินดูนับจำนวน
 เป็นล้านพากันทำบุญยাত্রามาสระบาปส่นานกายในแม่น้ำ
 คงคาตรงที่นี้ งานเริ่มวันแรมค่ำหนึ่งเดือนมาฆะ ไปสิ้นสุด
 ลงในวันกลางเดือนที่ถัดไป ผู้ใดได้อาบน้ำสระบาป
 ตอนที่แม่น้ำสบกันทุกวันและถือศีลอดอาหารตลอดทั้งวัน
 เป็นเวลาให้ใดครบเดือนหนึ่งเต็ม ผู้นั้นได้ชื่อว่า เป็น
 กัลปภาชิ ได้บุญแรง

ในบรรดาแม่น้ำใหญ่ของอินเดีย ไม่มีแม่น้ำใดมีความ
 ศักดิ์สิทธิ์เสมอด้วยแม่น้ำคงคา ชาวฮินดูมักจะเรียกแม่น้ำ
 นี้ด้วยความเคารพกว่า คงคาม่าตา หรือพระแม่คงคา นับ

ตั้งแต่ยอดน้ำที่เชิงเขาหิมาลัยลงมา จนถึงปากน้ำออกทะเล
ที่อ่าวเบงกอล ไม่ว่าตอนไหน ล้วนเป็นสถานที่ที่มีความ
ศกตสิทธิ์ทงนนั้น แม่แม่น้ำอื่นในอินเดีย ซึ่งถือว่าเป็นแม่น้ำ
ศกตสิทธิ์ ก็เพราะเชื่อกันว่าได้รับความศกตสิทธิ์จาก
แม่น้ำคงคา โดยเข้าใจว่าแม่น้ำคงคาไหลมุดใต้ดินไปต่อ
เนื่องกับแม่น้ำเหล่านั้น

เรื่องราวอันเป็นตำนานเกี่ยวกับแม่น้ำคงคา มีปรากฏ
เป็นครั้งแรก ก็คือในมหากาพย์มหาภารตและรามายณะ
แล้วจึงมีเรื่องอยู่มากมายในหมวดคัมภีร์ปุราณะ ซึ่งได้เค้า
เรื่องจากมหากาพย์ทั้งสองทกล้วนนี้ พระเป็นเจ้าทั้งสาม
ของลัทธิศาสนาฮินดู คือ พระพรหม พระศิวะ (อิศวร)
และพระวิษณุ (นารายณ์) แต่ละองค์ก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับ
กับแม่คงคา ในเรื่องกล่าวว่าแม่คงคา ลงมาจากสวรรค์
ตอนนั้นเรียกว่าวิยทคงคา หรือสวรรค์คงคา ไหลออกจาก
พระอังกูฐ (นิ้วหัวแม่เท้า) ของพระวิษณุเป็นเจ้า กามนิต
และวาสิฏฐีในเรื่องกามนิตปฏิญาณต่อกันด้วยเรื่องความรัก
ก็อ้างเอาแม่คงคาบนสวรรค์ ซึ่งเห็นเป็นทางขาวตั้งเงินยวง
พาดยาวไปบนท้องฟ้า คือทางช่างเผือกให้เป็นสักขีพยาน

เหตุที่แม่คงคาไหลจากสวรรค์ลงมาสู่มนุษยโลก ก็ด้วยการบำเพ็ญตบะของท้าวภคิรณผู้สืบเชื้อสายจากท้าวสคร เพื่อขอให้แม่คงคาไหลลงมาล้างอริและอังการถ่านเถาของโอรสหม่นองค์ ซึ่งถูกพระกบิลฤๅษณ์เผาไฟไหม้ตายหมดให้พ้นจากบาปมลทิน (ดูเรื่องในพระราชนิพนธ์บ่อเกิด รามเกียรติ์) เหตุนี้แม่คงคาจึงได้ชื่อว่าแม่น้ำภคิรณี แปลว่า เนื่องด้วยท้าวภคิรณ และเรียกปากน้ำแม่คงคาที่ออกทะเลว่าสาคร แปลว่า เนื่องด้วยท้าวสคร เพราะเหตุนี้ชาวอินทจึงนับถือแม่น้ำคงคาว่า บริสุทธิศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดได้อาบหรือได้ดื่มน้ำแม่คงคา สามารถล้างบาปที่มีอยู่ให้หมดสิ้นไป แม้แต่อริและถ่านเถาของผู้ใด ถ้าได้ลอยไปและจมลงในแม่น้ำคงคา ก็จะปลดเปลื้องบาปของผู้นั้นได้ในทำนองเดียวกัน ขณะแม่คงคาถูกบังคับด้วยอำนาจตบะให้ต้องไหลลงมาจากสวรรค์ ก็กริ้วและไหลเทลงมาอย่างแรง ร้อนถึงพระศิวะทรงเกรงว่าโลกจะไม่สามารถต้านทานความแรงของน้ำที่ไหลลงมาได้ จึงต้องเอาพระขนงรับน้ำแม่คงคาไว้ แล้วให้ไหลเป็นทาง ๆ ไประหว่างพระศิวา ค่อมวยผมที่เกล้าไว้อย่างยุ่งเหยิง ปล่อยให้ไหล

และระบายนงมาสุมมนุษย์โลกเป็น ๗ สาย เรียกว่า สัปต-
 สินธพ คือ แม่น้ำสินธุ ๗ สาย ซึ่งแม่น้ำคงคาก็เป็น
 สายหนึ่งในแม่น้ำทั้ง ๗ นี้ (แม่น้ำสินธุทั้ง ๗ ตามคัมภีร์
 รามายณะและคัมภีร์ปุราณะ ว่าได้แก่แม่น้ำ นลินี หลาทีนี
 และปาวนี แยกไหลไปทางตะวันออก แม่น้ำ จักษุ สีตา
 และสินธุ แยกไหลไปทางตะวันตก ส่วนแม่คงคาโดยตรง
 เรียกว่า ภาคีรตี ไหลไปทางใต้ แต่ในคัมภีร์พระเวทและ
 คัมภีร์มหาภารตมีชื่อต่างออกไปจากนี้) โดยเหตุที่พระศิวะ
 ทรงรับแม่คงคาไว้ พระองค์จึงมีพระนามหนึ่งว่า พระ-
 คงคาธร สถานที่ซึ่งทรงเอาพระชฎารับแม่คงคาไว้ คือ
 ที่เรียกว่าเทวาลัยคงโคตริ อันเป็นแดนมีแต่ปลักหิมะ ขณะ
 แม่น้ำคงคาไหลลงมาสุมมนุษย์โลก ผ่านสำนักที่ซึ่งฤๅษีชื่อ
 ชหนุกำลังประกอบพิธีบูชา เนื่องด้วยการบำเพ็ญตบะอยู่
 ฤๅษีชหนุกถูกแม่คงคารบกวนก็โกรธ อันเป็นลักษณะของ
 ฤๅษีที่โกรธง่าย จึงกลืนกินน้ำคงคาไว้หมด ภายหลังเมื่อ
 หายโกรธแล้ว ก็ผ่อนผันให้แม่คงคาไหลออกจากช่องห
 ของฤๅษีชหนุ เหตุนี้แม่น้ำคงคาจึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า แม่น้ำ
 ซาหะว คือ แม่น้ำเนื่องด้วยชหนุตามคติพุทธศาสนา

มหายานของจีนกล่าวเป็นอย่างหนึ่งว่า แม่น้ำคงคาไหล
ออกทางช่องพระกรรมข้างหนึ่งของพระศิวะลงสู่สระ
อนวตปตะ (สระอโนดาต) แล้วจึงไหลออกจากช่องโคมุขี
ของสระนั้น (อย่างทีในคัมภีร์สำหรับอ่านเทียบใน
แม่ ก กา ของมูลบทบรรพกิจว่า “ให้ลมาแต่ในคอโค
แผ่ไปใหญ่โต มโหฬาลำน้ำไหล”) ผ่านมัธยมประเทศ
ลงสู่ทะเลทางตะวันออก แม่น้ำคงคาได้รับสมมติเป็น
ตัวตนว่าเป็นเทวี (เทวดาผู้หญิง) องค์หนึ่งมีพระนามว่า
พระคงคาเทวี เป็นพระธิดาองค์ต้นของท้าวหิมันต์และ
นางเมนาหรือเมณฑกา และเป็นเชษฐภคินีของพระอุมาเทวี
มเหสีพระศิวะ

ทางพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาว่า
มีแม่น้ำไหลจากสระอโนดาตในป่าหิมพานต์อยู่ ๔ สาย สาย
ที่อยู่ทางทิศใต้ของสระ เมื่อไหลออกมาและเวียนรอบสระ
ใต้ ๓ รอบ เรียกว่า อวภูคงคา แล้วไหลตามพื้นศิลา
ตรงไปใต้ ๖๐ โยชน์ ตอนนั้นเรียกว่า กัณ्हคงคา แล้ว
ก็ไหลไปกระทบปะทบบหน้าผาหินอย่างแรง น้ำพุ่งขึ้นไป
บนอากาศเป็นลา มีขนาดวัดโดยรอบใต้ ๓ ค้าวุต ตอนที่

พุ่งขึ้นไปเป็นลำนเรียกว่า อากาศคงคา แล้วกลับตกลงมา
บนศิลาช่อ ตียัคคัล กัดศิลากร่อนเล็กลงไปได้ ๕๐ โยชน์
เกิดเป็นสระใหญ่เรียกว่า ตียัคคัลโบกขรณี ต่อไปแม่น้ำนั้น
ได้ชื่อว่า พหลคงคา ไหลตรงไปในชอกหินไกลเข้าไปได้
๖๐ โยชน์ แล้วจึงมีชื่อว่า อุมมังคงคา เพราะลอดเข้าไป
ในอุโมงค์ไกลได้ ๖๐ โยชน์ ในที่สุดไหลมาถึงหินลาด ชื่อ
วิฆณแยกเป็น ๕ สาย คือ แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ หรือบัญญัติจนหน้าที่

แม็กาลได้ล่วงมาแล้วตั้ง ๒๕๐๐ ปี ลัทธิฮินดูซึ่ง
แตกต่างลัทธิศาสนาพราหมณ์แยกกันเป็นมากนิกาย ต่าง
ก็มีความเจริญและความเสื่อมอันเป็นไปตามเหตุการณ์แห่ง
ประวัติศาสตร์ แต่การนับถือแม่น้ำคงคาว่ามีความศักดิ์สิทธิ์
ยังเป็นหลักสำคัญแห่งความเชื่ออยู่ในลัทธิศาสนาฮินดู
ตราบเท่าปัจจุบันไม่ว่านิกายไหน สถานที่อันมีความศักดิ์
สิทธิ์เป็นพิเศษซึ่งอยู่บนฝั่งแม่คงคา เช่นคงโคตริ หริทวาร
อัลลฮาบาท (ประยาค) พาราณสีและเกาะสาครตรงปากน้ำ
เป็นต้น ได้มีประชาชนชาวฮินดูนับจำนวนเป็นพัน ๆ
จากทุกศ ๔ ทิศทั่วประเทศอินเดีย พวกนี้กระทำบุญยาตรา
ไปยังสถานที่ซึ่งกล่าวมาอยู่บ่อย ๆ ถ้าได้เดินทางเริ่มแต่

ยอดน้ำไปถึงปากน้ำแม่คงคา แล้วย้อนกลับไปให้ถึงที่เดิม
 ซึ่งเรียกว่ากระทำประทักษิณ ก็ได้มีผู้ศรัทธาแก่กล้าเคย
 กระทำมาแล้วมากคน ผู้ใดได้ส่นานกายในแม่น้ำคงคา
 โดยเฉพาะเวลาเทศกาลซึ่งมีกำหนดไว้ ก็สามารถชำระล้าง
 บาปที่เป็นมลทินติดอยู่ได้หมดไป ผู้ที่ใดส่นานกายแล้ว
 มักจะเอาภาชนะบรรจุน้ำแม่คงคาอันศักดิ์สิทธิ์ติดตัวไปด้วย
 เพื่อฝากผู้ที่อยู่หลังซึ่งไม่มีโอกาสจะมาได้ ถ้าผู้ใดตายไป
 และได้เผาหรือฝัง โกล่ฝังน้ำแม่คงคา ก็เท่ากับผู้นั้นมี
 หนังสือเดินทางไปสู่สวรรค์ได้สะดวก ผู้ใดเพียงแต่เปล่ง
 อุตุนว่า “คงคา คงคา” เท่านั้น บาปที่ผู้นั้นทำไว้ใน
 สามชาติที่ล่วงมาแล้วก็จะปลดเปลื้องสิ้นไป แม้ผู้นั้นจะอยู่
 ห่างจากฝั่งแม่คงคาตั้งร้อยโยชน์

ความจริงที่ชาวอินทโคการพบบูชาแม่น้ำคงคาก็มีเหตุผล
 เมื่อว่าถึงประโยชน์อันยิ่งใหญ่ทางเศรษฐกิจ ซึ่งแม่น้ำ
 คงคาอำนวยให้เป็นพิเศษเกี่ยวกับการเกษตรและการสัญจร
 ไปมาทางน้ำ ไม่มีแม่น้ำใดในอินเดีย ซึ่งอำนวยความ
 อุดการะอุดมสมบูรณ์ให้แก่ชีวิตของชาวอินเดียเสมอด้วย
 แม่น้ำคงคา แม่น้ำพรหมบุตรและแม่น้ำสินธุของอินเดีย

อาจมีความยาวของแม่น้ำตามที่นักภูมิศาสตร์คำนวณวัดได้
 ยิ่งกว่าแม่น้ำคงคาก็คือ แต่ระยะตอนบนของแม่น้ำทั้งสองน
 ส่วนใหญ่ซ่อนเร้นอยู่ในหุบเทือกเขาหิมาลัยซึ่งไม่มีใคร
 ทราบได้และไปไม่ถึง บรรดาแม่น้ำใหญ่ของอินเดียที่
 อยู่ถัดมัธยมประเทศลงไปก็ไม่มีสายใดที่ใช้เป็นทางน้ำ
 สัญจรได้เท่าเทียมแม่น้ำคงคา แม่น้ำคงคาเมื่อไหลลงมา
 ถึงที่ราบประเทศอินเดียเป็นครั้งแรก ซึ่งอยู่ห่างจากยอดน้ำ
 เพียง ๓๒๐ กม. ก็เริ่มแจกจ่ายให้เปียกแกพื้นที่ราบเหล่านี
 ึ่งแห่งก็ใช้เป็นสัญจรทางน้ำได้ด้วย ต่อจากนั้นก็ไหล
 เรื่อยไปจนออกทะเล อำนาจความอุดมสมบูรณ์ให้แก่แผ่น
 ดินที่ผ่านมา เวลาฤดูฝนน้ำก็ไม่ท่วมทันถึงกับเสียหายแก่
 ไร่นา เวลาหน้าแล้งก็ไม่น้ำไม่ถึงกับแห้ง แม้จะมีการ
 ขุดเหมืองชักน้ำไปใช้ทางกลก็ตาม แต่ก็ไม่ทำให้น้ำใน
 แม่น้ำต้องหมดไป เพราะได้น้ำมาจากแควแม่น้ำต่าง ๆ
 มาช่วยเพิ่มเติมอยู่เสมอ

แม่น้ำคงคาเมื่อไหลผ่านเมืองพาราณสีมาไม่ไกล ก็ได้
 รับน้ำจากแควแม่น้ำกุมตี (Gumti) เดิมโกมตี (Gomati)
 ทางฝั่งซ้าย แลวเขนขตแควนพหาร (เดิมแควนมุคธ)

ได้รับน้ำทางฝั่งซ้ายจากแควแม่น้ำโคครา (Gogra หรือ
 ฆกร่า Ghagra อันเป็นชื่อใหม่ของแม่น้ำสรภู หรือสรยุ
 เมืองอโยธยาตั้งอยู่บนแม่น้ำนี้ แม่น้ำอจิรวดีก็เป็นแคว
 หนึ่งของแม่น้ำนี้ และเมืองสาวตติตั้งอยู่บนแม่น้ำนี้)
 ต่อมาแม่น้ำคงคาได้รับน้ำทางฝั่งขวาจากแม่น้ำโสณ (Son
 หรือ Soane) อันเป็นแควสำคัญอีกแควหนึ่ง แล้วผ่าน
 เมืองปัตนะ (Patna เมืองปาฏลีบุตรใหม่) และได้รับน้ำ
 ทางฝั่งซ้ายจากอีกแควหนึ่ง คือแม่น้ำคณฑกหรือคณฑกี
 (Gandak or Gandaki) เป็นชื่อใหม่ของแม่น้ำมही ต่อจาก
 นั้นแม่น้ำคงคาก็ไหลเข้าเขตแคว้นเบงกอล แล้วหักลงทาง
 ทิศใต้ไปลงทะเลที่อ่าวเบงกอล ก่อนไหลลงทะเลและห่าง
 จากฝั่งทะเลราว ๓๕๐ กม. แม่น้ำคงคาเริ่มแยกออกเป็น
 มากสาย เมื่ออาณาบริเวณเป็นรูปพัดคลี่ เกิดเป็นดินดอน
 รูปสามเหลี่ยม (delta) ชั้นที่ตอนใกล้ปากน้ำ แม่น้ำที่
 แยกออกเป็นหลายสายเหล่านี้ ที่เป็นสายใหญ่กว่าเพื่อน
 เรียกว่า แม่น้ำปัตมาหรือปัตทา ไหลไปทางตะวันออก
 เฉียงใต้. บรรจบกับแม่น้ำพรหมบุตร อันเป็นแม่น้ำ
 ขนน้ำใหญ่เหมือนกัน ตอนนั้นเกิดเป็นชะวากทะเล (estuary)

เรียกว่า เมฆนา (Meghna) แล้วจึงไหลลงสู่ทะเลในอ่าวเบงกอล แม่น้ำสายที่ชื่อเมฆนา เป็นสายใหญ่ที่สุดที่ไหลลงสู่ทะเลทางทิศตะวันออกสุดในบรรดาสาขาแม่น้ำใหญ่น้อยอีกหลายสาย ส่วนทางด้านตะวันตก แม่น้ำที่ใหญ่กว่าเพื่อนคือ แม่น้ำหูกลี (Hugli) เป็นแม่น้ำสำคัญในการคมนาคมและพาณิชย์กรรมของเมืองกัลกัตตา ซึ่งอยู่ห่างจากปากน้ำขึ้นไปราว ๑๒๘ กม. พื้นที่ซึ่งเกิดเป็นดินดอนรูปสามเหลี่ยมนั้น ตอนเหนือเป็นที่อุดมสมบูรณ์ ส่วนตอนใต้เป็นที่เลนริมชายทะเล เรียกชื่อว่า สุนทรบัน (Sundarbans) = ป่าต้นสุนทร ซึ่งขึ้นอยู่มากในที่นี้).

(ดู Hunter, W.W., Imperial Gazetteer of India, vol. IV. Dey, N.L., The Geographical Dictionary of Ancient and Mediaval India.

Law, B.C., Geography of Early Buddhism.

Dowson, John, Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History, and Literature.

Malalasekera, G.P., Dictionary of Pali Proper Names.

Eitel, E.J. Handbook of Chinese Buddhism).

คาถาอาคม

อักขระหรือข้อความที่ผูกขึ้น ซึ่งถือว่ามีอำนาจลึกลับ
เร้นอยู่ในนั้น เมื่อนำเอาไปใช้ตามลัทธิที่มีกำหนดไว้ เช่น
บริกรรมเสกเบ้าหรือสวดขับ ตลอดจนปลุกเสกสิ่งไร มียันต์
เป็นต้น ก็จะทำให้เกิดความขลังความศักดิ์สิทธิ์ สามารถใช้เป็น
ประโยชน์ในทางขับเบ้าหรือป้องกันสิ่งร้าย ซึ่งเชื่อว่าเป็น
เสนียดจัญไร หรือเนื่องจากการกระทำของภูตผีปิศาจ
เป็นต้น ให้เกลื่อนหายหรือแคล้วคลาดไป หรือถ้าเข้ามา
แล้ว ก็ขับไล่ไสส่งให้ปลาทหนีไปด้วยวิธีที่เรียกว่าแก้
อาถรรพณ์หรือบดขังความเป็นต้น น้อย่างหนึ่ง ใช้ในเรื่อง
ที่เรียกว่าวิทยาคมทำกฤตยาคุณไสย เพื่อให้ไปกระทำแก่
ผู้อื่นตามที่ต้องการ นอกอย่างหนึ่ง

คติความเชื่อและอุปเท่ห์ต่าง ๆ ที่กระทำตามที่กล่าว
ข้างต้นนี้ เรียกรวม ๆ กันหมดนั้น ว่าลัทธิไสยศาสตร์
อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับอำนาจลึกลับอยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่ง
มนุษย์ไม่สามารถจะต่อสู้หรือต้านทานได้โดยลำพังตาม
ธรรมดา ลัทธิไสยศาสตร์นั้นเป็นความเชื่อที่มีอยู่ทั่วไปในหมู่

มนุษย์ไม่ว่าสมัยใด และไม่ว่ามนุษยชาติไรศาสนาไรก็ถือ
กันทั้งนั้น โดยเฉพาะส่วนใหญ่ในหมู่ประชาชน

ในภาษาไทย นอกจากคำว่า คาถาอาคม ยังมีคำ
เวทมนตร์ซึ่งใช้ปน ๆ กันทั้ง ๔ คำ มีความหมายเกือบจะ
ไม่แตกต่างกัน คือเป็นเรื่องคำศักดิ์สิทธิ์และลึกลับ อาจ
อำนวยความสะดวกผลตามประสงค์ของผู้กระทำ ถ้าจะ
กระจายออกเป็นคำ ๆ ตามความหมายเดิม คาถาก็คือคำ
ประพันธ์ภาษาบาลี อंतरาของฉันท์คือ สิบาทเรียกว่าคาถา
หนึ่ง อาคมก็คือมนตร์ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์พระเวทของศาสนา
พราหมณ์ เวทคือความรู้ โดยเฉพาะความรู้ในคัมภีร์พระ-
เวท มนตร์คือข้อความอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งประพันธ์ขึ้นสำหรับ
บริกรรมหรือสวดขับ เพื่อบังคับหรืออ่อนน้อมสิ่งที่มีอำนาจ
เหนือธรรมชาติ มีผีसांगเทวดาเป็นต้น ให้อำนวยความสะดวก
ปรารถนาทั้ง ๔ คำนี้ จะเห็นได้ว่ามีความหมายเดิมแตกต่างกัน
กันก็จริง แต่เมื่อนำมาใช้ในความหมายเกี่ยวกับเรื่อง
ไสยศาสตร์ ก็มักใช้สับสนปน ๆ กัน แม้กระนั้นเมื่อมีคำอื่น
ที่เป็นคำกริยาประกอบอยู่ด้วย ก็เห็นได้ว่าต่างกันในเรื่อง

กรรมวิธี เช่น เสกคาถา เป้าคาถา ลงคาถา ลงอาคม ถูก
อาคม ร่ายมนตร์ เป้ามนตร์ สวคมนตร์

คาถา เมื่อนำเอามาใช้เพื่อแสวงสิริมงคล หรือป้องกัน
ภัยอันตรายให้แก่ตน ก็เรียกว่ามนตร์ ดังคำว่า พระพุทธ-
มนตร์ สวคมนตร์ น้ามนตร์ ถ้าน้ามนตร์มารดมาอาบ
เพื่อขจัดสิ่งอันเป็นมลทินซึ่งถือว่าเป็นตัวเสียดจัญไรให้
หมดไป ก็เรียกว่าเสกในความหมายเดิม ภายหลังเคลื่อน
มาเป็นการบริกรรมด้วยคาถา ซึ่งมีความหมายเท่ากับคำว่า
ร่ายมนตร์เป็นทำนองเดียวกับรดน้ามนตร์ อาบน้ามนตร์
ที่มาเป็นประเพณีและรดทิมอจะนั้น พระเถระองค์หนึ่งมี
เมตตาบอกให้ทราบว่า เสกนั้นภาษาโบราณว่าถ่ม คือทำ
ให้คาถาอาคมซึ่งเป็นของขลัง แทรกซึมลงไปในน้ามนตร์
เหตุนี้ การรดน้ามนตร์ถ้าจะให้ขลัง ต้องให้ผู้ที่ทรงคุณความ
รู้เรื่องคาถาอาคมและเวทมนตร์ เป็นผู้พ่นให้ ทำไมจึงต้อง
พ่น ได้กล่าวไว้ก่อนแล้ว (ดูเรื่องประเพณีทำบุญสวคมนตร์
เลี้ยงพระของเสด็จรโกเศศ ร.พ. อุดม พ.ศ. ๒๔๙๙ หน้า
๕๓-๕๔) เป้ามนตร์ ก็คือพ่นลมออกทางปาก ตามไป

กับมนตรีที่บริกรรม แล้วเปล่งเสียงว่า เพียง เป็นทำนอง
 อธิษฐานให้เป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง ตามที่ต้องการ เพราะ
 ฉะนั้น จึงเป็นคำจำพวกเดียวกับถ่มนํ้าเอง และใช้ควบคู่
 กันไปว่า เสกเบ้า ส่วนลงคาถาก็คือการลงอาคมนั่นเอง
 ดังจะกล่าวต่อไปในคำอาคม คาถาที่ใช้ นั้น จะเป็นคาถา
 บทหนึ่งคือครบทั้ง ๔ บาท หรือจะเป็นแต่ส่วนใดส่วนหนึ่ง
 ของคาถาก็ได้แล้วแต่มีกำหนดไว้ หรือจะใช้แต่หัวใจคาถา
 ก็ได้ หัวใจคาถา คือ เอาเสียงต้นของบาทแรก เช่น
 ท. ส. น. โส.

ท. คือ “ทุชชิวตมชวิมุหา เยสนโน น ททามุหเส
 วิชชมานesu โภเคsu ทีป นากมุห อตตโน.

ถ้าปากจริง ๆ เมื่อครั้งเราร่ำรวย เราก็ไม่ให้ทาน ไม่
 หาที่ฟังไว้แก่ตัว

ส. คือ “สญฐี วสุสสหสุธานี ปรีปฺณณานิ สพฺพโส
 นีรเย ปจฺจมานานิ กทา อนุโต ภวิสฺสตี.

หูกสิบพันปีแล้ว ที่เราหมกไหม้อยู่ในนรก เมื่อไรจะ
 สุกสนกินเสียสักที.

น. คือ “นตฺถิ อณฺโตะ กุโตะ อณฺโตะ น อณฺโตะ ปฏิทิสฺสตี
 ตทา หิ ปกตํ ปาปํ มม ตฺยฺหฺลฺยจ มารีสา.

ไม่มีที่สิ้นสุด จะเอาที่สุดมาจากไหน จะมีที่สุด
 ได้อย่างไร เพราะบาปแต่ครั้งนั้นของพวกเรายังไม่หมด
 นี้เพื่อน

โส. คือ “โสหํ นฺน อิตฺถิ คนฺตฺวา โยนิ ลทฺธาน มานุสฺสี
 วทณฺณฺญ ลลสมฺปนฺโน กาหามิ กุสลํ พหุํ

เออ นะ เมื่อไรเราพ้นจากที่นี้ไปเกิดเป็นมนุษย์ จะตั้ง
 ใจรักษาศีลหาความรู้และทำบุญให้อีกโชที่เดียว

“ในลัทธิฮินดู มีมนตร์ชนิดหนึ่งถือว่าศักดิ์สิทธิ์นัก เรียก
 ว่า พิชอักษร คือ ย่อลงเป็นตัวอักษร เช่น หรัม หรา
 หรม หรม หระ เป็นต้น ถ้าใครรู้จักเปล่งเสียงคำเช่นนั้น
 ได้ถูกต้อง และรู้จักใช้ให้ถูกวิธี อะไร ๆ ที่ว่าไม่ได้ ก็เป็น
 ได้ทั้งนั้น ดังมีเรื่องเล่าว่า พระศิวะเป็นเจ้าประทานมนตร์
 พิชอักษรอันลึกลับแก่บุตรนางพราหมณ์คนหนึ่ง โดย
 เหตุที่บุตรของนางพราหมณ์คนนี้เป็นผู้อยู่นอกวรรณะ
 พราหมณ์ จึงเป็นที่เหยียดหยามแก่ใคร ๆ วันหนึ่งที่หมู่บ้าน
 ช่างบุตรนางพราหมณ์อยู่นั้น มีงูพิษงูคณวิวาหะ และ

มีงานเลี้ยงกัน ใคร ๆ ในหมู่บ้านก็ได้รับเชิญทั้งนั้น ยกเว้นแต่บุตรนางพราหมณ์คนเดียวที่ไม่ได้รับเชิญ บุตรนางพราหมณ์แอบมองที่ช่องฝาห้อง แล้วเป่ามนตร์พิชชอักษร ๒-๓ คำ ให้เล่นจากช่องเข้าไปในห้องซึ่งกำลังเลี้ยงกันอยู่ ทันใดนั้น ด้วยอำนาจพิชชอักษร อาหารที่ยกมาตั้งสำหรับเลี้ยงกันก็กลายเป็นกบเขียดไปหมด กระทำให้ผู้ที่อยู่ในนั้นตกตะลึงพริ้งเพริด ในที่สุดเห็นว่าตัวการจะมาจากบุตรนอกรวรรณะของนางพราหมณ์นั่นเอง จึงพากันรีบออกไปเชิญบุตรนางพราหมณ์ให้เข้ามากินเลี้ยงด้วย และกล่าวขอโทษกันยกใหญ่ เมื่อบุตรนางพราหมณ์นั่งลงแล้วก็กล่าวมนตร์พิชชอักษรย้อนถอยหลัง ทันใดนั้น กบเขียดก็หายไป กลายกลับมาเป็นอาหารและขนมนมเนยอันโอชาตามเดิม มนตร์พิชชอักษรนั้นเห็นจะเป็นจำพวกเดียวกับหัวใจคาถาที่กล่าวมาข้างต้น

อาคม ได้แก่ คัมภีร์ที่เป็นสูตรคาถาต่าง ๆ เช่น สูตรอิฐเจ สูตรมหाराช สำหรับใช้ลงเลขยันต์ หรือปลงกเสกสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนจนตัวเองให้เกิดความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ การลงอาคม คือ ลงเลขลงอักขระหรือคาถาบทใดบทหนึ่ง

ที่เป็นยันต์ หรือลงในร่างกายบุคคลที่เรียกว่าสัก เช่นสักตามตัวหรือทิ่มอกที่เทาทหน้าผากและที่ขม่อมเป็นต้น ตลอดจนการฝังเข็มลงในเนื้อเพื่อให้อยู่ยงคงกระพัน ก็เรียกว่าลงอักขระเช่นเดียวกัน ตัวเลขที่ลง คือ จำนวนที่ย่อรวมจากตัวอักษรอีกที เช่นเลข ๓ หมายถึงพระรัตนตรัย ซึ่งย่อเป็น อ อุม อันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา (อ = อรห อุม = อุตตมธมม ม = มหาสงฆ) เลข ๙ หมายถึงพระพุทธรูปทั้ง ๙ ซึ่งย่อเป็นหัวใจว่า อะสังวิสุโลปุสะพุกะ ตั้งเป็นต้น

เวท ได้แก่ คัมภีร์พระเวท ๔ เล่ม ซึ่งชาวฮินดูเรียกรวมว่า พระเวทสัญญาหิตา เพื่อแยกจากคัมภีร์พราหมณะ อารณยกะ และอุปนิษัต ซึ่งเรียกรวมด้วยกันหมดกันว่า พระเวท ในคำไทย เมื่ออ้างถึงคัมภีร์พระเวทก็หมายถึงพระเวทสัญญาหิตาอย่างเดียวกัน ซึ่งเป็นคัมภีร์บรรจุมนตร์ต่าง ๆ แต่งเป็นโคลกฉันท สำหรับพราหมณ์ปุโรหิตใช้บริกรรมหรือสวดขับเนื่องในการพลีบูชา เพื่อขอความสวัสดิมงคลหรือบดเข้าเหตุร้ายต่าง ๆ จากเทพองค์ที่ตนขอร้องหรือบังคับเอาให้ต้องกระทำและอำนวยตามที่ตนต้องการ เพราะสกลโลกอยู่ใต้อำนาจเทวดา เทวดาอยู่ใต้อำนาจ

มนตร์ และมนตร์อยู่ใต้อำนาจพราหมณ์ เพราะฉะนั้น
 พราหมณ์ก็เป็นเทวดาของเรา เมื่อกล่าวตามนาคาเวทมนตร์
 จึงมีความหมายเท่ากัน แล้วเรียกคู้กันไปว่าเวทมนตร์ ถ้า
 แยกกัน เวทมักใช้ในเรื่องที่เรียกว่า ร่ายโองการ ซึ่งต้อง
 ขึ้นต้นด้วยคำว่า โอม คือคำย่อ อ อู ม ซึ่งเปล่งเสียงรวม
 รวมกันเป็นเสียงเดียว หมายถึงเอาพระเป็นเจ้าทั้งสามในการ
 ประกอบพิธีกรรม เพื่อความขลังความศักดิ์สิทธิ์ ถ้าเป็น
 ไปทางไสยศาสตร์ของพราหมณ์ ก็ต้องมีการร่ายโองการ
 ชุมนุมเทวดาเสียก่อน หรือจะใช้บทโองการอื่น ๆ ก็แล้ว
 แต่กรณีตามที่กำหนดไว้ ถ้าเป็นไปทางพุทธศาสนา ก็
 ต้องว่า นโม เจริญพระไตรสรณาคมน์เสียก่อน เช่น โอง-
 การสรรเสริญคุณ (อิติปิ โส ภควา) เป็นต้น โองการ
 เหล่านี้ไม่มีคำขึ้นต้นว่า โอมเหมือนโองการทางศาสนา
 พราหมณ์ เช่น โองการพระมหาเถรคำแย โองการมหา
 อุปคุต โองการไหว้ครู โองการเชิญแม่ช้อ โองการมหา
 กระจ้อน เป็นต้น

มนตร์ มีความหมายเป็นสองอย่าง อย่างหนึ่งหมายถึงเอา
 พระคาถา ซึ่งใช้สวดหรือเสกเบา เพื่อกำจัดอุปาทาวิญญูไร

ให้สั้นไป เช่น พระคาถา สप्तพิติโย วิวชฺชนตุ ฯลฯ ซึ่ง
คั้นหั่นกันอยู่ก็เป็นมนตร์ด้วยในตัว

อีกอย่างหนึ่ง หมายถึงเอาคำประพันธ์ที่ขันทันด้วยคำ โอม
ส่วนคำต่อไปเป็นคำไทย ลางบทก็มีพระคาถาแทรกมนตร์
อย่างหลังนี้ ลางบทก็กระเดียดไปข้างหยาบคาย และลง
ท้ายว่า สวาหะ สวาहा ลางทีก็มีคำผิดผิดอะไรทำนองนั้น
อยู่ด้วย เป็นอย่างเดียวกับจำพวกมนตร์ของทิเบต แต่ลางที
ก็ไม่มีคำเหล่านี้ส่งท้าย เอาแน่ไม่ได้ เช่น คาถาทำน้ำ
สะเดาะคลอดลูก คาถาพันตาแดง คาถาปลุกพริกมะเขือ
เป็นต้น อันที่จริงควรจะเรียกว่ามนตร์ แต่ก็ไม่เรียก คง
เรียกว่าคาถากันทั้งนั้น เหตุนี้ จึงแยกความหมายว่าคาถา
ว่ามนตร์ไม่ออกได้เด็ดขาด เพราะเหลื่อมล้ำความหมายกัน
อยู่ แล้วก็ใช้พูดปน ๆ กันเสียด้วย ต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง
มนตร์ลางบทที่พอจะจดเอามาลงได้

“อัม หวัชคคอ คอชคไม้ อ้าปากไม้ได้ สวาหะ”
(คาถากันงูกัด)

“โอม อีพคอีพค อีบคอีพน พวกมึงสีตน์ บ้านเมือง
อยู่เขาคิชฌกูฏ นาวาตาตค แม่มึงช้ออกกลางล (กลางล)

ที่โจนหน้าตาย คนหนึ่งช้ออรอน คนหนึ่งช้ออเยน คนหนึ่ง
ช้ออหนาว คนหนึ่งช้ออสะทาน กูร์จกพงสาวตารมิง ถ้ามิง
ไม่ไปให้พัน.....” (คาถาพ่นไขจับ ใช้หมากพ่น)

“โอม กุจะหยาบรอยตีนนางให้เป็นเลือด ให้ใจนาง
เคียดเหมือนทะเลบ้า ให้นางกลุ่มถึงข้า สวาหะ” (คาถา
เรียกผู้หญิงให้มาหา)

“โอม อิตถิ โย ตรุณเ เอหิ เอหิ สมากโต โรทนคั
จرت อากจฉาย อากจฉายิ ทิวตตพโพ เรเรริ รสสสส
สวาหะ” (คาถาเรียกหญิงให้มาหาเป็นคำบาลีส้วน ถ้าทำ
ยันต์ปลุกด้วยมนตร์นี้แล้วเอาไปไว้ใต้ที่นอนของเรา หญิง
นั้นนอนมิหลับเลย อยู่มิได้เลย ให้คิดถึงเรา ถ้าอยู่ไกล ๓
คืนมา ถ้าอยู่ใกล้คืนหนึ่งมา อย่าสนเท่ห์เลย วิเศษนักแล)

“โอม กุญแจเหล็ก กุญแจทอง กุจะใส่ห้องกุญแจ
ขวัญ โอมสิทธิสวาโหมตติ” คาถานี้ให้หนึ่งขริกกรรมเบา
เมี่ยมมีชุ่มได้เลย (พระคาถาใส่กุญแจ)

“โอม กุญแจเหล็ก กุญแจทอง กุจะเปิดห้องกุญแจ
ขวัญ โอมสิทธิสวาหาย” (พระคาถาแก้)

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร

TJDC 13/10/2563

นายสนน บดินทร์พันธ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๖๐